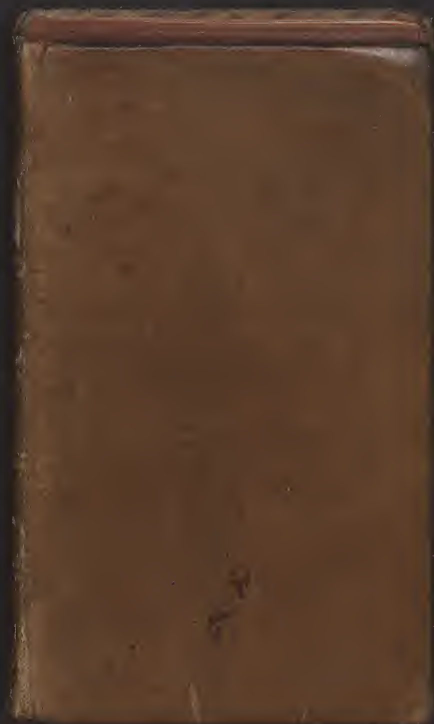

Oekonomisk-physisk

Beskrivelse

over

Schagens Kiøbstæd og Sogn.

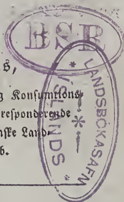
Forfattet,

i Følge Kongelig Ordre,

af

Olaus Olavius,

Kammer-Sekretair, Tolder, og Konsumtions-Forvalter paa Schagen, samt korresponderende Medlem af det Kongel. Danske Landhuusholdings Selskab.

Eventus varios res nova semper habet!

Kiøbenhavn 1787.
Trykt hos Johan Rudolph Thiele.

Til

Kronprindsen.

Naadigste Kronprinds!

Uden Tvivl er Stræbsomhed og Vindskibelighed det fornemste Drivehiul i Staternes Velstand og Vedligeholdelse. Naar Naturen er gunstig, og forenet med Flid, da kan snart aldrig slaae feil, at den jo indbringer Rigdom i mindre eller større Grad, men naar Naturen er alt for gienstridig, da maae den menneskelige Stræbsomhed drage sig i Skiul, og vige Pladsen. At Naturen i forrige Tider har været gavmild nok paa Schagen, er unægteligt. I disse Tider derimod er denne Gavmildhed ganske bleven omvendt ved Sandflugten, og al Flittighed saa at sige omsonst, ja Borgerne med samtlig Formue bragte i saa yderlige Omstændigheder, at de

umue=

umuelig ere i Stand til med egne Kræfter at udvikle sig af denne farlige Snare. Naadigste Kronprinds! jeg har i dybeste Underdanighed vovet, at tilegne Deres Kongelige Hoihed denne liden Beskrivelse i Tanker om, at være saa lykkelig at kunde formaae Deres Kongelige Hoiheds høie Siel til, ogsaa at tage Deel i at frelse en Flok uskyldige Folk og et Stykke Land, som Naturen saa aabenbare truer med Undergang.

Kiøbenhavn,
den 29de Junii 1787.

Underdanigst
Forfatteren.

Forberedelse.

Som alting har sine Aarsager, saaledes ogsaa denne liden Beskrivelse over Schagen. Aar 1779, da jeg allernaadigst blev kaldet til at være Tolder paa dette Sted, kom mig for Øren, at denne Udhuk allerede var underkastet stor Skade ved Sandflugten. Ved min Ankomst forefandt jeg og, i Steden for et blomstrende Canaan, et uhyre Sibirien. Ilde, at dette findes i de Danske Lande! Jeg blev derfor strax

bevæget over dette Syn, hvis Mage jeg aldrig har kiendt, ja ikke engang ved de ildsprudende Bierge. Den Skade, som den underjordiske Ild foraarsager, kan for saavidt ansees for et malum temporarium, men Sandflugten virkelig for et Malum perenne, der er og bliver til en tærende Orm i dette Lands Næringer, om den ikke bliver stoppet. Hvor følelig onde Virkninger Sandflugten har paa de Folkes Velfærd, Gods og Formue, som ere Objectum for den, skulde ingen Ubekiendt kunde troe eller tænke, ja det er begrædeligt, at en saa stor Skade er indløben! Ellers da jeg merkede, at disse fatale Omstændigheder endnu vilde foraarsage flere og langt større Uleiligheder i Tiden, indgik jeg med en allerunderdanigst Promemoria til Hans Majestæt Kongen, og bad om allernaadigst Tilladelse, at jeg i mine ledige Timer maatte lægge Mærke til disse og andre Ting paa Stedet, for, om mueligt i Tiden, at Staten derved kunde veiledes til at afværge Skaden, og giøre saa at sige disse halv fortabte Landets Børn igien lykkelige. Andre Hensigter havde jeg ikke med at søge om allernaadigst Tilladelse i slige Tilfælde. Hans Excellence

lence Herr Geheimeraad og nu Stiftbefalingsmand, men da sværende Geheime-Kabinets-Sekretair, Herr Ove Hoehg Guldberg forestillede Hans Kongelige Majestæt min allerunderdanigste Promemoria, og naadigst behagede, under 11te August 1781 at meddele Svar og allernaadigste Ordre af følgende Indhold:

"Jeg har saadan Agtelse for Deres Velbyr-
"digheds Observations-Gave og patriotiske
"Nidkierhed, at jeg nu tilsidst griber det første
"bedste Øieblik, ikke allene for at sige Dem
"fra Hans Majestæt Kongen det allernaadigste
"Bifald til den Beskrivelse, De vil giøre over
"denne Jyllands Pynt, og tillige det Konge-
"lige Løvte, at Deres Arbeide skal baade blive
"paaskiønnet og understøttet, men og for at
"bede Dem, at gribe Arbeidet strax an, at
"undersøge, og det nøie, som De pleier; at
"beskrive, som De og pleier, rigtigen; og med
"bedste Eftertanke foreslaae de Midler, som
"Stedet og skarp Prøve lærer Dem."

Disse allernaadigste Ordre indbefatte alt, hvad nogen Ordre i saa Fald bør indbefatte, men at jeg i alle Dele ikke har kundet udtømme eller fyldestgiøre dem, bliver at tilskrive min Afmagt. Imidlertid, da Ordrene vare uindskrænkede, og jeg selv havde Lov til at vælge Planen, troede jeg, for desto tydeligere at kunne vise Sandflugtens skadelige Virkninger, det vilde blive raadeligt, at betragte og beskrive Stedets Næringsvæsen i det Hele, hvilket og er skeet, og har jeg, saavidt mueligt, søgt og bestræbet mig for, at følge Sandhed, som Vedkommende neppe skal kunde nægte i sin Tid. At Hans Kongelige Høihed Kronprindsen og det Kongelige Rentekammer have indseet Nødvendigheden af, at denne Beskrivelse maatte see Dagens Lys, det kan saa meget mindre kaldes i Tvivl, som Begge have fundet naadigst Behag i at styrke Udgaven. Ilde var det ellers, om de rare og stræbsomme Folk, som boe derinde, skulde lide meer under Sandflugten, end som allerede er skeet, ja ilde, at Tabet vil voxe Dag fra Dag paa alle Sider! Lader os kun til Overflod betragte Landet vesten for, saa vil man faae at see, hvad Indgreb Sand-

flugten

flugten der har giort i mange Henseender! og kan der da vel taales at tie længer? Er ikke Sandflugten bleven til et skadeligt Vaaben, som svækker Kongens og Landets Fordele, ja svækker alt, hvad den svække kan, der, hvor den har faaet Overhaand? En bevæbnet fiendtlig Armee af 1000 Mand f. Ex. kan synes som ingen Ting for Landets Børn at gaae i Møde, men Sandflugten derimod er af langt anden Beskaffenhed, og uden Tvivl meget farligere, end noget andet extraordinære Tilfælde, da den underminerer Landets Velfærd idelig, og gaaer ligesom hemmelig tilværks i alt dette. Anderledes har jeg ikke kundet tænkt i disse Tilfælde, og vilde jeg meget ønske, at jeg herudinden havde taget feil; thi da behøvede jeg ikke, at anraabe det Kongelige Huus og det Kongelige Rentekammer om allernaadigst og naadigst Bistand paa de Nødlidendes Vegne, hvilket dog herved skeer i allerdybeste og dybeste Underdanighed.

Til Slutning har jeg den Tillid til det høistærede, og i al Sandhed almindelig veltænkende

Danske

Danske Publikum, at det ikke fælder en alt for streng Dom over de Sprogfeil, som maatte være indløbne i dette lidet Værk, da Skiebnen altid har anviist mig et vaklende Opholdssted og iblandt forskiellige Folkeslag som saa at kalde en Udlænding. Imidlertid formodes dette at have en fast Grund, nemlig, at de Fiinheder, og de søde Vendinger, som findes i det Danske Sprog, ere uforlignelige. Kort sagt! dette smukke Sprog synes at være saa bøieligt, fremfor mange andre, at en retskaffen Kiender deraf vil kunde bruge det under de allersværeste Forestillinger og Udarbeidelser, i hvad Fag det end maatte være, som en Guldberg, Suhm, Schiøtte, Kraft, Sneedorph og flere andre tydelig have lagt for Dagen. Lykkelig den, der kunde træde i saa store Mænds Fodspor! Maatte mig i øvrigt vorde tilladt, at lægge noget til, da skulde det være følgende, nemlig, at mig synes, som den saa saare vigtige Næringsgreen for Staten, som de Danske Saltvandsfiskerier virkelig især ere, have gaaet Statsmanden og os andre alt for langt af Sigte. Havet, denne saa uudtømmelige Rigdomskilde, troer jeg visselig, kunde tilveie-

bringe

bringe ligesaa store Fordele, som Landjorden, naar der blev anvendt lige Flid og Omkostninger paa begge Dele. I det mindste er Havet det sande Tilflugtsted, naar Landnæringerne glippe, og rygtes dette da vel, om ikke ellers, da vilde det mægtig hielpe til at standse de høie Kornprise. Havet, dette velsignede Vastum, er et Hovedobjekt for Skibe: kunde disse ikke bruges til andet, hvorfor da ikke til Fiskeriernes Drivt, og disse Varers Omsætning i det Smaa og Store? Ingen Ting troer jeg snarere kan sigte til Fattigdom i en Stat, end naar disse kostbare Møbler ligge stille. Handelsmanden taber derved, Søefolkene ligge i Dvale, ja, alle andre lide Skade, som staae dermed i Sammenhæng. Hans Majestæt Kongen kan give denne Næring det vedbørlige Liv igien, og ingen anden. Herculeus erit iste labor! Men betræffende a) Anmeldelsen af de høie Priser i Schagen paa de fleste hiembragte Sorter Vare, da er det ikke noget nyt, men kun en Bekræftelse paa, at Handelen er langt svagere, end den burde. b) Sigte de Tanker S. 209, som angaae en ikke alt for forsigtig Omgangsmaade med de Danske Naturprodukter,

egent-

egentlig til visse Sorter og visse Steder, hvor Handelen har savnet, og endnu savner, det vedbørlige Liv, og ingenlunde til Varenes Behandlingsmaade i Almindelighed; men alt dette lader sig rette efterhaanden, og bør rettes, for at vinde det, der nogensinde muelig vindes kan.

Kapitlernes Indhold.

I. Kapitel. Om Schagens Kiøbstæds forrige og nærværende Forfatning. = = S. 1

II. — Om Bygninger paa Schagen m. v. = 22

III. — Om Egnens Beskaffenhed og Sandflugtens Overgang. = = 63

IV. — Om de endnu overblevne Værter paa Schagen og udi Schagens Sogn, med nogle tilføiede Anmerkninger. = = 107

V. — Om fireføddede Dyr, Orme og Insekter. = = = 122

IV. — Om Fugle, som sees ved Schagen og i Schagens Sogn. = = 132

VII. — Om de Fiskeslægter og Fiskearter, som falde omkring Schagen. = = 148

VIII. — Om Fiskeredskaberne, og Maaden, at fange Saltvandsfiske paa, omkring Schagen. = = = = 172

IX. — Om Fiskevarenes nærværende Tilvirknings- og Behandlingsmaade paa Schagen. 192

X. — Om Fuglefangsten. = = 235

XI. — Om Schagens Kiøbstæds Handel. 245

XII.

XII. Kapitel. Om Baade og Fartøiernes Bygningsmaade, samt nogle Jagttagelser, Søefarten vedkommende. S. 290

XIII. — Om Strandings-Tilfælde. 308

XIV. — Om den saa kaldede Martørv og anden Ildebrand, Schagens Kiøbstæds Næringer betræffende. 323

XV. — Om Gudsdyrkelsen, Sæderne og overtroiske Levninger m. v. 330

XVI. — Om Forsøg med Jordboeret. 349

XVII. — Om besynderlige Ord og Talemaader i denne Egn. 370

XVIII. — Om Vind og Veirligt, samt deraf flydende Følger, saavidt Schagen især og tilgrændsende Egn angaaer. 383

XIX. — Om Forslag til Schagens Kiøbstæds og Sogns Opkomst og Forbedringer, med anhængiggiort Disputats om Sandflugtens Hæmmelse. 299

Første

Første Kapitel.

Om
Schagens Kiøbsteds
forrige og nærværende Forfatning.

Ved Schagens Kiøbsted forstaaes ikke allene den saa kaldede Vester- og Østerbye, som ligge kort fra hinanden ved den sydlige Side af Schagen, men og tillige den Bye Hoien, beliggende ved den nordlige Side, imellem hvilken, og Vesterbye tvers over, omtrent kan regnes en fierdendeel Miil, eller lidet over. Nogle mene, at Schagens Kiøbsted er en af de ældste Kiøbsteder i Danmark, og at Hoien først er bygget, dernæst Vester- og siden Østerbye. At Hoien først er

bygget, slutter man deraf, at denne Bye endnu kaldes gammel Schage, men om derfor Schagen eller Hoien er den ældste Kiøbsted, kan ikke med nogen Vished bestemmes, da ingen slige gamle Brevskaber haves, der kunne sætte Sagen ud af Tvivl, med mindre at de skulde findes i de Kongelige Arkiver. Det er altsaa gaaet her til, som paa saa mange, ja, de fleste Steder, nemlig, at vore brave Forfædre kun lidet have været bekymrede om, at bevare Haandskrivter, som i Tiden dog ere og blive Efterslægten saa høistfornødne. Vel findes anmerket i Holbergs Geographie, dens 5. Deel, S. 413, at Schagen fordum var et Fiskerleie, men fik midt i det 14de Aarhundrede Kiøbsteds-Previlegier, ventelig (som Forfatteren udlader sig med) af Dronning Margrethe, som siges at have forliist ved Schagen, og bleven reddet af Schagens Indvaanere, hvilke Kiøbsted-Rettigheder og skal være fornyede af Kong Erik af Pommern: men da Indbyggerne paa Læssøe endnu den Dag, i Dag er, tilegne sig den Ære af Dronningens Indstranding, og ved Proces søge at beskytte de af hende dem skienkede Privilegier, hvoriblandt, efter Beretning fra en vis Haand, et overordentligt stort Segl: saa beroer det paa Forfatteren, hvorfra hans Indberet-

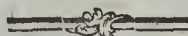
beretning i saa Fald er tagen; ligesom og, at Kong Christian den Anden Aar 1519 forundte Schagen fri Birk og Birkeret. Men maaskee at Dronningen kan være strandet to gange? Imidlertid er det ellers vel rimeligt, at baade Schagen og Høien have i forrige Tider været langt større, om ikke just meget anseeligere, end de nu ere; thi ved Schagens Bye, der, hvor Havet gaaer over endog med lave Vande, findes undertiden Spor til gamle Brøndsteder og Læeninger af Huse, ligesom og derhos berettes, at Husene i Høien fordum have staaet længere ud imod Havet, end der, hvor Baadene nu kan flyde til Landet; og stadfæstes denne Efterretning fuldkommen ved den daglige Erfarenhed, som viser, at de, der boe nærmest Havsiden, maae nødes til, fast hvert andet eller tredie Aar at flytte deres Vaaninger høiere og høiere op, for at undgaae Havets Overlast; saa det er meget at befrygte, at Nordsøen, især i Tidens Længde, vil tilføie denne Odde en ubødelig Skade, om ikke ganske ødelægge den, til hvilke Tanker det fast med høie Vande daglige Nedbrud ved Krappingen og Raabierge Hvarf, samt længere op og ned efter, giver en god Anledning. Men ved den søndre Side er Havet ikke saa overhaands uroligt; thi

lad være, at Bølgerne med høieste Vande, som i Efteraaret ved Springtiden, undertiden løbe op til, og noget nær omkring de til Strandkanten næstgrændsende Huse, saa har dog Forsynet i de senere Tider behaget, at lade det blive derved, som og synes saa at burde skee efter Naturens Orden og Havets almindelige Gang. Desuden falder af Fornødenhed, at Husene i Almindelighed maae have været i bedre Tilstand paa Stedet, førend Sandflugten tog Overhaand, end som de nu befindes i, ligesom og Borgernes Formue, for saavidt at Avlingen angaaer i Særdeleshed.

For nærværende Tid bestyres Schagen af en Byfoged, som tillige er Byskriver, og følgelig i saa Fald eet og alt paa Stedet, i Stedet for at der tilforn vare baade Borgemestere og Raad, som nogle mene at have været Fiskere tillige; hvilken Mening jeg dog ikke ganske kan bifalde: thi jeg har fundet, i en Kommissions-Akt af Dato, Schagen d. 28 April 1703, og holden af Christopher Bartholin til Kaas, Justits- og Kancellieraad, samt Landsdommer i Nørre-Jylland, og Regimentskriver Marcus Ulsøe, at Borgemester Fæder Hansen var Eier af Ladegaarden

gaarden Lundholm, beliggende kort fra Kirken, hvoraf Trætten reiste sig, og Bondegaarden Klaae-Rump, med de dertil hørende Eiendomme, hvilke samtlig heistsalig Kong Frederik den Tredie tilskiødede Borgemesteren d. 16. Junii 1667; og altsaa synes denne gode Borgemester ikke at have havt nødig at drage ud med paa Fiskerie, i hvor det end kan have været sat med hans forrige Embedsbrødre. Ovenmeldte Ladegaard skal ellers have været bygget, ligesom en lille Herregaard paa Landet, og med tre Porte paa, hvoraf for nærværende Tid ikke ere at see de allermindste Levninger. Viceborgemester Merchor tiltraadde Embedet efter Fæder Hansen, endskiønt just ikke som Borgemester, saa dog som Byfoged, efterdi at Borgemester-Tienesten dertil blev forvandlet, og siden aldrig af nogen beklædt paa Stedet. I Kirken hænge ellers endnu endeel Borgemesteres og Raadmænds Skilderier, men paa hvad Tid, hver for sig, af de afskildrede have levet, eller om flere, end een, har baaren det værdige Borgemesternavn ad gangen i Schagen, har jeg ikke kundet faaet Kundskab om. Imidlertid er det vist, at ligesom der vare Borgemestere og Raadmænd paa Schagen, saa vare der og Raadmænd i Heien; thi en 95 Aars gammel Mand,

som nylig er død, erindrede sig tydelig, at den første Raadmand i Høien heed Madsen, boede mestendeels saa langt ude, som man nu pleier at sætte Torskeliner (hvilket beviser Landbrudets store Tiltagende i en saa kort Tid), og var en temmelig velhavende Mand; men den sidste, eller en med de sidste Raadmænd sammesteds, navnlig Anders Jensen, levede af Fiskerie, og blev paa hans Reise til Lybeck, tilligemed Skibet. Ellers kan Læseren, uden mindste Anviisning, skiønne, hvad Felger det har i Hensigt til den borgerlige Lyksaligheds Bestyrelse, at Øvrigheden skal være nødt til at gribe til slige Midler. Byfogederne Inger og Jakob Picher, begge Viceborgemester Merchors Eftermænd, maatte prøve denne Skiebne, nemlig snart at fiske, og snart at beklæde Dommersædet: nu at være Fiskernes Øvrighed, og nu deres Kammerat: kort sagt, i Dag afsige Blodsdom, og i Morgen søge sin Føde paa Stranden.

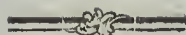
Angaaende den latinske Skole i Schagen, da ere nu for Tiden deraf aldeles ingen Levninger at see, og meget mindre at finde Spor til de Videnskaber, som der tilforn bleve lærte; thi Borgerne, hvoraf de allerfleste ere simple Fiskere, lade

sig

sig nu omstunder nøie med, at deres Børn lære Pontoppidans Forklaring ved Præsternes eller Skoleholderens Hielp, uden at bryde sig om videre Underviisning i Regning og Skrivning, som dog er en Grundvold til Handel og Vandel især, enkelte faa undtagne; hvilket ikke lidet bidrager til den herskende Mangel paa retskaffen Kundskab om Nærings-Væsenet, og fornemmelig det, der vedkommer Handelen, ikke allene i, men og i Særdeleshed uden for Riget. Til Beviis ellers paa noget af det ommeldte maatte mig behagelig tillades, at anføre, uden dog derved at have i Sigte nogen partikulær Persons Forkleinelse, en rigtig og uforandret Afskrivt af et Brev, skrevet af en af de fornemste eller meest betydelige Kiøbmænd paa Schagen til en Herremand paa Landet. Brevet lyder saaledes: "Høyste Velælde Hr. "Ven! Jieg tukker for Deres skiervels (a) i An-"lenneg af dig tevege kaklon og følger med dig "tevede (b) Vanne (c) efter begerren og peissen (d) "er den allerenste (e) 17 Rd. som brev udviser, "og dig fierre støkke er nu til Vage nar for langes. "Jieg tukker for det til sendte Våed (f) om an

 "gvendes

(a) Skrivelse (b) tvende (c) Vogne (d) Prisen (e) allerringeste (f) Bud.

"gvendes(g) Byeg, men da Vie bed Húvve (h) "det entet nu for ner ver en de tie (i) skulde be "Høve noget lenge Hen paa da skal Jieg lade dem "Vie de det. Den 5 Masi strande et skip tred "mastte Ved Høyen og folket blev 23 Man, og "3 blev bege, og skippet var lade spaess saalt og "ging i splad (k) D. 6 Masi straede et skippt en "elnes (l) Jat (m) Noren for Schagen, og der "paa var 4 Man og 1 blev begge 3 blevd, men "var balst (n) avrigt hilstes fra os Jeg lever "steds N. N." Uden paa: "Til Høste Velælde N. N." Nok en Udskrivt paa et Brev fra en anden Kiøbmand: "Herren Herren Herren "J Matt Jalda Vent (o) i Eenholt stræe i "Lybech." Endnu en liden Seddel af samme Sort, og rigtig afskreven efter Originalen: "Angewwelse "til Lulses (p) forder 8 Skiptt gam tovver 25 "scerrer (q) flesk (r) voeg 3 Skiptt flesk 48 Lam "voeg 9 Sktt for tød (s) — 7 Tdr. axse rødt (t) "— 4 Vol Eg. 7 tus flyede (u) $\frac{+}{2}$ Sktt Hør "Blord 4 Litt Hørd — — N. N." Saaledes staaer

(g) angaaende (h) behøve (i) nærværende Tid (k) Stykker (l) Engelsk (m) Jagt (n) baglastet (o) boende (p) Langesund (q) Sider (r) Flesk (s) fortoldet eller consumeret (t) Oxekiød (u) 7000 Flyndre.

staaer det da til fast overalt med Kiøbmandens, ikke at nævne den gemene Mands Skrivemaade i Schagen, ikke just fordi at Folkene jo nok kunde lære, men venteligt fordi at Ungdommen savner den behørige og fornødne Underviisning, der siges at komme deraf, at Skolen har saa ringe Indkomster, og Mængden desuden er fattig, ja tiggefærdig, saasnart Fiskeriet mislinger. Ellers veed man endnu paa Stedet at bryste sig af, at den lærde og vel bekiendte Bisskop Schavenius fordum har gaaet i Schagens latinske Skole, om ikke født paa Stedet.

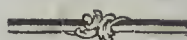
I øvrigt berettes, at Fartøierne i forrige Tider vel ikke vare saa mange Schagens Bye tilhørende, som de nu ere, uagtet at der og holdtes Fartøier i Høien, men derhos større, og meer fladbundede, skiønt uden Dæk, indtil for omtrent 40 til 50 Aar siden (nogle sige 30), ligesom og, at Skipperne ikke besad den Færdighed fordum, som nuomstunder, i at afværge de onde Følger, som det usikre Sætterie og farlige Landinger medføre, deels ved en forsigtig Forteiningsmaade, og deels ved at sætte Fartøierne paa Land betimelig og hastig, samt at betiene sig af Fladstrands, Aase eller Vaase, og andre smaa nærgrændsende

 Havne,

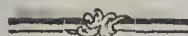
Havne, indtil beqvem Leilighed gives at søge Schagens Reed. Men derimod skal man tilforn have giort langt flere Reiser om Aaret paa Lybeck, Rostok, Karlskrone og Stokholm, ja vel og undertiden paa andre Steder i Østersøen, end som for nærværende Tid skeer; hvilket, for saavidt Sverrig især angaaer, synes at foraarsages af den der paa Fiskevarene paalagte umaadelige Told, Tid efter anden, og andre trykkende Toldklarerings Udgivter, som en liden indehavende Last ingenlunde er god for at kunne stoppe, hvorfor og Indvaanernes Handel paa Schagen med Sverrig saa at sige ganske er gaaet overstyr, ligesom Farten paa Østersøen, hvorhen det desuden vilde falde Stedets Skippere noget vanskeligt at finde Vei, efterdi de nu ikke ret veed at betiene sig af Sirkelen og Søekarterne, end sige Qvadrant, eller andre Høide-Maalings Redskaber, ja maaskee det vilde gaae dem, om de end havde disse malede Blade inden Borde, som det, efter Fortælling, gik en hollandsk Skipper fra Amsterdam, der var Slagter af Profession, og følgelig ikke havde lært Styrmandskonsten; thi da Styrmanden, af hvilken Koursen og alting dependerede, engang gik af Vagt, for at søge Rolighed, og til al Uhæld havde glemt Kartet

paa

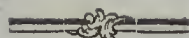
paa Kahytbordet, hvorpaa et Fartøi under fulde Segl stod afmalet, saa blev den vagthavende Skipper denne store Fløite eller Fartøi paa Kartet vaer, og raabte paa sin Hollandsk med mandig Tone: Skib forud! Roer i Læd! og seglede strax ind paa Stranden. Det var altsaa et for Staten heistvigtigt Ønske, ei allene i Henseende til denne liden Kiøbsted, men og i Henseende til flere baade i Danmark og Norge, naar det kun blev opfyldt, at der maatte mere sørges for at aabne og berede Veien for dem, der opofre sig til Seilads og Søemandsskab, end hidindtil er skeet; thi Navigationsskolen have de Fraliggende især liden Leilighed til at søge, om end Evnen kunde tillade det. Betræffende ellers Fiskerierne, og Byens deraf flydende Velstand eller Armod, saavel i forrige Tider, som for den nærværende, da forstaaer det sig selv, at efterdi denne Næringsgreen fast almindelig og allevegne pleier at være saa ustadig, som et Veirlys, saa maae den og undertiden fordum have mislinget, ligesom i Aarene 1780, 81, 82, 83 og 84: thi man veed endnu at fortælle, at for omtrent 30 Aar siden var der saa stor Mangel paa Fiskerie ved Schagen, at Indvaanerne maatte søge sin Næring oppe i Landet, indtil at Guds Velsignelse af Havet derpaa faldt til igien i Overflødighed.

Hvad

Hvad i øvrigt Folkemængden i Schagens Bye og Sogn anbelanger, saavel tilforn, som nu, og det Tab eller Fordeel, som Næringerne derved tilvendes, da haves ingen paalidelige Efterretninger om den Sags rette Beskaffenhed i forrige Tider. Men i Aaret 1781 vare 91 Familier boesatte i Schagens Bye, 28 i Østerbye, og 21 i Høien, foruden 10 Bønderfamilier paa Landet, eller i Schagens Sogn; hvoraf rimelig kunde sluttes, at Folkemængden paa dette Sted endda ikke var saa meget ringe; men da Antallet af Mandfolk overhoved bemeldte Aar ikkun beløb sig til 290, og Fruentimmernes til 360, saa synes deraf at følge, at Folkemængden i Schagens Kiøbsted just ikke har, eller kan have at betyde meget stort, og allermindst, naar man tillige betragter, at iblandt det opgivne Antal i alle tre Byer ikkun befandtes 170 Mandspersoner fra 16 til 60 Aar gamle, og 230 Fruentimmer af samme Alder, hvilken Alder, om ikke just i Henseende til Frugtbarheden, især for saavidt Fruentimmer-Kiønnet angaaer, saa dog i Henseende til Arbeids-Forretninger, her ansees nogenlunde for at kunne passere, da Folkene i Almindelighed ere af en stærk Natur og Legemsbygning. Vel er nu, som meldt, Mandfolkenes Antal, i og for sig selv betragtet,

tragtet, heel ubetydeligt, inden det lider nogen Afgang, at forstaae, naar derved skulde drives Fiskerie omkring Schagen, som det burde og kunde drives, og Fiskevarenes Afsætning derhos vedbørlig befordre; men hvormeget formindskes det ikke ved de aarlige (jeg havde nær sagt, uforholdsmæssige) Udskrivninger, som f. Ex. den Udskrivning i Aaret 1780, da over 20 Mand af en saa liden Flekke, og deriblandt endeel Givte, blev udtagne? Kongens Flaade behøver, og bør have Folk, det er en unægtelig Sandhed; og de komme derfra som ofteſt tilbage igien muntre og veløvede i mange Henseender, saa det kan ansees for en Lykke for det unge Mandskab, at tiene under de kiekke Danske Søeofficerer; men naar Folkene afgives, og lade sig forhyre paa de lange Reiser, da blive de gierne enten bortrykkede af ualmindelige Sygdomme, eller og ikke skiøtte om (hvilket som ofteſt skeer) at søge sin Fødestavn igien; og hvem skal da i saa Fald forsørge Kone og Børn hiemme, m. v.? Visselig, den Deel af Publiko, som maaskee aldrig har høstet nogen Fordeel af Handelens Udvidelse, hvorimod Næringerne ligge stille hiemme; og synes mig da i slige Tilfælde, at det ikke allene var hoiligen billigt, men og tillige nyttigt for Handelens Befordring,

og især for, at det store handlende Kiøbenhavn kunde tilvende sig de smaa Kiøbsteders Kierlighed, uden hvilken den hele Omsætning m. v. vel ikke kan bestaae: at ethvert Handelsselskab i saa Fald oprettede en Hielpekasse, for at understøtte de paa foranførte Maade forladte Enker og faderløse Børn; men for endnu tydeligere at lægge Folkemængdens Tilstand for Dagen i denne lille Egn, da vil jeg indføre her en kort Fortegnelse over de i Schagens Menighed Kopulerede, Fødde og Døde, fra Aar 1754 til 1781 inclusive.

Kopu=

Aar	Kopulerede Par.	Fødde. Dr.	Fødde. Pig.	Døde. Mænd	Døde. Qv.	Døde. Dr.	Døde. Pig.
1754	4	12	13	2	5	6	1
1755	2	11	3	5	5	9	3
1756	3	9	3	7	3	7	1
1757	7	8	13	5	4	10	16
1758	6	18	9	2	9	5	2
1759	8	9	2	5	5	2	2
1760	11	15	7	4	3	1	2
1761	4	7	14	4	10	3	5
1762	4	11	9	6	15	4	8
1763	6	14	13	9	10	4	10
1764	15	10	14	6	9	7	5
1765	3	7	17	6	[illegible]	5	8
1766	4	6	11	4	3	4	9
1767	4	14	14	5	5	6	6
1768	6	13	9	6	7	5	10
1769	8	11	17	5	6	8	4
1770(x)	15	16	18	20	22	11	8
1771	10	10	13	5	4	4	4
1772	7	13	14	4	5	4	3
1773	3	1	10	12	6	8	8
1774	5	16	10	8	9	4	3
1775	6	13	13	5	15	6	6
1776	11	15	10	7	7	2	2
1777	5	17	10	4	8	4	2
1778	7	10	10	1	3	6	2
1779	3	23	22	3	5	9	6
1780(y)	7	15	13	4	2	25	22
1781	1	11	20	3	7	4	3
	175	335	331	157	192	173	161

Ende

(x) Grasserede Blodgang (y) Børnekopper.

Endnu i det Aar 1786 har en Art af Forraadnelsesfeber allerede bortrykket i Schagens Menighed 46 Mennesker, og hvoraf nogle meget pludselig.

Heraf sees da, at Folkemængden i Schagens Kiøbsted og Sogn just ikke er af meget stor Betydenhed for nærværende Tid, og var det endda vel, om den blev ved det, den nu er; men det er neppe at formode, efterdi Sandflugten fast har giort Ende paa den Deel af Næringerne, som Jorddyrkningen skulde frembringe, hvorom mere paa et andet Sted. At ellers flere Fruentimmer eller Qvinder ere døde i ovenmeldte Aar i Schagens Menighed, end som Mandfolk, det synes at kunne tiene til Beviis paa, at Mandfolkene her just ikke drive Havfiskeriet med saa stor Iver, som paa mange andre Steder, hvor Baadene desaarsag saa tidt omkomme, og hvoraf følger, at de døde Mandfolkes Antal gierne overstiger Fruentimmerkiønnets. Vel ere Fruentimmerne paa denne Udhuk i Almindelighed og for saavidt Fiskerinderne angaaer, temmelig feie og stærke af Natur; men ikke desto mindre forekommer mig dog, at deres Helbred meget maae svækkes ved det, at de saa tidt gaae med bare Been baade Vinter og

Som=

Sommer, hvorimod de holde det for høist fornødent, at binde et Tørklæde for Munden, saavel i den strengeste Kulde, som i den stærkeste Varme, men ere ubekymrede for Resten om den øvrige Deel af Legemet; Mandfolkene derimod tilføies størst Skade ved at slæbe Baadene op og ned i det tunge Sand, uden at lægge Ruller eller Valser under dem til at lette Arbeidet, som brugeligt er paa andre Steder; og derfor ere der saa mange Mandfolk syge af Brok, Lændevee, og andre slige Sygdomme, som grunde sig i en alt for stor Anspændelse af Kræfter, som f. Ex. ved Forløftelse. Formedelst den megen Fiskespise, som den gemene Mand nyder, indfinder sig ikke sielden Blodgang paa Schagen, uagtet at den ikke altid har saa farlige Følger, som den havde i Aaret 1770. Lægerne i Aalborg og Sæbye ere alt for langt borte, nemlig den ene 14, og den anden 7 Miil; og hvor formaaer da en Fisker, at lade slige Folk hente, og betale desuden alle de derved foraarsagede Omkostninger? Naar Naturen altsaa ikke kan hielpe sig selv, maae jo de Fattige, som udgiøre Mængden, lide stor Nød, eller omkomme, hvilket synes at burde raades Bod paa jo før jo heller; og som der ingen ordentlige Læger ere i Schagen, saa ere der og langt mindre erfarne

 eller

eller overhørte Jordemødre, ja ikke een eneste Jordemoderstoel engang. De Høie og Lave maae derfor i alle tre Byer lade sig betiene af en uerfaren gammel Kone, som er noget betænkeligt, da slig en Forretning anrører enten tvende Menneskers Undergang eller Frelse paa eengang. Vel har jeg erfaret af de offentlige Tidender, at de allernaadigst beskikkede Landphysici i Aalborg have tilbudet deres Underviisning i Jordemoder-Konsten, hvori de altsaa have fyldestgiort deres Pligter, saavel i Hensigt til dem, der boe paa Landet, som i Kiøbstæderne; men at slige priisværdige Anstalter ikke vedbørlig opnaae sit Diemaal, det viser daglig Erfarenhed; og var det at ønske, at sligt dog maatte drage Regentens høie Opmerksomhed til sig. Imedens at jeg opholdt mig paa Schagen, som den, der havde i nogle Aar, under brave Læreres Opsigt og Underviisning i Kiøbenhavn, deels lagt mig efter de medicinske Videnskaber, og deels praktiseret noget, hialp jeg saavel en og anden af Borgerskabet, som af de Søefarende, der var kommen til Skade, og ikke kunde faae anden Hielp, af yderste Kræfter og efter ringe Indsigter, som noksom der er bekiendt. Forhen holdt Mængden sig til Sognepræsten, Herr Lodberg, der havde erhværvet sig god Kundskab om

slige

slige Ting i Aalborg, og var meget beredvillig til at understøtte især Fattige under slige Omstændigheder. Men at der desuagtet indfaldt mange Tilfælde, som ingen af os kunde raade Bod paa, det kan Læseren let slutte. Est qvoddam prodire tenus si non datur ultra! Imidlertid var det høilig at ønske, at Præstestanden havde nogen Kundskab ei allene om Fødselshielpen, i Følge vore Love, men endog om Lægekonsten i Almindelighed, for at kunne paa slige Udkanter og fraliggende Steder, hvor som oftest ingen ordentlige Læger ere ved Haanden, i Nødens Øieblik hielpe og redde et saa vigtigt Liv. — Angaaende Ægteskabs Fuldbyrdelse, og den deraf flydende Folkeformerelse, da viser Tabellen, at den snarere aftager, end tiltager, saa, dersom det skal gaae saaledes til i en Snees Aar eller flere, som det gik til i Aaret 1781, nemlig at kun eet eneste Par bliver viet om Aaret, hvilket formodentlig er uhørt i nogen anden Dansk Kiøbsted: saa maae jo Schagen blive blottet for Mennesker, allerhelst da saare faa af udenbyes Folk skiøtte om at sætte sig ned i Byen, og de Indfødte selv Tid efter anden begynde at forlade den. Endelig sees af Listen Forholdet imellem Antallet af de fødte Drenge og Piger i Schagens Menighed i den Tid, Listen

lyder paa, og at dette næsten stemmer overeens skiønt i det Smaa, med den Beregning, som er giort over Londons fødte Drenge og Piger i 101 Aar, hvor Forholdet er som 52 imod 49, eller, som Nieuwentydt regner, 100 imod 99 (z). Men betænk engang! Er Schagen dog ikke at roese, som i Forplantnings-Forholdet saa nær kan komme i Ligning med London, uagtet den store Forskiel, der er paa en ussel Fiskesuppe og mange kræsne Retter af fede Staldstude m. v.? I øvrigt hvad Indbyggernes Flittighed angaaer, og de Fordele, som Næringerne deraf skulde høste, da vides ikke, at Mandfolkene af Fiskerstanden foretage sig noget synderligt andet, end at bøde og lappe paa deres Fiskeredskaber al den Tid, de ikke drage ud paa Fiskerie, som undertiden kan vare meget længe, og især om Vinterdage; hvilket synes at komme fornemmelig deraf, at der ere saa af Fiskerne, som forstaae at giøre noget andet med deres Hænder, end at slaae op og drivte Tovværk, hvilket i Sandhed er stor Skade, og hvoraf følger, at Tiden ofte unyttig anvendes; muelig kunde og Mageligbed undertiden have nogen Deel

(z) See C. Thestrups Danmarks og Norges Krigs-Armatur, S. 349.

Deel deri, da Fiskere gierne pleie at være tvære at faae til de Legemsøvelser, som ere uden for deres Fag. De gemene Fruentimmer bøde ogsaa meget ofte Flyndergarn, samt spinde den Traad, som dertil udfordres, og hvilket Arbeide de forstaae meget godt. Ellers ere i Byen henved en Snees Væve- og Spindekoner, som forfærdige grovt uldent og linned Tøi, som f. Ex. Læreed, Olmerdug, Bolster og stribet Tøi, hvilket sidste seer temmelig godt ud m. v. deels til Salg, og deels til eget Brug.

Andet Kapitel.

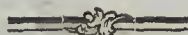
Om

Bygninger paa Schagen m. m.

For at Læseren saavel i Henseende til det ene som til det andet skal kunne giøre sig rigtige Begreber om Schagens Tilstand og nærværende Forfatning, er det at dette Kapitel anvendes til at afmale eller beskrive Huusbygningerne overhoved paa Stedet, og vil jeg da først henvende mig til Fyrtaarnet, som er en offentlig Bygning, og just saadan en, hvorved den Danske Regiering ikke lidet har giort sig fortient af Seefarten. Vel burde jeg paa dette Sted give et kort Udtog af, og Efterretning om de allernaadigste og priisværdigste Foranstaltninger, som ere giorte til Søefartens Sikkerhed, førend det nu værende Taarn blev bygget; men da de Brevskaber, som dertil henhøre, ikke ere i mine Hænder, maae jeg lade mig nøie med at anføre det, som jeg har hørt derom af en Mand, som tiente ved den forrige Fyr i

28 Aar, og som bestaaer i Følgende: "Det gamle
"Fyrtaarn stod kort ovenfor Schagens Udhuk, og
"ved den sydlige Side af samme, paa en Høi
"eller Bakke, som endnu kaldes Fyrbakke. Denne
"Bakke blev saaledes Tid efter anden undermi-
"neret eller indhulet af Havet, at man i Aaret
"1746 eller 1747 var nødsaget til at lade det
"nedrive og opbygge et andet i dets Sted. Det
"gamle Fyrtaarn bestod af et meget høit og tykt
"Træ, der lignede en Møllestub, og var omgivet
"med endeel Stiver. Ovenpaa Stubben stod en
"stor Jerngaffel, som var til at dreie omkring paa
"Stubben, paa det at Fyrpanden altid kunde
"komme til at hænge paa Vindsiden. Vippe-
"stangen, saa svær, som et Mastetræ, gik ned i
"Gaffelen, og derpaa hængte Panden, nemlig
"ved den ene Ende af Vippestangen. I denne
"Pande, som var til at hidse op og ned med en
"Tallie, gik omtrent 6 Skiepper Steenkul paa
"gangen. Fyropvarternes Vaaningshuus og
"Kulhuset bleve sløifede til samme Tid, som den
"gamle Vippefyr, hvilken af nogle kaldtes Taarn;
"men førend det skede, kom Befaling, at begge
"Fyrer skulde proves under behørig Opsigt, og
"da medgik i een Nat ved den ny 10 Tønder og
"2 Skiepper, men ved den gamle ikkun 3 Tønder

 "og

"og 2 Skiepper Steenkul. I Aaret 1754 blev
"forfærdiget med megen Bekostning og sendt til
"Fyren en Lygte fra Kiøbenhavn, af Kobber og
"Jern, ganske cirkelrund, med 60 Glasruder i,
"samt ligesaa mange Lamper, og ved hver Lampe
"en stor poleret Messingplade, der tilhobe gave
"et mægtigt Skin fra sig. Lygten skal have væ-
"ret omtrent 8 Alen i Giennemsnit nedentil, og
"ovenpaa den en stor forgyldt Kugle, samt ind-
"deelt i 4 Rum, med 2 Røghatte. Denne Lygte,
"som man havde tænkt at kunne være tienlig til
"Brug i Stedet for en ordentlig Fyr antændt
"med Olie, kom aldrig til at brænde paa Scha-
"gen, men blev, efter Ordre, ført til Kiøben-
"havn igien, og det formodentlig af den Aarsag,
"at man imidlertid har indseet, at Vinduerne ud-
"vendig maatte blive tildækkede med Iis og Snee
"om Vinterdage, og følgelig det vedberlige Skin
"under slige Omstændigheder forsvinde, eller i det
"mindste fordunkles m. v."

Angaaende det nye Fyrtaarn, da er det byg-
get omtrent 6 a 7 Bøsseskud norden for det Sted,
hvor Vippefyren før var, eller den saa kaldte Fyr-
bakke, og omtrent en $\frac{1}{4}$ Miil vesten for Scha-
gens Rif, paa det at Fyren desto lettere og sna-
rere

rere skulde kunne sees af de Seilende paa begge Sider af Odden, som den og giør, ja endog 5 til 6 Mile eller meer i klart Veir. I N. V. fra Taarnet, som er mestendeels rundt, opført af Muursteen, og 27 Alen i Høiden, har Hans Majestæt, Kongen, ladet bygge et Huus af 12 Fag til Fyrforvalterens Vaaning og Materialiers Forvaring. Denne Bygning er'ret smuk, og behængt med røde Teglsteene overalt. Kullene hidses op igiennem Taarnet, og lige til Panden, i en dertil indrettet Kurv; men de, der have Opvartning ved Fyren, og andre, som ville forlyste sig ovenpaa Fyrtaarnet, (hvilket er meget behageligt om Sommerdage, allerhelst i Krigstider, da hele Flaader passere forbi) maae trine op af temmelig steile Trapper, der forvolde Ubevante især en Slags Senetrækning eller Stivhed i Laar og Been nogle Dage efter, som dog fremmede Tilreisende neppe have villet troe, men dog, ved at prøve Tingene, erfaret Sandheden, ja endog Søefolk, der ere vante til at klavre op i Vantene; og ligger Aarsagen dertil allene i Trappernes Indretning, hvorved Senerne spændes for meget og for tidt ad gangen. Nogle Søefarende paastaae ellers sig at have iagttaget, at en Fyr ikke giver saa klart Skin eller Glands fra sig i øst- og sydøst-

lige Vinde, som ellers, hvilket, om saa er, synes at foraarsages af Luftkredsens større Visighed med disse, end som hine Vinde; men ellers komme vel slige Forandringer meget an paa Landenes Beliggenhed og Høide m. v., hvoraf da følger, at forbemeldte Jagttagelser neppe kunne blive til nogen Hovedregel for de Søefarende. Men det er og bliver en nødvendig Sag, at alle og enhver bør lægge nøie Merke til Naturens Afvexlinger, for tilsidst, om mueligt, at komme til det visse og faste Maal. I forrige Tider gik det ellers saaledes til, efter Beretning, med Schagens saavel som med Anholts Fyrer, at baade Bygningernes Vedligeholdelse og Kullenes Anskaffelse m. v. blev overdraget for en vis aarlig Summa, enten ved Licitation, eller anden Akkord, en eller anden vederhæftig Mand, der tillige skulde have Overopsigt med Fyrbøderne, og nøie opagte, at den allernaadigste Forordning af 21. Martii 1705 vedbørlig blev efterlevet; men da den forønskte Hensigt i, at forskaffe Søefarten den tilsigtede Sikkerhed ved denne vise Foranstaltning formodentlig ikke blev fuldkommen opnaaet, maaskee fordi at Schagen og Anholt just ikke finder enhvers Bifald i at boe paa, og altsaa neppe deres, som have Evne til at staae i Forskud

skud m. v., saa fandt Hans Majestæt Aar 1779 allernaadigst for godt at befale, at Fyrvæsenet skulde sættes paa en anden Fod. Plakaten af 1. Febr. ovenmeldte Aar, som staaer i nøie Sammenhæng med Fyrforordningen af 21. Martii 1705, hvilke begge vise ikke allene kongelig, men derhos en særdeles faderlig Omsorg for alle Rigers Undersaatter og deres Velfærds Fremme, især i Nødens Tid, blev altsaa udstedet, nye Indspekterer ved begge Fyrer antagne med passende Løn, Boliger opsatte, Materialier tilførte, og Overflødighed af Kul anskaffede for kongelig Regning. Nytten af disse vise Foranstaltninger er og, saa soleklar, at jeg ikke behøver videre at melde derom. Men ikke desto mindre vil jeg dog til de Søefarendes Trøst og Glæde, endnu betragte denne vigtige Sag noget nøiere, og da vende mig til Fyrtaarnet igien, der er i Høiden, som før blev meldt, 27 Alen fra Grunden af, og 3 Alen neden for samme i Jorden, men Murens Tykkelse nederst 14¾ Tomme, samt dens Omkreds sammesteds, Til- eller Ibygningerne uindberegnede, 12 Alen, hvorimod Murens Tykkelse øverst ikkun er 19 Tommer, samt Taarnets Giennemsnit nederst, Muren iberegnet, 9 Alen 2½ Tomme, og øverst 7 Al. 12 Tommer. Hertil

til kommer Taarnets indvendige Viide ved Jorden eller Gulvet, der udgiør 5 Al. 21 Tommer, og dets Viide øverst indvendig ligesaa 5 Alen 22½ Tomme, men Overfladen, som er bedækket med Sandstene, og tilsidst Bornholmske Fiitstene, der gaae 8 Tommer neden for Muren, har en Brede af 8 Al. 13 Tommer. Prospekt-Tegning af Taarnet og hosstaaende Bygninger, tagen ved Greenen, forestilles paa Tab. I. I den første ny Fyrpande, som den nuværende Kongel. Fyr-Indspektør, Herr Saxild, lod forfærdige, i Følge Kammerets Ordre, bleve de løse Skinner giorte af fiirkantede Jernstænger, omtrent ¾ Tomme i Kant, da man til de forrige Fyrpanders løse Skinner bestandig havde betient sig af det bredeste Jern eller Jernstænger, som kunde faaes. Til at opfylde det store Rum, som de brede Jernskinner udgiorde, ansaae man nyttigt at 13 eller 14 af de smale burde anvendes, og følgelig bliver, efter den ny Indretning, langt flere Aabninger eller Trækhuller paa Fyrpanden, end tilforn, og det jevnt fordeelte overalt, saa at, i hvor lidet end Vinden blæser eller skraler, træffer den strax for sig igien en ny Aabning paa Fyrpanden, hvoraf da nødvendig følger, og maae følge, at Fyren under nærværende Forfatning blusser langt stærkere,

kere, end imedens hine gamle Pander vare i Brug, ihvorvel at derhos ogsaa synes at medgaae endeel flere Kul. Man skal og have med Vished iagttaget, at med Nord, N. N. V. og Nordvestlige Vinde fortæres omtrent ⅓ Deel mere Kul, end med de andre Vinde af lige Styrke; men hvem forstaaer at sammenligne Vindenes forholdsmæssige Styrke og Grader under alle eller de fleste afvexlende Omstændigheder, undtagen maaskee nogle faa Physici, der ligesom have bemestret sig Naturens Hemmeligheder og tillagt sig praktiske Instrumenter, hvoriblandt min forrige værdige Lærer, Herr Professor Kratzenstein, med al Billighed kan regnes, som om disse Ting undertiden har ladet sig forstaae med nogle theoretiske Grundvolds-Satser, der kunde ved Praxin sætte denne Sag i et fuldkomnere Lys, end hidindtil, hvortil jeg dog ikke har faaet Leilighed. Og da det Kongelige Vestindiske, Guineiske Rente- og General-Toldkammer stedse har havt dets Hensigter henvendte til at befordre Søefartens Sikkerhed, især i de senere og oplyste Tider, saa lod det og, i Følge Ordre af 14. Julii 1779, anstille en Prøve, hvilken Sort Kul (Skade dog, at de Færøiske ikke blive brugte ved Fyrene, eller i det mindste prø-

prøvede (a)!) enten nemlig de skotske, eller de neukastelske, baade i den ene og den anden Hen-

(a) Naar Danmark havde Skove i Overflødighed, ja om det kun var til fornødent Brug, skulde man ikke undre sig saa meget over, at den Færøiske Steenkulgrube bliver saa at sige betragtet med ligegyldige Øine. Men da Erfarenhed viser det modsatte, saa ere nogle af de Tanker, at denne Koldsindighed er dreven videre, end den burde. Mig forekommer i det mindste meget selsomt, at Fyrene ikke blive forsynede med Færøiske Steenkul, allerhelst, da der saa lidet er at fortiene ved Farten, og naar der tillige betragtes, at Produkten sagtens maae være tienlig til dette Brug, hvilket synes at lade sig afbevise, naar man lægger til Grund den berømmelige Herr Professor **Kratzenstein** (der endelig maae have vundet fidem publicam, fremfor nogle svagtænkende Brændeviinsmænd i Kiøbenhavn) hans **Betænkninger over de Færøiske Steenkul**, som, efter given Tilladelse, herved meddeles den gunstige Læser til patriotisk Eftertanke, lydende Ord for andet saaledes:

"Da jeg har været en af de første, som nu i 22 Aar med stor Beqvemmelighed og Fordeel har brændt Steenkul i mine Ovne, i Stedet for Brænde, og hver Vinter deraf forbrugt 2½ til 3 Læster: saa ønskede jeg at vide, om de Færøiske Steen-

Henseende kunde ansees tienligst til Brug ved Fyren, men hvad Udfald den Sag har faaet, er mig

Steenkul kunde nyttes til samme Brug. Herr Henkel leverede mig efter min Begiering omtrent ½ Kubikfod, hvoraf jeg om Morgenen Klokken 8 lod lægge Halvparten i Vindovnen udi mit Kammer. Disse kom vel ei aldeles saa hastig i Brand, som de bedste engelske Steenkul, men gave derimod en stærkere og længere vedvarende Varme, end hine. Skinnet deraf var saa hvidt og blendende, at jeg i en Distance af 6 Fod for Vindhullet kunde antænde en Svamp ved en 9 Tommers Mesfing-Huulspeil, og Kl. 8½ var Kammeret af omtrent 250 Kubikalen behørig varmt. Ilden holdt ved til Kl. 11, og Kl. 2 fandt jeg endnu smaa Gløder i Asken. Asken selv udgiorde ikke mere, end to Haandsfulde, og var uden Steenstykker eller Schiefer, som ofteſt af de engelske blive tilbage. Forholdsmaaden af disse Steenkul befaldt min Tiener, som ellers er temmelig ucalegon, saa vel, at han bad, jeg skulde kiøbe af disse Kul, i Stedet for de engelske, om de vare at bekomme.

Efter udvortes Anseelse komme disse Steenkul overeens med den Sort, som bruges i de Birminghamske og Scheffieldske Fabriker til fiint Staalarbeide, som af de andre Sorter Kul fordærves, og hvor-

mig ubevidst, endskiønt jeg synes med god Grund at kunne slutte, at de skotske i saa Fald maae have

hvoraf forrige Staalarbeider Descottes har givet mig en Prøve. Herr Henkel har jeg givet et Stykke der af, for at kunne forevise deres Lighed med de Færøiske.

Den største Feil, Steenkul kan have udi Brug til Jern- og andre Metalarbeider, er, naar de ere forsynede med Svovl og arsenikalisk Kiis eller Vitriolsyren, som forvandler Jern og Kobber paa Overfladen igien til Erts, giør det skiørt, og forvolder en stor Afgang i Metallen. For at vide, om de Færøiske vare fri derfor, har jeg distilleret et halt Pund deraf, og givet Agt paa Lugten, og paa Produkten i Recipienten; men hverken jeg eller Herr Henkel har bemerket ringeste Kiendetegn deraf. Udi Racipienten befandtes ikkun lidet Vand og Jordbeeg (Bitumen). Vandet prøvet med solutione calcis in spiritu salis med Lixivio alcalino &c. gav ei ringeste Kiendetegn af Vitriolsyrens Nærværelse. Ligesaa lidet have vi bemerket nogen svovelagtig Lugt, da et halvt Pund deraf blev kalcineret i en Smeltedigel, som fra Tid til Tid blev taget fra Ilden, for at lugte til. Man kan altsaa om disse færøiske Steenkul fuldkommen være forvisset, at de ere fri for Svovl, Arsenik og Vitriolsyre, og at de uden Fare kan bruges til

de

have vundet Fortrinet, og det ikke allene i Anledning af Toldsædlenes Medhold, men og deraf, at

de fineste Metalarbeider. Men desuagtet maae man ei fordre, at et vist Slags Steenkul, skal være ligesaa fordeelagtige til adskilligt andet Brug, hvortil en anden Sort Steenkul med meer Fordeel kan anvendes. For Ex. Smedene forlange en hastig stærk Hede, hvorved Kullene maae danne en Skorpe, som bedækker Jernet, saa at Heden ei kan adspredes, alt for at kunde fuldende et stort Dagsarbeide; endskiønt Jernet derved skulde lide stor Afgang, interesserer dette dog mindre, end Svendenes Kost og Løn, som igien skal vindes ved hastigt Arbeide. At for Resten Vindovns-Steenkul kan bruges til Smedearbeide, veed jeg deraf, at nogle Bønder med Tak imodtage Gruset af mine Steenkul, for derved at lade smedde deres fornødne Jerntøi.

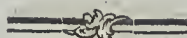
Omendskiønt Bryggere og Sukker Raffinadeurs ligeledes forlange en hastig Hede til Kogningen, saa tvivler jeg dog ei, at ved nogen Forandring med Risten under Kiedlerne og Vane udi Omgangen dermed, disse Steenkul jo kunde opfylde alle deres Hensigter, og fornemmelig Kiedlerne ved disse blive bedre konserverede, end ved de engelske. Men i Fald hverken Bryggere eller Smedene skulde finde deres Regning ved at bruge de færøiske Steenkul, saa ere samme dog tilforladelig nyttige

at høistbemeldte Kollegium siden efter indgik med Hr. Krigskommissair Brown den Akkord, at han skulde

at brænde i Vindovne, og bedre dertil end de her brugelige engelske. De færøiske kunde i det mindste spare Landet en Udgivt, som hidindtil for saadanne er udgaaet. Jeg bruger deraf 3 Læster, hvis Priis haver varieret i de sidste 20 Aar fra 11 til 18 Rdlr. Denne Konsumtion vilde for 1000 Familier udgiøre circa 36000 Rdlr. og blev vist større, naar Familierne i offentlige Blade bleve underrettede om Maaden, at omgaaes med dem, og om Fordelen, som af deres Brug haves, hvorved en stor, for Brænde udgaaende Pengesum for Landet blev sparet. Endnu kunde Konsumtionen af de færøiske Kul forøges ved at forvandle endeel deraf til Coocks og Cinders, ved at uddrive deraf den Jordbeegagtige Damp og Røg i en med ringe Omkostninger dertil indrettet Ovn. Saadanne Kul kan bringes til samme Hensigter, som Trækul, og give en langt større og langvarigere Hede, men hverken Lugt eller Røg fra sig. De samme kan og med stor Beqvemmelighed bruges af Guldsmedde, Giørtlere og Klokkestøbere ꝛc. Til Metallernes Smeltning, og i Bergverkshytterne selv til de store Smeltninger, og ligeledes udi Glashytter; da Sagen allene kommer an paa at blive vant til, behørig at omgaaes med dem. I Engelland sælges disse $\frac{2}{3}$ eller kanskee $1\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{13}$ dyrere end de raa

Kul,

skulde for Aarene 1781, 82 og 83 anskaffe til Forbrugelse ved Fyren 40 Læster skotske og 20

C 2 Læster

Kul, og da ved Tilberedningen tabes $\frac{1}{4}$, saa give de $\frac{1}{4}$ Fordeel udi Salget. (*)

Beliggenheden af de færøiske Steenkul er saa beqvem baade til at vinde og bringe dem til Skibene, at jeg i ingen Efterretning om Steenkulsgruber har fundet et lige saa beqvemt Sted. De udfordre ei mere end en forsigtig Udbrækning, som maae begyndes fra den laveste Side, for at blive frie for Vand: at lade staae Pillere af Kul til Dækkets Understøttelse, og brække den i store Stykker, og at indrette en beqvem hængende Vei af omtrent 2 til 3000 Alen fra Brækningsstædet til Havnen. Saa kan i en med Bremse dertil indrettet Vogn, med eller uden Hest, ligesom Veiens Inklination er stærk, nedføres hvergang omtrent 3000 ℔ Steenkul, og styrtes udi Skibet, saa at ingen dobbelt Ud- og Indlosning udfordres.

Efter

(*) Af 1 Chaldron Kul blive $\frac{3}{4}$ Chaldron Cinders efter Operationen. Den første koster 12 sh. Cinders ligesaa meget paa Stædet 20 sh. Men i Neůkastel (siges Jars) sælges Chaldron om $\frac{1}{3}$ dyrere, skal vel hedde om $\frac{2}{3}$ Deel. Da $\frac{4}{3}$ Chaldron a 16 sh. give 1 Chald. Cindres a 20 sh., saa er Fordelen, $\frac{1}{4}$ af Steenkul Prisen. 1 Chaldron har efter Eisenschmid 36 Bushels, 1 Bushel 2180$\frac{4}{10}$ engelske Kubiktomme, men efter Jars 80 Bushels (Pag. 197.)

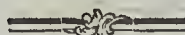
Læster Newkastelske Steenkul aarlig. Til Lættelse for Befragterne ere ikke allene de Skibe, som

føre

Efter Herr Henkels Beretning skal i Havnen være et Sted, hvor Skibene kan anlægge tet til Stranden ved Siden af en sandagtig Klippe: her udfordres da allene, at udsprenge saameget af den bløde Sandsteen, at Vognen frit kan naae Skibet. For det første kunde man og ved Pramme bringe Kullene til Skibet. Mængden af disse Kul, som ere saa lætte at vinde, er saa stor, at de i mange Aarhundrede ei kan forbruges, saalænge deres Brug allene for Vindovnene indskrænkes.

Efter Herr Henkels Skiønnende er Fløtzens Længde omtrent 6000 og Middelbreden 2000 Alne, Høiden af den reene Kul $2\frac{1}{2}$ Alen. Den indeholder altsaa 30,000,000 Kubikalen, eller 240 Millioner Kubikfod, som udgiør 48 Millioner Tønder, $2\frac{2}{5}$ Million Læster Steenkul, forudsat, at Fløtzen overalt er ligesaa mægtig, som den udentil synes at være, (hvilket bør formodes, siden den sees paa begge Sider af Fieldet.) Naar hvert Aar for 1000 Huusholdninger deraf indførtes 3000 Læster a 10 Rdlr. saa kunde Fløtzen udholde i 8 Aarhundrede, og indbringe 26 Millioner Rdlr. Naar den anførte Vei til beqvem Transport fra Gruben til Stranden engang var indrettet, saa vilde de øvrige Omkostninger derved meestendeels kun bestaae i Løn for Brækningen og Skibsfragten.

Udi

føre Seenkul til Fyren, befriet for Lastepenges og Acciſes Erlæggelſe m. v., men og Varene for alle

C 3 Udgiv=

Udi Kulgrúberne ved Newkaſtel betales for Brækningen af 600 Centner, a 112 ℔ 5 Farthings eller $2\frac{1}{2}$ ß., og en Mand kan der i 6 a 7 Timer vinde 12 til 15000 Ct. og fortiener 3 a 4 mℛ Dſk. I Kulgruberne ved Malmøe betales for Brækningen af 1 Tønde Kul 10 Øre ſv. eller 6 ß. danſk. (*) formodentlig for den ſtørre Beſværlighed at arbeide i meget lave Gange. Om man nu regnede ligeſaa meget paa Færøe, og atter ſaa meget for Transporten til Skibet, ſom var det høieſte, ſaa blev enda $41\frac{1}{3}$ ß. Overſkud paa hver Tønde til Skibsfragt, Told og Profit, Læſten til 10 Rdlr. beregnet. Ved Newkaſtel koſter 1 Tønde eller 200 ℔ danſk paa Stedet 12 ß. danſk, og i Magazinet $11\frac{1}{2}$ til $14\frac{1}{2}$ ß. efter ſammes Bonitet. Naar de ere bragte paa Skibet, koſter den ordinaire Sort med alle Afgivter 23 ß, ſamme ſælges her for 64 ß. giver 41 ß. til Fragt, danſk Told og Profit. Kiøbmanden kan altſaa have ſamme Profit ved de færøiſke, ſom ved de engelſke Kul, endſkiønt han ſælger de førſte 2 Rdlr. lættere end de ſidſte, og Engellands Krig med andre Nationer kan ei forhøie Priſen. Efter mit Skiønnende vilde det være bedſt, at overlade diſſe Kuls Brækning og Debit

bedſt,

(*) Efter nærværende Cours gielder 1 ſvenſk Øre ſaameget ſom $\frac{3}{4}$ ß. Danſke. O.

Udgivter, Maalepenge undtagne, som Hans Majestæt dog selv lader udbetale, alt i Følge de mig

til en eller flere Kiøbmænd, som, nogle af de første Aar undtagen, maatte give Tiende deraf til Kongen. Landet selv vilde vinde mange Penge med Brækningen og Transporten, Indbyggerne vænnes til Arbeide, og derved blive befriede fra deres Fattigdom.

General-Betragtning over Steenkullet.

Paa alle de Stæder, hvor der haves Steenkul i England, Skotland, Tydskland, Nederlandene, Sverrig 2c. findes aabenbare Beviser, at de have deres Oprindelse af Træer, som ere giennemtrukne med Jordbeeg. Er Træet fuldkommen mættet deraf, uden Tilsats af Slam, saa bliver Træet Crystalliseret som Terninger, og faaer en glindsende Anseelse. Denne Sort kaldes Beegkul, smelter sammen udi Ilden, giver en hastig og stærk Hede, men fortæres og hastigere, og efterlader megen Aske; derfor skikker denne Sort sig bedst til Grovsmedearbeide. Er Træet ei fuldkommen mættet med Jordbeeg, saa falde Kullene mindre glindsende, mindre Terningagtige, smelte ei sammen i Ilden, antændes langsommere, men vedholde Ilden længere, og efterlade lidet Aske. Af denne Sort ere vore Færøiske. Deres Generation skeer paa de Stæder, hvor enten Jordarter holde lidt Jord-

mig naadigst tillagte Ordres, fra det høie General Toldkammer af 22. Junii 1782, saa at ved

 denne

Jordbeeg, eller hvor Fløtzen ei ligger dybt nok. Er Jorden over disse Træfløtzer stærk blandet med Vitriol, Allun, Svovel, Jern, Arsenik &c. saa trænger dette sig tillige med Jordbeget og Slam ind i Træfløtzen, og forvandler samme til meesten uduelige Kul, som fordervе Jern og andre Metaller udi Ilden, og efterlade megen Aske, og Skiefer. Denne Sort finder man meest i de øverste Lag udi Steenkulgruberne; og er det en besynderlig Exception ved de Færøiske, at slet intet Svovelagtigt i det saa høie Lag bemerkes. Imidlertid kan man anvende forbemeldte Kul til at udlude deraf Vitriol og Allun, som og i Sverrig skeer.

For at blive fuldkommen overbeviist om Steenkullenes sande Oprindelse, kan man ikkun betragte de Stykker, hvoraf den ene Side endnu er aabenbar Træe, og den anden Ende terningagtig og glindsende Steenkul. Jeg har heraf seet mange Prøver, og selvsamme blandt den islandske Surterbrand. Man kan altsaa med Rette sige: Steenkul er med Jordbeeg mineraliseret Træ, og selv petrificeret Træe, naar endeel leeragtigt og til Petrification duelig Slam forener sig dermed. men dette hindrer ei at erkiende de udi denne Tilstand værende for

denne priisværdige Indretning synes, at være brugt al muelig Omsorg og Forsigtighed, og var det

for meer eller mindre ægte Steenkul end de andre, omendskiønt de kan være meget ulige duelige til at underholde Ilden.

Disse vidtløftige over en stor Deel af Europa under Jorden sig strækkende Træflötzer have uden Tvivl deres Oprindelse af de uendelige Skove, som i de ældste Tider bedækkede Jorden, men ved Oversvømmelser af Oceanen og Floder ere omstyrtet, med Slam bedækket, og derefter forvandlet deels til Steenkul, deels til Agater, Chalcedoner, og Jaspisagtige Steene, ligesom Jordens Vædsker paa de Steder have været beskaffen. Saaledes seer man ved Coburg en med et høit Bierg bedækket underjordisk Skov, hvis Træer ere forvandlede til Agat. I Siberien findes en Grube, hvorudi et overmaade stort overende staaende Træe som er forvandlet til riighaltig Kobbererts. Ved Brügge og Herzogenbusch findes ligeledes en underjordisk Skov, fældet af en Nordvestlig Oversvømmelse, som nu med 10 a 20 Alen Jord er bedækket, og ikkun sort og haard, men ei endnu forvandlet til Steenkul. Jeg selv har paa min Fart paa Dwina-Strømmen i det nordlige Rusland, seet mange saadanne endnu uforandrede underjordiske Skove kige frem af den steile afskaarne Strand, fældet efter Strømmens Direction, og bedækket med

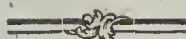

det at ønske, at man ved denne Leilighed kunde give ligesaa sikkre Efterretninger om Foranstalt-
C 5 ninger-

med en derpaa nedsat Øe, som miilelange Jisstykker fra høiere Steder have løsrevet og medført. At nogle af disse Fløtzer findes over 100 Fod dybt under Jorden, og under Oceanens Overflade selv, er ei vanskeligere at forklare, end det, at i samme Dybde under Jorden selv ved Amsterdam findes Leer, blandet med Søemuslingskaller; hvilket noksom beviser, at paa disse Steder i de ældre Tider haver været Soestranden eller Søegrunden, hvilken derefter, med det af store Floder tilførte Sand og Jord er bleven opfyldt.

Da efter Observationer paa mange Steder Steenkulsfløtzerne ligge i lange Streger under Jorden, stige ned under Havets Bund, og komme hist og her op igien for Dagen, ligesom andre Jordlag, saa er det meget sandsynligt, at den færøiske Fløtz er en Continuation af den skotlandske. Ligeledes har jeg Aarsag at formode, at den helsingborgske eller malmøiske Fløtz kommer op her i Sielland i en Egn ved Friderichssund, hvor jeg allerede for 15 Aar har bemerket et Sted, som har al Anseelse derefter. Naar det forlanges, er jeg beredvillig at anvise dette Sted til Herr Henkel i næste Foraar, og at lade samme Sted hist og her med et Jordboer undersøge." Kiøbenhavn den 24. Febr. 1778. B.

Saa

ningerne ved de andre Føre, paa det at Fremmede kunde see, om der ikke er giort, til deres Beste,

Saa vidt Herr Prof. Kratzenstein. Ellers berettes, at Hr. Capitain Floor ved Oplaget paa Thorshavn skal have for nogle Aar siden, ladet disse Kul undersøge i Aire af Coal Undertaker Heartly, som befandt dem bedre, lend nogen i hans Egn udbringeligt Kul. En erfaren Mand, som efter at have dermed giort den strængeste Prøve, nemlig ved at sveise et Slags Jern, som ikke lod sig sveise med skotske Kul, tilbød sig strax at vilde betale disse, siden han troede dem udbragte af et nyt Kulbrud i Stedets Egn, hvilket ydermere bekræfter, at de færøiske Kul just ikke maae være af den sletteste Sort, allene Danmark vilde deraf giøre det rette Brug, og i midlertid beholde de Penge som udgives for engelske Steenkul. Desuden beklage alle veltænkende Patrioter, at Kulgrubene paa Disco og Bornholm ikke anbringes det i saa Fald nødtrængende Fæderneland til Nytte, og fornemmelig den paa Bornholm, som fornuftige Bergmænd mene at allene ved Hielp af Ildmaskinen vilde lade sig udarbeide og ellers ikke. Et frivilligt Sammenskud vilde vel faae den bekostet! Den islanske Surterbrand som findes paa mange Steder, og ikke kan være andet end Steenkul i Grunden, vil desuden bane Folk Adgang med Tiden til nye Næringsveie, men disse skiulte Mi-

ner

Bedste, alt hvad som mueligt har været: Og paa det at de Seefarende ikke skulde kunde saresort med ugrundede Klager over Fyrens Forsømmelse, som tidt pleier at skee, enten af den Aarsag, at de ere forvildede i Farvandet, eller og, at de formedelst tykt Veir ikke kunde see Fyren, saa hastig og tydelig, som udfordres, bliver der paa Taarnet holdt en ordentlig Dag-Journal, over Vind og Veir m. v. og indberettet naar og paa hvad Sted, at Strandinger i Schagens Tolddistrikt indsalde, alt i Følge Ordres af 30. December 1780. Aaret 1782 bleve ellers Udbygningerne ved Taarnet sløifede, hvilket i Tiden synes, at vil geraade det til liden Fordeel.

Fyr Inspecteuren nyder frie Boelig og 300 Rdlr. aarlig af Kongens Kasse, hvorimod han lønner to Karle. En anseelig Tieneste paa Schagen, især naar der var nogen Agerdyrkning, hvilken

ner paa saa utallige Steder i Island behøve Bergfolkenes allerstrængeste Agtpaagivenhed, som maae være sammenknyttet med Konst og Videnskaber, for at Minerne kan blive regelmæssig aabnede, hvor af de fleste ligge oppe i de høie steile Bierge. I øvrigt kan confereres denne Theorie betræffende, Mine og Herr Morhs Jagttagelser udi Island, som offentlig ere bekiendtgiorte.

hvilken Mangel den nye anlagte Have ved Fyren nogenlunde erstatter, og for hviken Indretning Herr Inspecteur Saxild fortiener at roses (*).

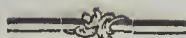
Men nu vender jeg mig da til den anden offentlige Bygning eller Schagens Kirke, som har faaet Navn af St. Laurentii Kirke. Denne Kirke staaer ikke som i de fleste andre Kiøbsteder inde i Byen, men omtrent en halv Fierdingvei uden og Vesten for den, hvilket maae være skeet i Anledning af Høyens Indvaanere og for, at spare dem noget, af deres i anden Fald længre Kirkevei.

Under nærværende Omstændigheder ligger dette Gudshuus noget vel laugt affides, besynderlig i Hensigt til det Smukkekiøn, der ikke vel kunne taale, at blive vaade om Benene. Kirken maae og bør ikke forsømmes, og Schagen formaaer ikke at underholde det fornødne Antal af Kiør og Faar, og meget mindre Heste. Hvad er da her ved at giøre? Dersom man gav det Raad, at Mandfolk og Fruentimmer til Hobe, skulde trække i Støvler om Søndagen, vilde det maaskee belees, uagtet det dog vilde hielpe got paa

(*) I Aaret 1785 tog denne anlagte Have en betydelig Skade.

paa Foedermangelen, da man kunde gaae isteden for nu at kiøre til Kirke. Om Vinterdage især er ellers baade for Mandfolk og Fruentimmer Kirkeveien, meget ubehagelig, allerhelst naar Vinden blæser fra S. V. og N. V. da Vand, Sand og Snee ryger om Ørene, og det med saadan en Eftertryk, at ikke allene Øine, Næse og Mund blive fulde af Sand, og Ureenligheder, men og Huden svier i Ansigtet og næsten skalles af Sandflugten, ligesom naar man opholder sig ved et ildsprudende Bierg midt i dets Raserie, og disse Ubehageligheder forvolde just de svære Sandmiile eller Meele, hvorom mere paa et andet Sted. De der have Forretninger ude paa andre Tider, som ved Stranden med v. maae føle samme Skiebne, og udfordres der til ikke en ringe Helbred, da den Skarphed og Strenghed som Flyvesandet medfører, gaaer saavidt, at det endog kan bide paa nye Klæder, naar Blæsten er stærk. Til den, for nogle Aar siden anlagte nye Kirkevase, ved sal. Provst Lodbergs Foranstaltning, sees nu intet Spor eller Kiendetegn meer, og man lader i saa Fald Verden jevne sig selv, ligesom det gaaer til, med Veien imellem Høyen og Schagen, hvorover den største Indkiørsel fra Landet falder, og som altsaa burde

holdes

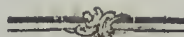

holdes i god Stand, da saadant ikkun vilde koste en halv Dags Arbeide hvert Foraar; men Kirkevasen lader sig neppe meer i standsætte til nogen Varighed, formedelst Flyvesandets Overgang. I øvrigt kan ikke nægtes, at jo paa Kirken fordum hverken er spart Flid, Umage eller Penge, enten den er bygget, som nogle mene, for Kongelig Regning i Førstningen, af Skotlændere og Hollændere, der fordum fiskede under Kysterne (*), eller og af Indvaanerne selv i Byen; thi baade er Grundmuren meget tyk, Taarnet høit og troefast, og Kirken af en anseelig Størrelse, ligesom og, at den tilforn har været velforsynet overalt med Blytag, som nu tillige med hele Bygningen begynder at forfalde, og Kirken desuden efter Beretning, geraadet i større Gield, end som den maaskee nogensinde kan blive i Stand til at betale, og meget mindre, bekoste en Hovedreparation, hvortil den dog høiligen synes at trænge. Imidlertid vil det dog meget hielpe paa Kirken, som ved den blev giort Aaret 1784, saa vel i Henseende til Tag som Vægge, under Herr Byefoged Ferslews Opsigt. At Schagens Bye ellers bliver ødelagt ved Sandflugten inden en kort Tid, naar derpaa ikke kan eller bliver raadet

(*) See Baron L. Holb. Geogr. 5. Deel P. 414.

raadet Bod af Regieringen, det er slutteligt af alle Omstændigheder, men saa længe at der enda ere nogle Huse tilbage i Byen, og nogle som beboe dem, saa kan jo Kirken ikke undværes, hvorfor det muelig synes at vilde bidrage til dens Vedligeholdelse, at eftersom de Søefarende have ikke en ringe Veiviisning af Schagens Kirke, paa begge Sider af Udhukken, da den kan sees henved 2 a 3 Miil til Søes, der da for hende blev tilladt at udsætte et Bækken paa Bryggen i Helsingøer, hvori enhver kunde give efter Behag, til Erindring af den undflyede Fare. Bag ved Døren til Vaabenhuset er en ordentlig Skorsteen opmuret, som jeg ikke før er bleven vaer i nogen Kirke, hvad enten saa at den er bleven brugt til Madkogning eller Blyesmeltning under Tækningen eller og begge Dele, imedens at Kirken stoed i Byguing, da den ligger saa langt fra Byen. Dersom altsaa nogen vilde indlogere sig i denne Kirke kunde han magelig der lave sig en Ret Mad. Udvendig er Skorstenen ikke kiendelig, thi Røggangen løber op igiennem Muren, og endes under Tagskuret, hvor Røgen siden kan komme i frie Luft. Udi Kirken findes intet merkværdigt, eller noget, som kan give den mindste Oplysning i Oldsagerne, men saavel Op=

skriv=

skriver paa Tavler og Liigstene som andet, vidne snarere om en borgerlig Eenfoldighed, end nogen Slags Lærdom eller Smag: f. f. Ex. 1) Denne Gravskrivt paa en Liigsten: "I. H. S. "Her ligger begrafet Erlig og gudfrygtige "Pige Maren Michelsdatter, som døde her i "Schagen Aar 1625 den 27 Octobr. Gud "givfe hende en glædelig Opstandelse med alle "guds udvalgte paa den Øderste dag P. A. I. "D. D. B." De foreſtaaende Bogstaver I. H. S. siges at betyde i Jylland Jesus Herrens Søn. I Island har jeg ikke allene fundet disse selv samme Bogstaver udhugne i Steen eller Ligstene, men og udskaarne paa Roerene af de store Fisker-baade, med Krandse omkring, ligesaa ziirlig udskaarne, og betyde ermeldte Bogstaver der, Je-Hove-Søn. Man seer altsaa endog heraf, at disse to Nationer fordum have havt Communication med hinanden, hvilken nu er ophævet ved den langvarige Compagnie-Handel, Island ikke til en ringe Skade. 2) Een anden Gravskrivt saaledes lydende: "Peter Thomes latinsk "Skolmeester. It. Elle Nielsd. oc II B. "(skal nok betyde to Børn)". At den latinske Skolemester vender anderledes i Kirken end alle de andre Døde, synes at være et Hysteron Proteron,

teron, og kun en ringe Belønning for hans troe Tieneste, i hvorvel at derhos findes paa Væggen ophængt en Tavle, med følgende Opskrivt: "Her nedenfor ligger begravfet, hederlig og "vellærde Peder Thomesen, latinsk Skolemester i Schagen fød i Hiøring, som døde 1655 "den 7. Aug. med sin K. Hustru Elle Nielsd. "fød her i Præstegaarden og døde Aar 16 — "den og deres K. Born. Gud give dennem en "glædelig Opstandelse." 3) Læser man paa en Liigsteen ikke langt fra Alteret denne Opskrivt: "Her hviler hæderlig og vellærde Mand H. "Ch. Petersen Alb. fordum Sognepræst her "i Schagen 16 Aar, som hensov i Herren den "16 Oct. 1646 i sit Alder 43 med sin K. Hu"strue ærlig og gudfrygtig Qvinde Anne "Nielsd. som Herren bortkaldede den 16 og "ligger her under 3 af deres Børn som ere "døde i Herren. Cippus memorialis qvem in "obitu pio et placido Beat. Rev. viri prædicti I. N. "P. petvam I Psius Recordam Relinqvere voluit "FI9 Successor Petrus Nicolai MITÆFLF. P. 1 "Bid. P. qvi c. 3 pie in Domino obiit ANNO 16." 4) Sammesteds læses nok en Gravskrivt af følgende Indhold: "Under denne Steen er nedlagt den der var Jord og kunde blive til

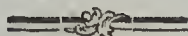
D "Muld

"Muld af Velærværdige og nu sal. Matthias
"Hemmer, der selv var og lærede andre at
"være af de levende Stene som opbygges til
"det Aandelige, 1 P. 2, 5. Han som var
"den Hellig Aands Tempel og een redelig
"Lærere udi Guds Tempel. En som af sal.
"Raadmand Christopher Hemmer og sal.
"Søster Foß, fød udi Aalborg Ao. 1700 2.
"April. blev Student og Horer i Aalborg
"Skole Ao. 1715. Af 4de Lectie Horer Sogne-
"præst paa Schagen 1721, givt første gang
"med nu salig Jomfrue Magdalena Bug-
"ge, Ao. 1723, ved hende Fader til en Dat-
"ter," (altsaa er denne Magdalena ikke død, som
Jomfrue) "som 8 Aar efter Moderen 21 Aar
"for Faderen, er indgangen i Evigheden.
"Givt anden gang med Jfr. Anna Maria
"Sørensdatter Ao. 1727. nu hans sørgen-
"de Enke; blev beskikket til Provst over
"Hornsherred Ao. 1742, døde 17 Jun. 1753."
Denne Gravskrivt er baade temmelig lang og der-
hos noget opskruet, hvilket synes at kunne sees
igiennem Fingre med, efterdi at denne Mand
har et særdeles godt Eftermæle, som svarer til
Gravskrivten, og fornemmelig roses for hans store
Omsorg i at faae Schagens Kirkes Brøstfæl-
dig-

digheder nogenledes afhjulpne i hans Tid, hvorudi og Byefoged Junger skal have været ham behjelpelig; en for det Almindelige uundværlig borgerlig Dyd, i Tide at forebygge de offentlige Bygningers Undergang, der virkelig fortiener Berømmelse, men som dog lader til, hist og her, at være gaaet alt for langt af Sigte, allerhelst da Følgerne for Staten og det Hele blive i saa Fald tilsidst alt for utaalelige, hvorpaa jeg kunde anføre mange levende Exempler, om det giordes fornødent. I Bestyrelse af publik Gods og Stiftelser har den Tænkemaade ingensteds hiemme, nemlig: giv Fred om vore Dage og s. fr. d. 5) Hænger en Tavle midt udi Kirken med latinsk Opskrivt, over afgangne Provst i Schagen, Herr Povel Nicolai, som døde Ao. MDCL, og begrædes af nogle hans Medtienere og Fruentimmere, der iklædte Sørgedragt staae afmalede øverst paa samme. 6) Var at læse bag paa en gammel og forraadnet dansk Bibel, som laae slængt hen i Sacristiet følgende: "Ingen skal tænche, at denne Kierchens Bibel "er saaledes lacereret under min Tilsiun, "men saaledes fandt jeg den for mig, da "jeg antoeg Ministerium, og maae være "skeed af min salig Formands smaae Børn,

 "som

"som lob her i Huuset, da jeg hidkom selv-
"raadige Ao. 1619. Idus Iunii Paulus Hennin-
"giades Kyng." At denne Præstens Apologie jo kan være velgrundet, haves ikke imod, og alt saa erindres ikkun i Anledning deraf, at havde Ungdommens Opdragelse været bedre, end den er, da havde ommeldte ei været skeet. 7) Staaer skrevet iblandt andet med forgyldte Bogstaver paa Prædikestolen, Niels Larsen Boremester, Niels Thamsen Boremester, og hosføiet Boemerke bagved hvert Navn for sig, som atter findes under selvsamme Personers Portraiter paa Choret, ligesom enhver Raadmand ogsaa der har sit Boemerke, efter gammel Skik, ikke mindre end Byfoged Matthias Brandi, som man desuden har givet Plads at hænge iblandt bemeldte Borgemestere og Raadmænd. Ao. 1586 blev Choret bygget, eftersom der findes skrevet, men Prædikestolen er skienket til Kirken Ao. 1583, og det formodentlig af de to Borgemestere, hvis Navne paa Prædikestolen findes tegnede. Paa en af Klokkerne staaer det Aarstal 1579 at læse, foruden endeel enkelte Bogstaver, men deraf kan dog ikke med nogen Vished udledes Kirkens sande Ælde, og heller ikke af Hoilovlig Ihukommelse Kong Christian den 6tes Navn, som fin-

des

des afmalet under Hvælvingen over Alteret, hvilket uden Tvivl er meget yngre end Kirken. Fonden har været udhuggen af Graasteen med Fod under, og et pyramidalformig Dæksel over af Træ, som nu mestendeels er forfaldet. Altertavlen er meget stor og ziirlig giort af Bildhugger-Arbeide, som forestiller endeel bibelske Historier eller Sind-Billeder, og deriblandt Christus paa Korset, og Røverne paa begge Sider, som sædvanlig; men disse sidste forestilles paa denne Tavle korsfæstede med begge Hænder bagover Træet, og hængende løse med Benene, som maaskee og har været en brugelig Korsfæstelsesmaade hos Jøderne fordum, endskiøndt at Lidelses-Historien ikke melder om, at der blev giort nogen Forskiel paa Jesus og Røverne i Korsfæstelsen. Et fortræffeligt smukt Billede, staaende oven over Altertavlen, og som forestiller Marie med Barnet, holdende paa en forgyldt Veltkugle, viser desuden Alderdommens Styrke i denne Konst. Lysestagerne af Kobber ere bekostede til Kirken af en af de forrige Præster udi Schagen, ved Navn Povel, og findes underneden af Kanterne af hver Lysestage, for sig, skrevet eller udgraveret: Maledictus hujus Candelabri Sacrilegus, eller: Fordan-

bandet være den Tyv som stieler denne Lyseſtage! hvilken Inscription muelig kunde sætte en Skræk i studeerte Tyve, men en ulærd Udhaler i Tyverier vilde neppe bryde sig meget om denne Præstens latinske Forbandelse, og allermindst, naar han fornam, at Stagerne vare af Sølv eller anden kostbarere Metal. Ellers er jeg ofte bleven vaer, selvsamme latinske Inscription i Island, hvilket giver tilkiende Tænkemaadens Overeensstemmelse i slige Sager, især i de ældre Tider. Hvad Inscriptionerne paa Liigstenene ude paa Kirkegaarden anbelanger, da sees deraf: 1) at Niels Jenson, Borgemester i Schagen, døde d. 16. Junii 1621. Søren Nielsen Brandi, ligeledes fordum Borgemester ibid. og maaskee af Familie med Byfoged Matthias Brandi, 1630 den 27. May, og Anders Nielsen 1639, hvoraf følger, at der have været flere end som to Borgemestere paa Schagen, som Folk dog almindelig mene, og som i Baron L. Holb. Geogr. dens 5. Deel Pag. 414 findes ommeldet. 2) Er endnu at læse paa en Liigsteen paa Kirkegaarden følgende: "Her hviler S. L. Christen Løkesen Hogenmand af viid og Hierne, I Trondhiem blev han født i Trond- "hiem

"hiem blev Student, paa Schagen nød "han Byefoged Brød, paa Schagen er "han død, Aar 1710." I Mangel af anden smukkere Poesie, faaer man vel at lade denne passere. 3) Sees af et Par. Liigstene, beliggende paa Kirkegaarden, at to Skippere fra Aabenraae have sat Livet til ved Schagen, neml. den ene Jorgen Roluffsen, Ao. 1760, og den anden Frees eller Trees 1763, og ere begge Stenes Opskrivt saaledes lydende:

Søefarten mig mit Brød, saa rigeligen gav.
Til sidst den ogsaa blev Anledning til min Grav.
Dog maatte Bølgerne mig bringe død til Land,
Saa nu mit Legeme, her under hvile kand.
Indtil paa Dommensdag, ved Jesu Røst det skal,
Med Sielen samles og indgaae i Himlens Sal.

Meget smukke Tanker! Og dersom disse Vers ere giorte paa Schagen pr. Commission fra de Afdødes Venner i Aabenraae, da er det en Ære for Vedkommende, og et Beviis paa, at Poeter ogsaa kunne fødes, ved og imellem de brusende Have; men eftersom at der var 3 Aar imellem at Skialdren skulde lade sin Muse høre, da havde det klædt nok saa godt, om han

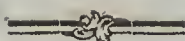

ikke havde brugt de selvsamme Udtryk eller Strophen og Inscription over den sidste, som den første Skipper, og især hvis Versemageren har ladet sig betale med Penge; og er dette alt hvad jeg har kundet finde en Slags rimelig Leilighed til at anmerke i, ved, og uden for Kirken. Men betræffende Schagens Capel, da berettes det tilforn at have staaet i Østerbye, og derfra i forrige Sekulo, at være flyttet til Vesterbye, eller det Sted, hvor det nu staaer. At Kirken er meget ældre, end begge Capeller, er man eenig om, men naar hver Bygning for sig først er opført, vides derfor ikke, endskiønt der formodes, at Capellerne ere tillagte kort efter Reformationen. Schagens Capel er et temmelig stort Huus, med Tagsteen paa, og i øvrigt opbygget af Temmer, men nu saaledes forfaldet og brøstfældigt, at Folk under Tienesten neppe uden Helbreds Tab kunne være derinde, og er intet vissere, end at det inden kort Tid falder ned, da dets Indkomster siges at være ganske utilstrækkelige til dets Opreisning (b), og det samme gielder om Høiens Capel,

(b) Ao. 1784 blev der begyndt med at foretage Reparation ved Schagens Capel, i Følge de høie Foresattes Foranstaltning, som havde Ende 1785, men for hvis Regning vides ikke.

pel, hvorudi prædikes nogle gange om Aaret, men i øvrigt holdes sammesteds Bøn af Stedets Skoleholder fast hver Søndag Eftermiddag, og fornemmelig om Sommerdage, da Høiens Indvaanere indfinde sig ligesom der var en Præst tilstede.

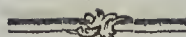
Den latinske Skole er, som før er mældt, nedlagt, men den Skole, som nu holdes for Børn, er for saavidt, som Bygningen angelanger, ikke i saa meget slette Omstændigheder, da den nylig er bleven repareret. Denne Skole er ellers et publik Skolehuus, som af Capellet skal holdes i Stand, men efterdi Capellet, i Følge Sognepræstens Beretning, har saare ringe Indkomster, og kan ei udrede, hvad der behøves til dets høistfornødne Istandsættelse, saa er der lidet eller intet at hielpe Skolen med. Skoleholderens Løn er alt for ringe og utilstrækkelige til hans Ophold; thi til en Skoleholder i Schagen er det visse henlagte kun 14 Rdlr. aarlig, og det uvisse, som han kan have ved at undervise Børnene, af hvilke de, der læse, betale 2 β om Ugen, og af dem, som regne og skrive tillige, hvilke ere faa, 4 β, kan neppe beløbe sig til saa meget, som det forommeldte

meldte visse, af Aarsag, at de fleste Forældre ere fattige, og nogle fattes Villie til at erlægge Skoleløn. De allerfattigste Børn er Skoleholderen forbunden til at undervise for intet. Heraf flyder da, at det er vanskeligt, at faae en vel grundet og beqvem Person til Lærer i Schagens Skole, og om saadant, endskiønt sielden, kan erholdes, saa bliver han dog snart kied af Livet og qvitterer Tienesten, fordi han, af Mangel paa nødterftig Underholding, maae forrette sit Arbeide sulten og sukkende. Denne jevnlige Afvexling ere og Børnene kun lidet tiente med. En Mangel, som er beklagelig, gid den ikke var fast almindelig i Riget! Skoleholdere i Almindelighed, paa hvis gode Opførsel og grundige Underviisning, næst Præsternes, saa mange Menneskers timelige og evige Velfærd beroer, skulde de vel ikke fortiene en anstændig Underholding, og de Foresattes ømmeste Omsorg, da disse Personer ere udvalgte til at danne gode Borgere? Upaatvivlelig? Og altsaa var det høiligen at ønske, at denne vigtige Sag som forhen, ikke blot blev relinqveret inter pia desideria. Af de offentlige Bygninger vil jeg anføre Raadstuen eller Tinghuset, som den sidste. Dette Huus staaer omtrent

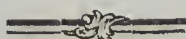
midt

midt i Vesterbye, er bygget af Tømmer, stort nok til sit Brug, og behængt med Tegl paa den ene Side, samt forsynet med Skranker omkring Dommersædet og Rettens Forsamling, item Plankeværk udenfor. Paa dette Sted holdes Byeting hver Mandag Kl. 10, og Forhør i Strandings Tilfælde m. v., naar det giøres fornødent. I hele Schagens Bye findes ellers ingen grundmurede Huse, men 13 opførte af Muur og Bindingsværk; deraf ere de 6 Stuelængder, med Tegl behængte, og et Pakhuus foruden; men alle de øvrige bestaae af Bræder og Straatag, hvilken Bygningsmaade Indbyggerne ere saa godt som nødte til at betiene sig af i Mangel af Leer, hvilket ikke er at bekomme nærmere Byen, end 4 a 5 Miil. At denne Leermangel ogsaa er Skade for Vedkommende, i Henseende til desto større Forbrugelse af Tømmervare, indsees lettelig, allerhelst da en liden Baad fuld af Leer, som ofte kan behøves til at kline Bagerovne med, og saa fremdeles, ikke er at bekomme, ført til Stedet, ringere, end 13 mk og derover, saa at hvem der boer paa Schagen, maae visselig bekiende, at Næringsvæsenet er temmelig besværligt i de fleste Henseender; ja, dette er ikke den eneste Følge, af Leer-

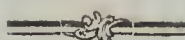

Leermangelen, men og tillige andre langt meer betydelige: thi i Anledning af at Leeret falder saa kostbart, og er langt fra Haanden, saa opreises Husene i Byen af Tømmer, der, inden at 5 a 6 Aar have Ende, underkastes Forraadnelse, især ved Fodstykkerne, af Sand og Vand, som fast idelig omgive disse. Med Skorstene af Muur er omtrent ⅔ Deel af alle 3 Byer forsynet, men hos de øvrige Indvaanere tager Regen sin Udflugt hvor der haves nogen Aabning. Gammelt indgroet Soed især af Tørv, endskiønt det virkelig er et Phlogiston, antændes ellers ikke saa let, som man indbilder sig, eller i det mindste ikke paa Schagen, som lang Erfarenhed har bekræftet. Paa et saadant Sted var og ikke let at bekomme en Brandmajor i en Hast, om end Brandanstalterne vare i vedbørlig Stand, hvorpaa man vel ikke har nogen Aarsag at tvivle, da Byen svarer aarlig den allernaadigst anordnede Brandskat, og alle Huse ere forsikkrede lige indtil Markmandens Hytte.

Videre anmerkes til Slutning følgende, nemlig, at udi Schagens Sogn blev af en Bonde i Aaret 1782 funden udi en Tørvgrav

grav, 4 til 5 Alen dyb ned i Jorden, og midt imellem Nørrestrand og Gaarden Klag-Rumpe, en gammeldags Kaardeklinge, 1 dansk Alen og 2 Tom. lang, og af noget meer end sædvanlig Brede, med temmelig skarp Eg paa begge Sider. Klingen havde en fiin Klang, næsten som Sølv, var af Koleur som kobrig Messing, og lod sig bøie sammen lige indtil Endene; men sprang dog tilsidst, og manglede Elasticitet til at kunne række sig det mindste igien tilbage. Finderen havde Formodning om, at Materien i denne nyfundne Klinge skulde være guldhaltig, eller guldbeblandet, hvorfor og ham blev af Ukyndige tilbudne for Klingen 10 Rdlr. som han ikke vilde imodtage; men da den lod sig opløse af Skeedvandet hastigere, end almindelig Kobber, saa har man ingen Aarsag at sætte nogen Troe til Bondens Foregivende, men snarere efter al Rimelighed og Metallens Udseende slutte, at Blandingen har været af Messing, noget lidet Sølv, og maaskee derhos en Slags anden haard heel eller Halvmetal, for at give Materien Klang og Styrke. Alderdoms Levningerne vise i øvrigt, at en saadan Blanding har været temmelig almindelig tilforn i Island og Norge, samt paa flere Steder.

der. Ellers var paa Klingen hverken Aarstal, Bogstaver, eller andre Kiendetegn til dens Ælde at finde; saa at dersom den meget længe har lagt i Jorden, saa kan dog Materien i den Henseende ansees for at være rar, at den ikkun saare lidet af Rust befandtes angreben. I øvrigt lod til, som at denne Kaarde snarere har været brugt til, at kaste og stikke, end at hugge med. Hæftet var fortæret, og altsaa ikke at finde; men i Jorden hvor Klingen laae, blev Finderen tillige vaer, Levninger af Stolpe og Huustømmer, hvilket giver tilkiende, at der tilforn maae have staaet et Huus eller en Gaard, som ventelig er ødelagt enten i den sorte Pest, eller siden efter ved Sandflugten. Paa Stedet falder Martorv, som er en haard og compact Materie, og er det ventelig den, som ikke lidet har bevaret Kaardeklingen fra at blive forrustet.

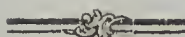

Tredie Kapitel.

Om

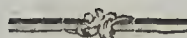
Egnens Beskaffenhed og Sandflugtens Overgang.

Vel er det blevet ved troeværdige Beretninger stadfæstet, ligesom det og af endeel Kiendetegn og Levninger sikkert kan sluttes, at Jordens Overflade i Schagens Sogn, og fornemmelig omkring Schagens Bye, i fordum Tider har været temmelig godt forsynet og beredt til at kunne modtage og modstaae Vindenes Gevalt og Overlast, men ikke destomindre lærer dog daglig Erfarenhed, at den stærke Jordmon er opslidt og afpillet, ligesom at Skaberen vilde have sat en Slags Prøve paa, hvorvidt det menneskelige Kiens Omsorg gik, for at befordre dets eget Vel, og i at bøde paa Naturens Mangler. Man har Syn for Sagen paa Stedet i Henseende til begge Dele, nemlig: at Sandflugten fast har ødelagt alle Marker,

samt de der omkring liggende kostbare Eiendomme, og at Folk har været ligesaa ubekymrede for at forekomme Ødelæggelsen, som Sandflugten villig til at ødelægge, ja Indvaanerne selv deels af Trang i de senere Tider, og deels af Mangel paa vedbørlig Eftertanke i de forrige, om de farlige Følger, mangfoldig befordret Egnens Undergang. Unægtelig er ellers Sandflugten meget gammel, men at bestemme med nogen Vished, naar, og hvorledes den først begyndte, samt hvor stor Fremgang den Aar efter andet har giort, er og bliver altid en Umulighed efter mine Tanker. Mange kunde vel falde paa at tænke, at Sandflugten havde sin Oprindelse af det Sand, som Havet opskyller, og at det i Følge deraf ikke var mueligt at dæmpe: men dette forholder sig ingenlunde saaledes! Tvertimod er det sandsynligt, at en Deel af Egnen i Schagens Sogn m. v., har fordum været begroet med Krat eller Underskov, hvilket sluttes af de Trærødder, som af og til endnu findes i Jorden, og naar denne Skov eller Træer ere blevne omblæste, eller paa anden Maade ødelagte, har Stormen ingen synderlig Modstand fundet, og følgelig taget fat paa Jordens Overflade, løsnet efterhaanden

den den sandige Grund, først ved Havsiden eller de Bakker, der ere ligesom Formuur for Landet, især paa den vestlige og nordlige Side, opmalet Sandet, og derefter ført det længere og længere frem, indtil Sandflugten har taget saaledes overhaand, som i det efterfølgende tydeligere skal vises. Hans Velærv., Herr Jens Lodberg, som for Tiden er Sognepræst paa Stedet, og en fandru Mand, har fortalt mig, at i Aaret 1754, da han først kom til Schagen, havde vel Sandflugten giort nogen Skade paa Byens Marker, men giorde dog allerstørst Ødelæggelse i den Henseende Ao. 1775 den almindelige Bededag, da Sandet med en hæftig og forfærdelig Storm af Nordvest trængte ind paa og forbi Kirken, som hidindtil havde været fri, ja ødelagde den Deel af Byens Markjord, som laae der omkring og i Nærværelsen, saa at Præsten i dette og paafølgende Aar mistede et Stykke Agerjord, som han kort tilforn havde givet 400 Rdlr. for, og desuden en Eng, som hans Formand i Embedet havde avlet 40 Læs Høe paa aarlig, og han selv i nogle Aar 16 til 24 Læs, men nu for Tiden slet intet, hvoraf sluttes, at andre, som laae i Fælled med Præsten, i denne Storm tillige maae have taget en ikke ubetydelig Skade. I Henseende til Korn- og

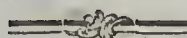

Qvægtienden har Kirken altsaa tabt en stor Deel af dens Indkomster, hvorunder og Consumtionsvæsenet maae have liidt og lider meget. Ellers har velbemeldte Hs. Velærv. stedse iagttaget, at i de Tider, som de vestlige Vinde herske, da er Sandflugten meest ødelæggende, hvilket har sin fuldkomne Rigtighed, og hvorpaa man havde iblandt andet i Foraaret 1784 nok saa tydelige Prøver, endskiønt de nordostlige, ostlige og sydlige Vinde heller ikke ere frie for at giøre Skade i saa Fald, som f. Ex. i Aaret 1785. Indtil det Aar 1717 vare vel, som mig er bleven berettet af en troværdig gammel Kiøbmand, nu død Michel Sorensen, smukke og høie Klitbakker ved den sydlige Side langs med og uden for Byen, der strakte sig lige ud til det Sted, hvor den inderste Revel eller Banke nu ligger, og hvorpaa Havet idelig bryder, ja gaaer langt ovenfor, men da Vandet Julenat og paafølgende Dag voxte saa høit, at Mandfolk, saavelsom Qvinder og Børn, maatte reddes med Baade, og det endog fra de Huse, som staae kort nedenfor Capellet, eller fra Capelborg, som de der staaende Huse endnu kaldes, saa bleve disse græsrige Klitbakker den gang af Havet sløifede, hvorved og den gamle Fyrbakke noget anseelig skal have aftaget. Samme

Aar,

Aar, Dag og Datum løb Havet, om jeg erindrer ret, ind paa de Holsteenske Diger, og forvoldte der en heel betydelig Skade, men siden den Tid erindrer man sig ikke paa Schagen nær saa høie Vande ved den sydlige Side, hvorimod Havet paa den nordlige ofte har brudt ind, og det endog i Aarene 1781, 82, 83 og 84, og afskyllet nogle Stykker Land, som tilforn er meldet. Men, for at komme til Materien igien, da har en Provste-Enke paa Stedet end videre tabt et Agerland og Engbund af 300 Rdlrs. Værdie; Byfogden ligeledes, efter hans eget Sigende, Markjord af henved 1000 Rdlrs. Værdie, og Tolderen, Kiøbmændene, samt de øvrige Indvaanere i Forhold dertil, alt efter deres Formue og Eiendoms Beskaffenhed. Kort sagt, den saa kaldte Maren Ammes Mark og den deilige store Vestermark ere ganske gaaet i Løbet, saa at den allerede skeede Skade (ikke at nævne Følgerne) er beregnet, endskiønt løselig, at beløbe over 3000 Rdlr., det Tab, som Høien har liidt, uindberegnet, og har jeg giort mig megen Umage for, at erholde vis Kundskab om denne Sag, ihvorvel det ikke er bragt videre, og som levnes til de Kongelige Landmaalere i sin Tid, eller andre, der ere forsynede

 med

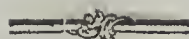

med de fornødne Indsigter og Landmaalings-Anstalter.

Men for endnu tydeligere at give Egnens Beskaffenhed og Tilstand tilkiende, vil jeg henvende mig til Greenen (saaledes kaldes den yderste Pynt eller Odde paa Stedet, som skyder op fra Schagens Rif), og da forekommer der strax en liden Sandstrækning, som hist og her er beblandet med Møl eller Smaastene (Glarea) ligesom Stranden vester efter til Heien af og til. Derpaa og indtil Fyrtaarnet er Egnen ikke ganske, men dog noget nær blottet for Græs og Graaeris, ligesom derfra igien til Østerbye, og desuden den ganske Strækning fra Fyrtaarnet til Heien, at forstaae ved den nordlige Side, hvor der ikkun hist og her i Klitbakkerne voxer noget Marhalm, som dog efterhaanden lægges øde. Bag om Vester- og Østerbye ligger den liden Markjord, som er tilbage, kaldet Nord- og Østermark, ligesom et lidet Stykke af Vand og Sand udpidsket Fælled, hvorudi skieres Sandtørv, men ind i Byerne har Sandflugten saaledes trængt sig, at Sandet paa mange Steder er begyndt at gaae op paa Taget af Husene, hvilket forvolder, at man neppe kan komme frem med Hest og Vogn eller til

Fods

Fods paa ſine Steder i Gaderne, og allermindſt, naar det har regnet ſtærk eller ſneet, da Vandet bliver ſtaaende midt imellem de heslige Sanddynger; og kommer det af det tunge Sand, ſom Indvaanerne ſtedſe maae ælte og traſke i, at ikke allene de Indfødte i Byen, men og andre, ſom længe have opholdt ſig paa Stedet, blive krogede over Lændene. Aar 1785 og 86 ødelagde Sandet to ſmukke Haver, med ſamtlig Plankeværk og Træer, og desuden mange andre mindre, Fiſkerne tilhørende. I diſſe Aar ſamledes altſaa immer meer og meer af Sand i Byen, ſom forvoldte at Vandet ikke kunde faae vedbørlig Afløb til Havet, men gik ind i Huſene og ſprængte endog nylagte Gulve op m. v. Man holdt ved Nætter og lyſe Dage med ſtore Bekoſtninger at kaſte Sand fra Huſene, og give Vandet Afløb; men En opus operatum! thi ſaaſnart ſom Vindene røre ſig igien, er alting opfyldt, ſom før. Hvor ſtor Skade Overdrevet og Øſtermarken maae have taget i diſſe to Aar, er let at giette ſig til af det Foregaaende. Den ſaa kaldte Veſtermark, hvor om før er meldet, og ſom tilforn ſkal have været den frugtbareſte, og udgiort en heel Strækning fra Veſterbye og lige ind til Kirken, eller noget længere op efter, ſamt al den deilige Engbund,

Kjer og Moser, som siges at have lagt uden og vesten for Kirken, samt imellem Høien og denne, item for den største Deel de Marker, som tilhørte Høiens Bye, har berørte overdrevne Sandflugt ligeledes ødelagt, saa at Kirkegaarden, hvilken, ligesom Kirken, fordum har været opreist af Muursteen, endog staaer en høi Fare for at oversvømmes, og er dette saa meget meer sandfærdigt, som Kirkegaarden er halv fuld af Sand, Lugerne eller Ledene mestendeels tilpakkede, og Folk i Følge deraf nødsaget i Ligbegiengelses Tilfælde at tage Ligene ind over Kirkegaarden, som begynder ogsaa at opfyldes med Vand saaledes, at Ligene neppe kan begraves deri, hvortil kommer at der efterhaanden samles Kvæksand omkring Kirken i en saa stor Overflødighed, at Kudskene vel maae tage sig vare for, ikke at sætte Heste og Vogne, naar de kiøre til Kirke. Imellem Kirken og Vesterbye var fordum en fersk Søe, Hofsøe kaldet, 100 Favne, efter en gammel Mands Beretning, i Breden, og omtrent $\frac{1}{16}$ Miil lang, samt uden Lodskud ved den nordlige Side, og i øvrigt fast overalt 5 til 6 Favne dyb. Udi denne Søe, som skal have ernæret en temmelig stor Mængde Skaller og Giedder, ligesom de forommeldte Kier og Siger Karudser,

over-

overmaade fede og velsmagende, var enhver af Byen uden Forskiel tilladt at trække med Garn, som havde Lyst dertil. Men i Aaret 1780, da jeg kom til Schagen, bestod denne store See af tvende smaa runde Huller, adskilte ved et Rif eller liden Odde, ud paa hvilken jeg løb, opbragt af Nysgierrighed, for at maale Vandets Dybde m. v.; men da Grunden vilde synke, fandt jeg intet bedre Raad, end i en Hast at kaste mig overende, og krybe saaledes som jeg kunde til Vandbredden, som lykkedes; men jeg kom der i Sandhed ikke oftere paa den Maade. Kort derefter bleve mig forærede 6 Skaller af dette Vand eller See, som uden Tvivl ere de sidste, som deri ere blevne fangede. Disse Skaller betragtede jeg nøie, og var det en Ynk at see, hvor Naturen havde giort sig ligesom Umage for at udpine dem; thi de vare ikke allene udslaaede med store Bylder paa Kroppen, med røde Pletter paa, men og Øinene indtrukne i Hovedet af lutter Sult og Mangel, samt Maven opfyldt med Flyvesand, undtagen paa den ene Skalle, der havde faaet noget Siv og Rør til Livs (c). Aaret 1783 og

(c) Der gives mange Exempler paa denne Levemaade i Fiskeriget. Der gives ogsaa Exempel paa, at man æder Bark for Brød m. v. men hvorvidt saadant i sidste Tilfælde fornemmelig kan være overeensstemmende med Na-

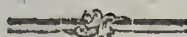

84 kiørte baade jeg og andre med Hest og Vogn over denne Søe, undtagen for saavidt som Fruentimmerne fra Byen i Julii Maaned 1783 endnu fandt en Slags Leilighed til at vaske Klæder i en liden Aabning, efter gammel Sædvane: men siden blev alting tildækket. Atter Skade for Byen, at dette Vand er undergaaet! ja, ak, hvor bedrøveligt et Sted, som dog falder i mit Lod at beskrive! Skallerne prøvede jeg at koge, men da Benene vare blevne næsten sorte, og Kiødet ildesmagende blev denne Ret udkastet for Hunde. Men foruden det Foregaaende er endnu blevet berettet, at kort fra den vestre Kirkegaardsluge var en klar Vandkilde eller Kildevæld, tienlig til at læge tør Værk, gigtiske Smerter og Springrosen m. v. Denne Kilde kaldtes den hellige Kilde, eller den hellige Kiol. St. Hansdags Aften forsamledes Folk paa dette Sted, som sædvanlig paa andre Steder, fra Schagens Bye, deels for at fornøie Sindet, og deels for at søge Lægedom, vaskede sig allevegne, hvor de vare svage, og kastede til Vederlag i Kilden noget, der kunde falde til

Naturens Orden, er en Sag, som overlades til andre at bedømme. Nok, at de Danske Stater have forundringsværdig gode Produkter, allene Publikum vilde erkiende dem for det, de virkelig ere.

til Bunds, som f. Ex. Knapper, Knappenaale, smaa Skillinger og flere slige Ting, som alt siden henimod Kildens Undergang blev opgravet, efter Beretning, af en gammel Kone, ved Navn Johanne Michelsdatter, der døde Aar 1780 Nytaarsdagen Kl. 7 F. M.; men blev der kastet noget i Kilden, som svømmede ovenpaa Vandet, skal Vaskningen have giort ulige Virkninger. Videre fortælles i Henseende til ommeldte Hofsøe, endskiønt Fortællingen just ikke er bygget paa de stadigste Fornuftsgrunde, nemlig, at forend Søen var til, stod der en Gaard paa Stedet, beboet af en gammel Mand, der forstod noget meer end hans Fadervor; og da nu denne gamle Bonde engang blev syg, skikkede han Bud efter Præsten. Præsten kom, og fandt for sig en Soe i den Syges Seng, hvorover Præsten blev saa forbauset, at han strax reiste tilbage, og i denne Forvirring glemte hans Alterbog ved Sengen, hvorpaa Medhielperen maatte gaae tilbage, og da han var kommen nær til Gaarden, kom der en Stol med Bogen igien, hvorpaa Jorden aabnede sig, opslugede Gaarden, og efterlod et stort ferskt Vand, hvorfra siden af og til skal være opdrevet endeel Huustømmer og andre Sager, henhørte Gaard tilhørende, som kan staae ved sit Værd; og hvor

 findes

findes vel ikke endnu slige overtroiske Levninger og latterlige Fortællinger, nedstammende fra Alderdommens svage Begreber i visse Tilfælde?

Gaaer man ellers videre frem i at betragte Sandflugten, da have Vindene ikke allene lige ved Søekanten, og tæt ved Siden af dette Vand samt det saa kaldte Damsted, opkastet en meget stor Sandhei, eller **Sandmiile**, som det kaldes paa Stedet, (men uden Tvivl rettere **Sandmeel**, af det nordiske Ord **Melur**, der og betyder en Sandbakke eller Høi, bestaaende af smaa Stene eller Sand) **Kirkemiile** kaldet, der til- og aftager ligesom Vindene faae Bugt med Sandet til, men og desuden mange andre af lige Omvexling og Beskaffenhed, som, endskiønt ikke i en uafbrudt Orden strække sig tværs over Landet, og løbe op til de nærmest Schagen beliggende Bondergaarde, henved $\frac{1}{2}$ Miil i Længden, saa dog mestendeels, hvoraf nødvendig maae følge, at disse Gaarde have taget en betydelig Skade ved de flyvende Sandmiile, og da: 1) Tvende Bondergaarde, beliggende ved Tranen, en Egn eller liden Landstrækning, som formodentlig har faaet sit Navn af Tranefuglens Forsamling sammestedes i forrige Tider, ligesom Helsingøer af **Helsinger**, eller

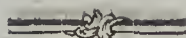
eller de vilde Graagies, som forsamlede sig der, indtil Uroe, Skud og Handel alvorlig tiltoge, eller, som andre mene, Stedets første Beboer Trane, hvis Marker upaatvivlelig have været meget frugtbare, inden at de i Vester og Nord derfra beliggende hæslige Sandmiile oversvømmede Eiendommen, og det saaledes, at paa begge disse Gaarde neppe nu for Tiden skal kunde saaes meer, end $1\frac{1}{2}$ Tønde Byg og 2 til 3 Tdr. Havre. Engbierguingen er og forholdsmæssig dertil. Men i Anledning af at man nævner Tranen, kommer jeg ihu, at erindre noget til min Formand Herr Tolder Guldbergs virkelige Berømmelse, der ikke allene bestaaer i, at han var den første, der saaede Vikker paa Schagen, og lærte Bønderne ved Tranen Omgangsmaaden dermed, af hvilke Vikker jeg igien Aar 1784 kiøbte 2 Skiepper til Udsæd, og avlede derefter 2 store Læs, til megen Fordeel i Henseende til andet Sædekorn eller Sædearter, men og at den Markjord, som ham havde tilhørt, kiendelig endnu bær Prisen, fremfor al anden, hvilket med Rette kan tilskrives Mandens Stræbsomhed og Indsigt i Agerbruget, som de fleste paa Stedet fattes. Den ene af de sidste smaa nys benævnte Gaarde skal ellers af ny for kort siden være opbygget, men den anden forflyttet

flyttet andensteds fra, kaldet Bekken eller Karredsbek. Vandsbek, en liden Rende, adskilte fordum, efter Beretning, Schagens Byes og Sogns Jordeiendomme, men nu ere disse sidste ved Grændserne ogsaa ganske tildækkede af Sand, ligesom de første, og har jeg eengang, for at kunne komme hiem til Schagen i indfaldende Vand ovenfra og formedelst Qvæksand, været nødsaget til at gaae fra Hest og Vogn, og endda, da Sandmiilen ikke kunde bære et Menneske, som ofte skeer, havde jeg noget nær sat Livet til, uagtet jeg prøvede for mig hvert Dieblik med Kieppen, ilede og gik nok saa let, for at komme ud af denne Fare, men Vognen kiørte en auden Vei, og kom til Schagen Dagen efter. Med lave Vande er der ingen Fare ved den sydlige Strand, men visselig, naar man kiører med meget høie Vande imellem Tranen og Schagen, med mindre at Frostveir indfalder paa den Tid, og at Miilene kan bære baade Hest og Vogn. Jo nærmere Havet, jo sikkrere Vei, men de Heste, som ikke ere vante til at høre Havets Brusen, maae passes nøie. 2) Karred, eller store Karred, beliggende ligeledes ved Tranen og kort fra de forrige Gaarde, har fire gange, efter Beretning, været flyttet, fordi at Karredsmiilene immer meer og meer

meer tiltage og have trængt sig ind i Landet, ja ødelagt endog de sidst optagne Marker saaledes, at Beboeren paa Stedet til Nød kan anvende 2 til 3 Skiepper Byg og 3 a 4 Skiepper Havre til Udsæd. Uden Tvivl er det denne Gaard, som i Holbergs Geographie dens 5te Deel P. 412 kaldes Karild, men dens rette Navn er Karred. 3) Lille Karred har sit Navn af den forrige Gaard, og siges derfra at være bleven forflyttet til det Sted, hvor den nu staaer, for omtrent 29 til 30 Aar siden, men atter igien ligesaa ilde tilflyet, som Naboegaarden, store Karred, og hvoraf følger, at dens Fordele i Henseende til Jordavl og Engdyrkning fuldkommen dermed kan sættes i Ligning. I Anledning af Lyngarterne, og fornemmelig Faarelynget eller Erica rubra, hvoraf endnu voxte noget hist og her i denne Egn, giorde Bønderne paa Stedet den Anmerkning, at naar berørte Lyng begyndte først at skyde Blomster ved Toppen, da skulde derpaa følge tidlig Vinter, og sildig i modsatte Tilfælde. Dette Lyng bruges ellers baade til at farve Guult og Grønt med iblandt Bondestauden, og seer det dermed farvede Tøi ud baade hæderligt og passende, hvorhos og Koløren er visselig bestandig, som er alt, hvad der kan ønskes. Til Mættelse

bruge

bruge Bønderne ikke engang sure Sager, saavidt jeg veed. 4) Christen Madsens Huus ved Becken er en nylig opbygget Bondegaard af den samme Mand, der før boede ved Karredsbeck eller Becken, og der forlod et af de fast ødelagte Steder, endskient det dog endnu er beboet, for saavidt. Men ellers berettes, at der kan saaes nu for Tiden omtrent 1 Tønde Byg og 1 til 2 Tdr. Havre. 1785 — 86 giorde Sandflugten her ogsaa stor Skade. Paa alle disse Gaarde har jeg ellers seet Grønkaal at voxe til en vist ikke ringe Høide, endskient derhos af grove Sorter, som deels foraarsages af Frøet, samt Omgangsmaaden, og deels Jordarternes Beskaffenhed, paa bondeviis behandlede; hvilket alt bør af Jorddrotterne og andre Kyndige forbedres, til Fædrenelandets sande Nytte, da Bondestanden ikke endnu har faaet tydelige Begreber om slige Ting, ja venteligt vilde og flere Kiøkkenurter paa slige Steder faae ønskelig Fremgang, besynderlig i vaade Aaringer, naar ikkun Bonden forstod at pleie Vexterne vedbørlig; og saaledes, som nu er meldt, har det sig i Henseende til Kiøkkenurters Avling noget nær i al den Egn, som ligger østen, norden og vesten for Klitten.

Da

Da jeg i Aarene 1781, 82 og 83, som ellers, besøgte Naboe-Landmanden af og til i Anledning af Embedsforretninger ved Stranden især, saa merkede jeg, at Hestene i denne Egn undertiden vare befængte med Sygdomme, og deriblandt en, som kaldtes Kuller, foraarsaget, efter Angivende, af det stærke Skin, som Solen gav fra sig i Vandet, eller rettere sagt, det hurtig rindende Vand, og deraf følgende Reflexioner, imedens at Hestene enten drak eller gik derover, hvoraf Hestene mistede Synet og bleve afsindige. De flyvende og flammende Nordlys giøre hos Menneskene undertiden selvsamme Virkninger, naar ikkun en vil stirre paa dem meget stadig og længe, hvilket den optiske Lærdom nokſom stadfæster, og følgelig kan Vandets Soel-Reflektioner ogsaa virke saadant hos Dyrene, eller i deres Øie-Synspunkt, som bliver irriteret ved saa hastig spillende Omvexlinger. Men Midler imod denne Sygdom findes ventelig i Hestelægernes Apotheker, som var at ønske maatte blive aabnede for Publikum, da denne Videnskab er overmaade nødvendig for Fædrenelandet, men er ingenlunde udvidet som den burde, og allermindst iblandt Bondestanden.

5) Have

5) Have tilforn ved de vestlige Grændser af Sognet staaet twende Gaarde, efter de paa Stedet indfødte Bønders Beretning, begge kaldte Lundholmer, eller den store og lille Lundholm, hvilke i Holbergs Geographie, dens 5te Deel P. 412 kaldes Øster- og Vester-Lindholm, men bør med Rette begge beholde det Navn Lundholm, og er det derfor at nogle i Sognet have faaet deres Tilnavne af Lundholm, fordi at enten de eller deres Paarørende ere fødte paa en af disse Gaarde. Den store Lundholm blev, efterat Sandflugten, som berettes, i nogen Tid havde været den alt for ugunstig, sløifet, og giort til Tolder- eller Ladegaard ved den vestlige Side af Schagens Kirke, og beholdt dog det Navn Lundholm. Men den lille Lundholm stod derefter nogen Tid paa sit Sted, men maatte prøve samme Skiebne, og flyttes et godt Stykke Vei mod Østen, hvor Markerne for saavidt ere i Behold, at deri skal kunde saaes 2 til 3 Tønder Byg, 4 til 5 Skiepper Rug og 3 til 4 Tønder Havre. Der, hvor denne Gaard stod, sees opkastet en temmelig stor Sandmiile. 6) Hulsig, berettes, to gange efter hinanden at have været forflyttet ¼ Miil til Østen, og Gaardens Marker i næstafvigte 60 Aar at have taget Tid efter

anden

anden betydelig Skade, men dog skal Beboerne endnu, i Følge deres eget Foregivende, kunde saae paa Stedet 1 til 2 Tønder Byg, henved 1 Tønde Rug, og 2 til 3 Tønder Havre. 7) Heiselholt, formodentlig saaledes kaldet i Anledning af de der omkring fordum voxende Hesseltræer. Denne Gaard staaer, efter Beretning, paa samme Sted, som den først er bleven bygget, formedelst at Sandflugten for den største Deel hidindtil har skaanet det der tilhørende Agerland, endskiønt at Engbunden dog derhos har liidt nogen Skade. Sandmiilene nærme sig ogsaa til dette Sted Aar efter andet, hvorfor Beboerne ere udsatte for Frygt og Fare at tabe ligesaa meget som deres Naboer. 8) Klaae-Rumpe, Klarup, eller, som Gaarden nu kaldes, Rumpen, er fast det eeneste Sted eller beboelig Gaard i Schagens Sogn tilbage, fordi at Sandflugten der hverken har giort synderlig Skade paa Ager eller Eng, men vel ødelagt Overdrevet paa den vestlige Side af Gaarden, og der opkastet nogle fæle Sandmiile, som ere nokſom befrygtelige i Fremtiden.

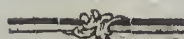
Om Høiens Markjord, der seer ud til allehaande, med gamle forfaldne Diger, tæt paa

hinanden og i Krinkelkroge opsatte, samt med Sand omgivne, uagtet at den endnu føres til nogen Nytte, ja kunde mangfoldig bedre anvendes, naar der ikkun blev holdt nogen retskaffen Agerbrugs Orden paa Stedet, er meldet kortelig tilforn. Kort sagt, den saaledes fast ødelagte Landstrækning kan ansees for at udgiøre omtrent $1\frac{1}{2}$ danske Mile i Længden fra Rifet af til Klaae-Rumpe, hvor Schagens Sogn støder an paa Raabierge-Sogn, og $\frac{1}{2}$ Miil i Breden, alt ligesom Landet til- og aftager henimod Greenen.

Det hele Raabierge-Sogn, som kan ansættes omtrent for 2 Mile i Længden, er fast ødelagt, endskiønt ikke saa yderlig som Schagens Bye eller Schagens Sogn. Præstegaarden Raabierge ligger mestendeels under Sand, og har tabt fast al den Markjord, som den tilhørte, men af Engbunden er endnu noget tilbage, og saaledes er næsten generaliter tilgaaet med denne betydelige og smukke Landstrækning. Aalbek, en stor Landsbye, og den deromkring liggende Egn m. v., skal kunde bevidne, at jeg beretter Sandhed. Men at beregne den Skade, som er skeet i Raabierge-Sogn, overgaaer langt min Evne. Imidlertid synes det neppe muligt for en redeligsindet

Dansk Borger, at betragte slige Ting med ligegyldige Øine, og var det vel, om Sandflugten ikke havde grebet videre om sig, end som allerede er meldet, men den har, destoværre, angrebet tillige saavel Nørre Elkiærs Herregaards Eiendomme og forvoldt der stor Skade, som den modsatte Side af Landet, der grændser til de der beliggende store Herregaarde, nemlig Ellinggaard og Leerbeck. Saa hastig tager Sandflugten Overhaand, at der Dag efter Dag kan sees mægtig Forandring. Aaret 1784 publicerede Herr Forvalter Bartholin Schmidt et Dokument, vedkommende Klittens Bevarelse paa Elkiærs Gods, som jeg troer at har havt gode Virkninger, eller i det mindste sat Skræk i Vedkommende saaledes, at de ikke har vovet at angribe Graariis eller Marhalm, som tilforn. Nøden er og heller ikke saa stor der, som paa andre Steder. Hr. Byfoged Ferslew har ligeledes siden rørt noget ved denne Sag, og indhentet vedkommende Lodseieres Betænkninger, som i sin Tid kan medføre Nytte. Dokumentet har jeg læst med Agtsomhed. Men Skaden er langt større, end at den kan læges ved de derudi giorte Forslag. Den ene Erklæring som Sekundant er meget god.

Vel er sandt, at udi Schagens Sogn, og fornemmelig Schagens Bye, ligesom i Høien m. v. har Folk virkelig en haard Nød at knække, i Henseende til Foeder- og Ildebrands-Mangel, saa de ligesom nødes til, om saa skeer, at giøre Vold saavel paa Marhalm, som Graariis, og andre sandstillende Væxter. Men imidlertid befordres jo Sandflugten derved, hvis meget af saadant slaaes ikke allene med Leer, men og paa anden Maade afspilles, og allerhelst ifald dette skulde skee, uden at man bekymrer sig om Aarets Tider, eller om enten Urterne have baaret Frøe, eller ikke, inden at de afhugges. Den Danske Lovs 6. Bogs 17. Cap. 29. Art. forbyder vel, ganske og aldeles at øve slige Gierninger; men det er vanskeligt at faae saadant forebygget, allerhelst i en vidtløftig Egn, i aabne Byer, paa Landet og ved Nattetider; ja, Loven synes og at have sat saa høi Straf for denne Misgierning, at en medlidende Dommer i det mindste kunde have Aarsag til at giøre sig Samvittigheds Betænkning over, at berøve et Menneske al dets timelige Velfærd, for et Knippe Marhalms Skyld, og dette, troer jeg, er den fornemste Aarsag til, at Executionerne udsættes, og at man allene ved mundtlige og skrivtlige Trudseler, som ofte er skeet

baade

baade paa Kirke- og Tingstevner, søger at raade Bod paa dette Onde (d); men foruden alt dette indsees derhos tydelig, at saavel Faar, som Stude, Køer og Heste, der tillades at gaae løse i Klitten baade Sommer og Vinter, jo ere virksomme Midler til at befordre de sandstillende Urters Undergang. Ellers er det noksom bekiendt, at fast ingen Urt er saa villig til at forplante sig, som Marhalm, eller den saa kaldte Sandhavre, og derfor var det at ønske, om det blev tilladt, i Nødstilfælde at slaae disse Værter, dette da maatte skee omtrent først i Oktober Maaned, eller ved den Tid, at Havren bliver moden, der skulde tærskes og saaes ud igien. Hvad ellers Lovgiveren botanice forstaaer ved Klittetag, der distingveres fra Klit i Lovbogen, har jeg spurgt mange Jurister om, men forgieves. I øvrigt falder af Fornødenhed, at den liden Agerdyrkning, som drives paa disse sandagtige Steder, virkelig maae føre store Besværligheder med sig, og det ikke al-

F 3 lene

(d) At strenge Love ikke altid opfylde Regenternes gode Hensigter, derpaa haves i Historien Exempler i Overflødighed. Draco, de Athenienserfs første Lovgiver, udgav excessiv haarde Love; men da de vare Menneskeligheden for nær, undsaae enhver sig for at opfyrde dem.

lene i Henseende til Giødningens Udførsel, der udmatter Beesterne i det tunge Sand, men og fornemmelig Opfyldingen, som gaaer for sig baade For og Efteraar, saaledes at alle de Huler, som Vinden har opmalet under Agerens Hvile m. v., igien maae opfyldes, inden Ploven kan komme i Jorden, hvorhos ydermere anmerkes, at et lidet Læs af sandblandet Giødning bliver betalt med 4 til 5 Skilling paa Stedet, og endda ikke at bekomme, da deraf kun er liden Forraad. Hans Exellence Herr Geheimeraad og fordum Stiftbefalingsmand over Aalborg Stift von der Osten, men nu Justitiarius i Høieste Ret, faldt i Forundring, efter Beretning, da han besaae Schagen, og blev rørt, i Følge hans eiegode Hiertelav og Tænkemaade, over Sandflugtens Ødelæggelse, havde og i Sinde at raade Bod derpaa, men dette gode Forsæt kom ikke videre, saavidt mig er bekiendt.

Af Rugsæd betiener man sig ikke paa Schagen, men kun af Byg- og Havresæd, som formodentlig kommer af den overblevne Agerbunds Fugtighed, og er dette atter Skade for Markjorden, for saavidt Sandflugten angaaer, da Byg og fornemmelig Havre løsner Jorden, og derved bane

bane Vindene Adgang til Agrene, hvorimod Rugsæden binder Grønsværen sammen, og følgelig havde kunnet være i Stand til at afværge mange Uleiligheder, om Rugen end ikke var bleven saaet uden paa de høie Steder, som dog ikke ere ret mange; man bryder sig og kun lidet om, at giøre sig rigtige Begreber om slige Ting; men at Jorden derhos nokſom er beqvem til at frembringe Rug, som de forommeldte Sædearter, kan tydelig sees deraf, at jeg i min Have, som nu er ødelagt, Ao. 1783 til Prøve saaede ½ Td. Vinterrug, som gav igien 1 Td. og 2 Skpr., uagtet at Jorden hverken var giødet eller behørig behandlet, hvortil og kom den stærke Tørke, som indfaldt i denne Sommer. Denne Rug var ellers meget fast i Kiernen, men fyldte ikke saa meget i Skieppen, som man havde ventet. Aaret efter, som medførte megen Fugtighed, frembragte dette lidet indcirklede Stykke Jord, og vel giødet, Byg i Forhold til Udsæden overflødig. De plantede Pile gave og mægtige Skud i dette Aar, men bleve dog paa den nordvestlige Side sorte paa Bladene, og ligesom antændte af Koldfyr, saa at min Taalmodighed, naar dette gik for sig, noget nær havde taget Ende. Ellers ere Agerdyrknings-Redskaberne og Agerdyrkningsmaaden

paa Schagen og i Schagens Sogn samtlig at beklage, hvorfor og Agermanden ikke kan giøre sin Beregning i Almindelighed paa meer, end det 3die og 4de Korn, og det endog i vaade Sommere, hvoraf følger, at den Avling, som Indvaanerne i Byen beskieftige sig med, ingenlunde er tilstrækkelig til at underholde det fornødne Antal af Kreature, og meget mindre ernære Borgerstanden, som Landmanden mesterlig veed at betiene sig af, allerhelst naar Farten er ophørt, og det henimod Foraaret ret for Alvor begynder at knibe. Det forstaaer sig, som Erfarenhed bekræfter, at det Græs eller Høe, som meies og avles paa sandagtige Steder, er noget nær dobbelt saa godt og kraftigt som andet Høe, saavel i Henseende til Melk som Fedme, følgelig og paa Schagen. De faa Kiøbmænd i Byen, som have noget at sælge af Kornvare eller andre Ting, lade sig ganske vel betale, som f. Ex. i November Maaned Ao. 1784 1 Tønde Erter med 10 Sletedaler, og hvorom meer udførlig paa et andet Sted. Det var altsaa at ønske i Henseende til de Fattige, at slige utaalelige Priser paa en Slags Maade kunde blive forebyggede. Til at antage nye Forandringer ere Indbyggerne paa Stedet ikke meget villige; thi da Hestenes Under-

derholding paa Stedet er saa meget kostbar, at man ikke er i Stand til at holde et Par Beester der, i nogenledes forsvarlig Stand (hvilket jeg prøvede Aar 1783 — 84) under 62 Rdlr. med Foeder allene, saa kunde paa Schagen behøves de letteste Plove, for at spare Heste, og tilbød jeg mig nogle gange at anskaffe deraf Modeller hos det Kongl. Danske Landhuusholdings-Selskab, som af patriotisk Iver meget har bestræbet sig for denne vigtige Sag, men ingen syntes, at dette Forslag var af nogen Vigtighed. I lige Maade vilde jeg have underviist Fiskerne i, at udvælge det rette Agn eller Madding for hver Sort Fisk deromkring efter dens Natur, grundet paa Erfarenhed, samt at slaae deres Liner paa en meer forsvarlig Maade, end hidindtil, item at forsyne dem med behørige Bøier efter Strømmenes Gang, Veirliget o. s. f., for at kunne fiske i det Store, og uden Hazard for Redskaberne, men i alt dette kom jeg ingen Vei.

Betræffende Træer og Kiøkkenvæxter, da er det vist, at de grønne grove Pile og Hyl kunde voxe fast allevegne, hvor de blive satte i Lye paa Schagen, formedelst den Overflødighed af Vand, som Grunden er opfyldt med under Jord- eller

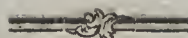

Sandskorpen, men de hvide Hasselpile kan ikke staae sig, som maae have sine Aatsager, men som jeg ikke forstaaer mig paa. De grønne Pile- og Hylletræer voxe paa sine Steder i Haverne, men naar de begynde at blive noget vel høie, pidsker den nordvestlige Vind dem især saaledes, at Toppen bliver til Rangler, eller Skajer, som det kaldes paa Stedet, hvorved Træerne formindskes og forsvinde efterhaanden, især da faa, ja fast ingen bryder sig om at plante igien. Tilforn have ligeledes voxet paa Schagen Æble- og Pæretræer, men de fleste ere uddøde, og de faa, som endnu leve, nærme sig ganske sin Undergang, uden at man bær mindste Omsorg for at elske nogen op igien, hvoraf sluttes med Rimelighed, at naar alt kommer ttl Stykket, skylde Efterkommerne denne Tidsalder vel ikke ret meget i saa Fald. Med Grønkaals-Plantningen gaaer det fornemmelig i tørre Aar temmelig vanskelig til paa Schagen, og det samme gielder om alle andre Kiøkkenurter, som f. Ex. Gulerødder, Spinat, Pastinakker, Petersille og d. l.; thi da Grunden ikke bestaaer af andet, end lutter Sand, saa brænder deels den samme, uagtet at derpaa kommer nogen Giødning, Frøet og Urterne, og deels roder den stærke Blæst Jorden op omkring de

spæde

spæde Planter, i hvor stærk en Skytning de end maatte have, hvoraf Følgerne blive, at inden man seer sig omkring, er den hele Foranstaltning kuldkastet, og er dette, blandt andre Besværligheder, ikke en ringe Skade for Vedkommende, allerhelst da Mængden er stræbsom nok, og villig til at beflitte sig paa slige Sager, dersom den ikkun kunde høste nogle Frugter deraf. Vaade og stille Sommere, som den Ao. 1784, fremebringe bedre Kiøkkenurter, end som de tørre og blæstrige, hvoraf det og kom, at et Bondelæs Grønkaal, som een magelig kunde bære paa sin Ryg, og galdt 4 Mark Ao. 1783, paafølgende Aar blev kiøbt for 2 Mk. 8 Sk. Om Ildebranden gielder et samme, thi man har ikke et Læs, som Bønderne levere, bestaaende af henved 80 Stkr., med samtlig Opvartning, under 2 Mark danske; og kostede Ildebranden mig til en liden og sparsommelig Huusholding Aar 1784 rene 28 Rd. 10 Sk. Men som dette forholder sig rigtigt, saa foraarsages og Indbyggerne, ved at kaste Sand fra Husene, ikke en ringe Bekostning, og kan jeg regne for min Part, at dette Arbeide aarlig, for at holde Toldboden og Konsumtions-Kontoiret, som Folk daglig besøger, nogenledes ryddeligt, 4 til 5 Rdlr., foruden

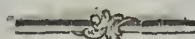
et

et stort Plankeværk, som der omkring maatte sættes, for at holde Sandet fra sig; men hvor eller naar slige Udgiver erstattes igien, vil komme paa Prøver an, saavel i Henseende til den ene som den anden.

Vel er da nu, som jeg sandfærdig og udførlig har mældet, Schagen underkastet en saa meget umild Skiebne; men blev der endda holdt vedbørlig Hævd over det lidet af Markjorden især, som er tilbage, da kunde Byen endnu nogen Tid nyde Godt deraf. Men at dette ikke skeer, kan bevises iblandt andet af Følgende, nemlig. Jeg kiøbte Ao. 1783 en Gaard paa Schagen med tilhørende Jord, som havde været skiødesløs behandlet, men begyndte noget at komme sig igien. Udi den saa kaldte Vestermark, som vel var ødelagt, for saavidt som Pløielandet betræffer, men dog fandtes deriblandt nogle mig og Præsten Herr Lodberg tilhørende Baarer, som Aar 1783 gave mig 7 gode Læs Høe, og ham 10 Læs, beregnede efter den almindelige Indkiøbspriis paa Stedet til 2 Rdlr. pr. Læs Nogle andre eiede ogsaa Baarer i denne og Maren Ammes Mark, endskiønt ikke af saa megen Betydenhed. Men nu var det om at giøre, at faae denne

denne liden Plet bevaret fra Gies og andre Kreatures Overgang. Der blev altsaa en Markmand antaget med sælleds Samtykke; men de, der syntes at have mindre Deel i Marken, end andre, skeedede ud 3 gange, og vilde ikke tage Deel i at holde denne fornødne Vægter, tvertimod ofte igientagne Advarseler, hvorpaa hele Byen indsatte saavel Gies, som andre Kreature paa ermeldte Vaarer, i Følge hvoraf ovenanførte Eiendom blev ganske til Priis, uden at man kunde, undtagen maaskee ved Proces, faae den allermindste Erstatning. Et ringe, men dog tydeligt Beviis, paa de Uleiligheder og den store Skade, som Fælledsskabet føder af sig! Med Digernes Opreisning omkring den overblevne eller rettere sagt, ny optagne Østermark gaaer det ligesaa uordentlig til; thi nu staaer det ene Led aabent, nu det andet lukket, nu et Stykke Dige istandsat, men et andet derimod ganske nedfaldet, og det midt i Høstens Tid, hvorfor baade Heste, Faar, Køer og Gies som oftest upaaanket kan gaae derover, saa at en større Uorden og Skiødesløshed ved nogen Avling eller Agerbrug har jeg aldrig seet, end som paa Schagen, hvor Folk dog meest trænger til at holde en streng og vedbørlig Orden i saa Fald. I øvrigt har jeg efterseet

seet Schagens Grannebrev, eller Byens Vedtægter, for at erfare, om denne Efterladenhed deraf skulde reise sig, eller ikke: og lyder det saaledes Ord for andet, saavidt det kunde læses, som følger:

No. 20.
(Sifre udskaaren i Træ.) Fire og Tive Skilling.

I Jesu Navn

hafue wi underschrefne Som hafuer indhegnede Jord i Schau Mark og Fælle, Samt Endeel andet som kand komme Menigheden til Notte. Hvor om Efterskrefne Pungter om sammie jords Hegning og Tilsyn med hver andre indgaaet og uRyggeligen saaledes skal holde som følger

1.

Skal hver verre tiltænckt at bruge deres — — — — — — — —

at holde Regtig Lucke, samt at betale Marchmandens Løn, Saafremt Eyermanden ickhe vil have Jorden forlist til Kierckens Notte.

2. Maa

2.

Maa Ingen Enten Selge eller bortleje sin Jord til nogen uden Byeß Mand.

3.

Skal Eenhver verre tiltængt sit Dige i Rette tid at lucke Inden Volborgdag, Eller for Hans efterladenhed pantes første gang for 1 Mark, anden gang dobbelt, tredie gang haffe forbrødt sit Jord til kiercken.

4.

Skal vi verre samdregtig, om en Markmand at lønne, og hvilchen de flerste og beste gifuer deres Votum paa, den Skulde andre nøyes med.

5.

Hvo som vegrer sig ved at gifue Markmand sin Løn, da pantes for 8 Skill.

6.

Der i mod Skal markmanden verre pligtig til, ald den Skade, som vedkommende kunde hendes for hans Forsømmelse, paa noget Korn eller Græß, efter Dannemænds sigelße, at betale.

7.

Skal — — — — — — —
Huuset vedligge paa det beleilligste i Marchen hvor mest Skad'e tilfoies af Creatur, samt udholde Læder, Saa hver kan komme beqvem til sit jord, og iche at kiore ofuer Nogen deres Mark. Hvo som derimod fortredeligen gior, at lide Efter mænds sigelse.

8.

Maa ingen slaa noget Cræatur loß ind i Marken om Hosten, for end den sidste Mand faar sin kierfue der ud af. Naar han forholder sig efter Loven. Gior nogen der i mod, og Skade derover foyeß, da gielder Skade efter uvillige Mændz sigelse.

9.

Skal Eenhver verre tiltengt, enten self at folge med at pante eller en dojgtig Person der til, hvis iche, da at udlægge saa meget, som den sagfaldne blef pantet for.

10.

Huiß pantepenge Saaledes opbergeß, skal granfogdene opberge til Lederne Mærchus og andet Marken til notte udgifveß.

11.

Skal en hver verre tiltengt, at lade kaste Grøffter for sin Jord, at Vandet kand hafue sit Løb i giennem Marken. Hvo som vegrer sig heri pantes for 1 Mark.

12.

Nock vedtages samtligen, her vester i Schagen, som haver kior, at holde Een Hyrde og gifue hannem af huer koe Sommeren over til mortensdag 6 Skill. og af en Koe Een dags kost, som sædvanlig været hafuer, saa frembt de iche vil pantes for 1 Mark, og derfor uden at holde som nefnet.

13.

I lige maade en Faarehyrde at verre samdregtigen og her vester i Schagen at betale som — — — af et Faar og Gied 2 Sk. (altsaa ere der blevne holdte Gieder paa Schagen i forrige Tider) Og af huer to Faar og videre, Entten de hafue Lam eller iche, skal de holde Hyrden en Dag, og huem her uvi findes motvillig, skal pantes for 1 Mark, der for uden at holde deris Negtighed.

14.

Der i mod hafver fornefnte Hyrdenn at være pligtig, at skaffe Eenhver sit for Cræatur, hiem til Huuse om Aftenen, og skulde Kiør, Faar, Lam, Gieder eller Kied omkomme for Hyrdernis Forsømmelse, da at betale Efter mændz sigelse.

15.

Og ingen at lade faar ud om morgenen før end Faarehyrden minder dennem ved Raaben eller tuden, saa frembt de iche vil pantes for 8 Skill. hver gang saa skeer. Hender slig deres Faar, Lam, Gieder nogeet Skade. Der om skal de hafue Skade for hiemgield. men er det Hyrdens Skyld, skal han betale, saa en Hver for Hyrdens Forsømmelse Skal blive Skadeßløß. Eller skal betales af hver Faar eller Gied som tagiß i Kornet, eller i Marken 1 Skill. Huilcke Hyrden eller hvem skyldig er hafuer at betale, J ligemaade af een Kou 4 Skill.

16.

Jngen maa tyrt Sin Hester eller og paa andens Ager i mens Hegnen staar

uden deres Wille, som græßet til horer, og slipper nogen Creatur af tyrt, og gior nogen mand Skade paa Korn da at betalle Skaden efter mendz sigelse.

17.

Ingen tillades, at tage noget legt Fæ i hvad slags det verre maa Her paa greszet om Sommeren, saa frembt de iche ville straffes efter Forbudz vinde udstæd af Schagens Byting den 15de Julii 1698.

18.

Eenhver som har gieß, skal værre forpligtet, at holde altid Stechet paa Vingerne, at de iche flonge ofuer Diger, og gior nogen Skade paa Korn, Hvem her i mod findes forsommelig, og nogen der ofuer Skade til foyes, Skal de gießen Eyer betalle Skaden forste gang, anden gang at miste gießene.

19.

Det var fornemmelig, at ouske her i denne Menighed, og endelig end nu vedtages, at ingen løse Svin eller Hunde skal holdes Folket til Skade paa deres Fisk og Reedskab, samt paa Grønning om voret

Som fra Arildz tid hafer veret forbuden, Efter mange foregaaende Forbudz vinder, hvem her i mod bryder, skal lide som samme Forbudzvinder ommelder.

20.

Ingen efter denne Dag maa indkaste noget udi Fælled uden Øfrighedens og menige mandz tilladelse.

21.

Og skal ingen i Schagens Fælle i hvem verre maa tillat, at slaa græß i Fælle for St. Hansdag, saa frembt de iche vil hafve forlist greßet de med kan findes og der for uden pantes for 2 Mark.

22,

Og skal med Byens tyr forholdes, som af Arildz tid verret hafver, at Byens kiemeler forsorger den lovlig og forsiunligt med Føde af dens indkomst nemlig af hver Koe i Schagen og Høyen 8 Skill.

23.

Til disse forskrefne Pungter at holde, skal udvælgeß en mand at verre grandfoget, hvilken — og skal holde ofver alle forbemeldte

meldte Poster, at de i alle sine Pungter blifve Efterlefvet, og siden naar Aaret er omkring, Een anden Grandfoget, at Consarterne (i steden for at tilsette) til det er omkring gaaet, saa at begynde paa først til faldenne. Hvilcke Granfogden, en efter anden skal hafue tilsiun, at ald thing holdeß efter Forskrifftens Pungter, og naar han lader tilsige, at møde til Grandstevning. Eller i andre tilfældige maader, skal en hver verre lydige udi egen Person at møde, eller hafue visse bud, eller og saa lovlig undskyldning, saa frembt, han iche vil pantes for 8 Skill. hver gang hand i saa maade findes vlydige. At saa u-ryggelig, holdes skal, hafue vi ladet Byen Segel vndertrycke og derhoßß vores Heender underskrifvet og Pingere.

Actum Schagen d. 16. Augusti Anno 1700.

(L. S.)

Feder Hansen Høyer. | S. Michel Pedersen.

Povel Hansen, m. f. Lodseiere.

Disse Byens Vedtægter ere aarlig blevne oplæste ved Schagens Byting, som Paategningerne udvise, indtil Aar 1747, hvoraf synes følge, at Vedkommende samtlig have giort sig Umage for, at haandhæve i det mindste nogle, om ikke alle Artikler, som der findes til fælleds Nytte anordnede. Dersom man havde en god Samling især af Kiøbstedernes Grannebreve, da vilde det ikke allene fornøie dem, som beskieftige sig med Oldsager, men og Lovkyndige tillige. For Bestyrelsen af Næringsvæsenet vare de vel heller ikke unyttige; thi de indeholde undertiden de Klogskabs-Regler i Huusholdningen, som man mindst skulde vente at finde hos de gamle, og som de yngre have forsømt at give Agt paa. Ved Schagens Grannebrev anmerkes ellers: 1) At det visselig sigter til Schagens Næringers Vedligeholdelse, og er derhos ikke lovstridigt i nogen Maade, men temmelig vaersom sammensat, og vel skrevet, efter de Tiders Skrive- og Tænkemaade. Udkastet tilegnes salig Feder Hansen Hoyer. 2) Om Luckernes og Gierdernes Vedligeholdelse nu for Tiden, er meldet tilforn, og hvad Følger det har, naar en Bye ikke vil leve efter gode Vedtægter. 3) Den 2den Artikel bliver holdt. 4) Hvorfor og paa hvad Grund

Mulk-

Mulkterne i Følge Grannebrevet dets 3die §. just skal tilfalde Kirken, vides ikke. 5) At holde og betale Markmanden, blive Vedkommende nu ikke som tilforn alle Tider eenige, hvilket erfares af foregaaende Exempel, og heller ikke om Udpantningerne m. v., ja, langt mindre om Markhusets Vedligeholdelse §. 7. 6) Ordet kiefne §. 8. skal ventelig betyde en Kiærre. 7) §. 10. veed jeg ikke, om bliver efterlevet, da det kaldes Ubarmhiertighed, at udpante nogen, om der end aldrig var skeet saa stor Skade paa Marken. 8) §. 11. See Anmerkningerne ved §. 18. 9) §. 12. holdes; men om §. 13. eller 14. veed jeg ikke nogen Besked. Imidlertid holdes for nærværende Tid ingen Gieder paa Schagen, der ventelig tilforn maae have levet meest af Graariis, og følgelig befordret Sandflugten, efterdi den Svenske Landmands Raad, i at bevare sig for den Skade, som disse ellers nyttige Dyr medføre, visselig ikke kan være blevne fulgte paa Stedet. 10) §. 15. følges endnu for det meste; men der er desto værre kun lidet derved at giøre for nærværende Tid, da de fleste Faar ere uddøde. 11) §. 16. følges sielden, og derfor er Markmanden ofte i Forlegenhed; ja, dette Misbrug gaaer saavidt, at alle de Bønder fra Landet, som enten kiøre med

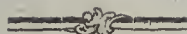

Sandtorv, eller møde i Strandings Tilfælde, tøire deres Bester, hvor de selv finde for godt, og uden Betaling, paa det overmaade ringe Overdrev, som Byen endnu har tilbage. 12) Tages nuomstunder af dem, som boe i Byen, ind paa Byens Marker uden Forskiel baade Leie-Køer og Heste, upaaanket af alle. Den 17. §. maae altsaa sigte til udenbyes Folk, der ville sætte sine Høveder for Betaling ind paa Byens Græsning, og, om saa er, da bliver Grannebrevet efterlevet, men ellers ikke. 13) Den 18. §. er aldeles gaaet af Maade, ihvorvel enhver Landmand jo meget vel veed, at fast intet Kreatur er Ager og Eng saa skadeligt, som selvraadige Gies, og er det i den Anledning at sal. Tolder Semp, da han betiente Granfoged-Embedet paa Stedet i nogen Tid, ikke allene med Iver bestræbede sig for, at faae Kirkevasen vedligeholdt, som sees af hans Skrivelse til vedkommende Lodseiere af Dato 13. April 1759, item at holde Vandstederne i forsvarlig Stand, hvilket Skrivelserne af 25. Maji og 31. Augusti 1763 tydelig udviise, samt at holde Marken fri for Vandhuller m. v., men og at forebygge Giessenes hyppige Overgang og deraf flydende Skade, hvilket er forestillet samtlige Lodseiere ved en Skrivelse af 3. August

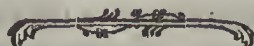
1769.

1769. Mueligt har denne Mands gode Forsæt faaet Fremgang, hvilket dog ikke ganske lader til af nogle Vedkommendes Paategninger, og saaledes staaer man da undertiden selv i sit eget Lys. 14) Den 19. §., for saavidt de løse Sviin angaaer, iagttages endnu meget nøie, men i Henseende til Hunde ikke. Ellers melder den 17. §. ligesom denne om, at Vedkommende skal straffes efter Forbudz Vinder af 15. Julii 1698, som sluttes, at være en gammel Bye-Vedtægt eller Lov, men som jeg ikke har kundet faaet i Hænder, og som dog formodes at være kuriøs. 15) Den 20. §. synes at være af megen Vigtighed, allerhelst der, hvor Fælleden er saa ringe, som paa Schagen, og hvoraf, foruden Lodseierne i Marken, mange Fattige i Byen skulde betiene sig. At der er meget udviist af Fælled, viser det Foregaaende, og at sligt er skeet med Magistratens Minde, tvivles ikke paa; men efter hvilke Regler man i saa Fald har handlet under Uddeelingen er mig ubekiendt, da Granneloveне intet melde derom. 16) Eftersom der intet mere er at slaae i Fælleden, ophæves den 21. §. af sig selv. 17) §. 22. efterleves endnu. Med Markmanden er ellers indgaaet Forening under 1. Maji 1754, bestaaende af 7 Poster, og hvis 1ste Post indehol-

holder; at ham af samtlige Lodseiere tilstaaes 24 Rdlr. hver Sommer, imod visse Forbindtligheder, som synes at være meer end tilstrækkeligt for hans havte Uleilighed; og er dette alt, hvad jeg har kundet finde Leilighed til at anmerke, Schagens Egn, Sandflugten og saa videre betræffende. Forslag til Hielpemidlerne vil findes under et andet Kapitel, endskiønt dette er meget svært at gaae i Møde.

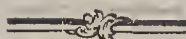
Fierde

Fierde Kapitel.

Om de endnu overblevne Værter paa Schagen og udi Schagens Sogn, med nogle tilføiede Anmerkninger.

I Følge overeensstemmende Beretninger af troværdige Folk, som ere komne til en meget høi Alder, skal Schagen, ligesom Schagens Sogn, men dog især den Egn, som laae i Vester fra Schagens Bye, af Naturen rigelig have været forsynet ikke allene med angenemme og nyttige Urter, som tiene til det menneskelige Kiøns og Dyrenes Ophold, men og en talrig Mængde af dem, som egentlig henhøre til Lægekonsten, hvilket og vel er rimeligt, endog i Følge Egnens sandagtige, skiønt ligefuldt kraftige og frugtbare Egenskaber, da den endnu, forpidsket og ugiødet, er i Stand til at overgaae Landmandens giødede Agerland,

ikkun

ikkun at der vil falde vel Regn om Sommeren; men siden at Flyvesandet bemestrede sig Schagens og Schagens Sogns Eiendomme, har den godgiørende Natur mistet fast al sin Styrke. Det er ellers bekiendt, at i ethvert dyrket Land og Landskab bestaae Væxterne enten af vilde eller tamme, saaledes ogsaa paa Schagen. Om de sidste er blevet meldet kortelig tilforn; men paa de første, som jeg har seet, og som indtil denne Tid heltemæssig have udstaaet Sandflugtens kummerlige Beleiring, overleveres Læseren herved en kort Fortegnelse, med hosføiede Anmerkninger, endskiønt ikke i en systematisk eller alphabetisk Orden, som ventelig kommer ud paa et, da dette Register er let at overſee, og da

1) Achillæa Millifolium. Stikker hist og her frem, men er næsten qvalt. 2) Achillæa Ptharmica. Begge disse Urter holdes for, at være i lige Grad et godt Brystmiddel, endskiønt den første ret betragtet dog meget, om ikke ganske overgaaer den sidste. Ventelig have Bladene især givet Anledning til denne fælleds Berømmelse. 3) Myrica Gale, eller saa kaldet Pors, voxer temmelig hyppig øverst i Schagens Sogn, og er en af de Urter, der ere nyttige til at hæmme Sand-

flug-

flugten, foruden dens andre forhen bekiendte Egenskaber. 4) Polygonum amphibium, eller Piileurten, er en utrolig stærk Urt til at imodstaae Sandflugten paa de fugtige Steder, og som ikke vil lade sig tvinge, enten saa at den af og til bliver overvældet med Sand, afbidt af Kreature, eller og underkastet en anden haardere Medfart, men Ao. 1785 og 86 maatte den dog give efter. 5) Chrysantemum Segetum, eller paa Jydsk: Troldkierling (Brandenborrer), har og indsneget sig i Schagens Sogn, endskiønt ikke til nogen Hinder, thi disse Borrer kan ikke vel trives sammesteds, efter Beretning, ihvorvel det heller var at ønske af to onde Ting, at den hele sandbeskadigede Egn var besat med Brændeneller, Troldkierlinger, Agerkaal, Tidsler, Torne og andet deslige Ukrud, end blottet og afspillet, som den er. Men høiere oppe i Vensyssel, hvor Jorden er frugtbar, har Agerkaal og fornemmelig Troldkierlingerne allerede forplantet sig saa vidt, at hele Foerstrækninger ere ganske gule, og det jo meer, jo længer man kommer op i Landet, saa at Udryddelsen af dette høist skadelige Ukrud fortiener visselig jo før jo heller de høie Foresattes nøie Agtpaagivenhed, og har jeg med en ikke ringe Fornøielse nogle gange, i de sex Dage, som

som jeg tog op med Jordboeret, fulgt med den brave og agtpaagivende Landmand, Hr. Ritm. Bolvig, Herre til Bøgstæd, i hans Marker og fornummet, at ikke allene han selv bestandig lagde Vind paa, at ødelægge og opplukke Brandenborgerne, som dødelige Fiender for Agerbruget, men og Karle, Piger og Drenge, i Følge hans Foranstaltning, Tid efter anden, da hele Samlingen blev brændt til Aske, for at Møddingen ikke dermed skulde blive igien beblandet. Ved dette Middel ere Bøgstæds Marker nogenledes blevne renſede fra dette fordærvelige Ukrud; men i Ellinge Sogn og paa andre Steder findes slige Ting i alt for stor Overflødighed. 6) Lythrum Salicaria. Denne Urt kalde Bønderne Rumpen, og benævne den uden Tvivl efter den Dannelse, som Skaberen har givet den, da den virkelig ligner en Ræverumpe, og har den formodentlig ligeledes i Sæland erholdet sit Navn deraf. Som en Vandplante er Rævérumpen haard af Natur, men ikke desto mindre har Sandflugten ogsaa indviklet den iblandt andre Urters Undergang, saa at den nu ikkun lader sig see ved Siden af Haver og Gierder, i Stedet for at den pleier at voxe paa sumpige Steder ved Kier og i Moser. Aaret 1785 — 86 saae jeg den ikke. 7) Statice armeria voxte i Mængde

i Mængde Ao. 1780 ved Udkanterne af Fælleden, men er siden forsvunden efterhaanden, og er den dog en af de Urter, som kan taale meget Ondt. 8) Scabiosa Succisa. 9) Echium vulgare. 10) Myosotis Scorpioides. 11) Gentiana Centaureum. 12) Hieracium pilosella. 13) Stellaria graminea. 14) Trifolium pratense. 15) Rhinanthus crista galli (Skradekorn). 16) Vicia Cracca. 17) Veronica spicata. 18) Viola tricolora. 19) Polygonum bistorta, som paa fugtige Steder har imodsat sig Sandflugten, men er nu gaaet ud. 20) Artimisia absinthium har voxet hyppig tilforn i Haverne, men nu ikkun paa nogle faa Steder. 21) Cotula fœtida. 22) Polygonum aviculare. 23) Sonchus Oleraceus, paa Jydsk kaldet Sviineurt. Med den underholdt jeg to af de smaa amerikanske Sviin en heel Sommer, som jeg førte med mig til Schagen. 24) Synapis arvensis. 25) Campanula rotundi Folia. 26) Arthimisia vulgaris. 27) Scabiosa arvensis. 28) Gentiana Pneumenanthe. 29) Hyoschyamus niger, bruges paa Stedet til at gnie Tænderne med, for Tandpine, og siges at giøre god Virkning, som Urteus giftige Kraft ventelig forvolder. 30) Matricaria Chamomilla. 31) Galium verum. 32) Hieracium panicnlatum. 33) Galium aparine.

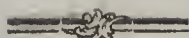
34)

34) Comarum paluſtre. 35) Sedum telephinum, paa Jydſk kaldet Pillekyer. 36) Euphraſia officinalis. 37) Lotus Corniculata, kaldes paa Jydſk Kokkeurt, det er Haneurt paa Danſk, ſormedelſt de Vinger og den Kam, ſom Blomſterne foreſtille. 38) Chenopodium viride. 39) Rubus fruticoſus, eller Brambær, have fordum voxet og voxte paa Kirkegaarden der, hvor Sandet ikke havde lagt ſig over, indtil 1785. 40) Erica rubra. Om dens Nytte iblandt Bondeſtanden er ordentlig meldet tilſorn, ſaavelſom noget meer udførlig i den af mig udgivne Litunar eller Farvebog for Island 1786. 41) Alchimilla Vulgaris. 42) Alſine Media. 43) Anchuſa officinalis. 44) Anthemis Cotula. 45) Carduus Criſpus. 46) Carum Carvi. 47) Centaurea Cyanus. 48) Chenopodium bonus Henrichus, paa Stedet kaldet Handrick. 49) Cicuta viroſa, er temmelig rar, ligeſom flere Flores umbellati, eller Navleblomſter. 50) Eqviſetum Hyemale. En ſtærk Urt, men ſom ligefuldt begynder at gaae ud efterhaanden. 51) Draba verna. 52) Eriophorum Polyſtachium. 53) Geum rivale. 54) Scirpus Lacuſtris, paa Jydſk Sivi. Denne Urt tørres af fattige Folk og bruges til Væger at brænde i Tranlamper; dog aftages eller afſpilles den

yderſte

yderste Hinde, ferend dette skeer. Man paastaaer, at i fuld Maane er tienligst, at samle Urten til dette Brug, da Marven til den Tid skal være størst, og Lamperne i saa Fald brænde bedre end ellers, med berørte Væge i. Under det Navn Sibi eller Sivi indbefatter den gemene Mand saavel Scirpi som Carices, i Mangel af notiones distinctæ. Sef er ellers et gammelt godt Ord, som er blevet forandret til Sibi og Sivi, men har havt den selvsamme Bemerkelse. 55) Inula Helenium. 56) Lemma, eller Aandemad, er vel rar at træffe i Schagens Sogn, men dog har jeg ved Udkanterne af den allerede tilstoppede Hofsoe, og ligeledes ved Bredden af de saa kaldede Broevande, funden nogle Levninger. Ellers skal Urten kunde lade sig fortplante fra et Vand eller Kier til et andet, blot ved at kaste Frøet i Vandet, og er det en stor Fordeel for de Steder, hvor denne Aandemad fattes. 57) Leontodon Taraxacon. 58) Medicago falcata. 59) Mentha, eller den tamme Krusamynt, som paa Stedet kaldes Polejer. 60) Orchis bifolia, paa Jydsk Roßurt. 61) Paris qvadrifolia. 62) Parnassia palustris. 63) Plantago angustifolia. 64) — Maritima og 65) — Latifolia, hvilken sidste er fast det eneste Trækplaster, foruden Grønkaalsblade,

blade, som fattige Folk veed at betiene sig af paa Schagen i paakommende Tilfælde. Undertiden bruges og Urten som et udvortes resolvens, kogt i Eddike, endskiønt Virkningen ikke altid svarer til Hensigten. 66) Potentilla anserina. Denne deilige Urt, i hvor krybende den end er, imodstaaer Sandflugten som en Kiempe og lader sig ikke gaae paa, ferend fast alle andre jevnsides voxende Urter ere nudergaaet, hvilket tillige gielder om 67) eller Potentilla reptans, der kryber frem og snoer sig ind imellem de omkringstaaende fine Græsarter. Man maae altsaa ikke tænke, at de store Væxter allene kan afgiøre Sagen. Der findes vel smaa, som ere nok saa nyttige. 68) Pyrus Communis, voxer kun paa eet Sted i Schagen, som gav Anledning til den Anmerkning, nemlig, at midt i September Maaned Aar 1782 vare paa disse faa Træer alle Pærerne sprukne paa tværs og langs, og havde store Ridser i sig, som gave Frugten slet Anseelse, og giorde den derhos fast uspiselig, efterdi at Insekterne havde dertil saa fri en Adgang. Paa dette Sted skal man aldrig før være bleven denne Sygdom vaer, og heller ikke, at saa mange Spindelvæve have lagt sig omkring Træernes Fruktifikation, som dette Aar. Aar 1781 var Sommeren usædvanlig tør, og

1782

1782 ligesaa usædvanlig vaad, hvilken Omvexling venteelig har havt nogle forborgne Følger i Ledtog med sig. Inden i vare og dette Aar baade Æbler og Pærer angrebne af Insekter. 69) Quercus robur. Vel er sandt, at for nærværende Tid hverken omkring Schagen eller udi Schagens Sogn findes levende Egetræer, men kun Stumper i Jorden, som berettes, hist og her, naar Torvgrave opkastes; men ikke desto mindre vil jeg kortelig erindre, at det lader til som den nordligste Deel af Jylland er særdeles vel skikket til at frembringe Egetræer, naar de ikkun havde Fred til at voxe, og derhos al anden fornøden Pleie. Proprietær- eller Herregaarden Bangsboe og flere Steder give herpaa et tydeligt Beviis. Men hvem kan vel forvente en frugtbringende Træplantning, saa længe Herremænd og Bønder ligge i Fælled med hinanden, ja saa længe at endog Herregaardene selv savne Grøvter og Diger, hvilket fast er en epidemisk Sygdom i Horns Herred, efter Beretning, om ikke i en stor Deel af Vensyssel? Ak, gid man dog engang for Alvor vilde betænke sig, og see det skadelige Fælledsskab ophævet, hvortil jeg ikke har fundet mindste Spor i denne eller omkringliggende Egn! Og indseer da vel ikke enhver fornuftig

Landmand, at Folk ligesom med frit Forsæt taber store Fordele, og staaer sit eget Lys i Veien? Ikke fordi at der mangler indsigtsfulde og kiekke Landmænd i Hornsherred, men fordi at Indretningen er ny, og man saa nødig vil til at forandre de gamle Skikke, eller at lægge Haand paa Arbeidet, der ved første Diekast synes at være alt for tungt og modbydeligt; hvortil kommer, at Godserne ere indviklede i hinanden og bestaae af alt for mange Lodseiere, ikke at nævne flere betydelige Hindringer. 70) Ranunculus Sceleratus. 71) Ranunculus acris, hvis vesikatoriske Nytte ikke er bekiendt paa Stedet, og som dog kan anvendes med Forsigtighed som Spanskefluer. 72) Raphanus Raphaniſtrum. 73) Ribes non Criſpa. 74) Rumex acetoſella holder sig meget kiek, men er næsten afgiort overalt. 75) — Laphata. 76) — Aſetoſa, har voxet paa Kirkegaarden tilforn i Mængde, og bleven brugt til opstuet Langkaal. 77) Criſpus. 78) Semper vivum tectorum. 79) Spergula arvenſis. 80) Thlaspi arvenſis. 81) Burſa Paſtoris. 82) Vaccinium Myrthyllus. 83) Veronica anagallis. 84) Ulva Latiſſima. 85) Urtica ardens voxer hist og her i Haverne. 86) Nymphæa lutea, paa Jydsk Aakoneblade. Denne Urt voxer bag om Byen udi

udi de saa kaldte Broevande, har en stram Lugt, og berettes, at giøre Folk rasende, om de enten spise noget deraf, eller lugte længe og stærk til Bladene. 87) Arundo Phragmites, en Urt, som et vel dyrket Agerland kun lidet kan være tient med, men er derimod heel nyttig til at hæmme Sandflugtens Ødelæggelse, om den maatte være i Roe for Blæst og Sand. 88) Eqvisetum fluviatile. 89) Zostera maritima, hvoraf undertiden falder ikke en liden Mængde langs med den sydlige Strandkant af Landet, og som almindelig kaldes Marhalm paa Stedet. Denne Marhalm eller Soehalm maae ikke konfunderes med den Marhalm, som voxer paa Landjorden. Om Strandsiv har jeg aldrig hørt tale paa Schagen, men at Bønderne kalde denne Zostera saaledes, har stor Rimelighed. Ellers kan med denne Urt farves temmelig smukt celadon Grønt, og ligesaa Guult, naar visse Regler iagttages. 90) Senecio Jacobæa. 91) Arundo arenaria. Denne vigtige Urt, som løber langs med Jordens Overflade, har jeg fundet mellem Kirken og Byen af 11 Alens Længde. Ligeledes voxer den ikke allene hyppig paa Klitbakkerne, men og paa fugtige Steder, naar den kan have Roe. 92) Elimus arenarius, der (ligesom Arundo arenaria) af nogle

 kal=

kaldes Marhalm, men af andre Klit, og uden Tvivl er den Urt, eller og Arundo Arenaria, som i Lovens 6te Bogs 17de Kap. 29de Artikel kaldes Klit eller Klittetag. Elimus Arenarius betegnes gemeenlig af Bønderne ved det Navn Klit, og derfra tænker jeg at Lovens Benævnelse nedstammer, for saavidt Navnet Klit anbelanger. Men da der giøres Forskiel paa Klit og Klittetag i Lovens Forskrivt, saa formenes, at Arundo arenaria i Følge det Ord Tag, eller Urtens væsentlige Egenskaber, og tildækkende eller tagmæssige Virkninger, fremfor nogen Elimus, at Arundo Arenaria forstaaes ved Klittetag, og Elimus Arenarius ved Klit, hvilket fremsættes til nøiere Eftertanke. Imidlertid er vist, 1) at Elimus forplanter sig meget lettere, end Arundo, men kan derimod ingenlunde saa godt imodstaae nogen Overlast, som den, og allermindst naar en Elimus ligger i Dræ, da den strax begynder at blive mat, hvis der i en Hast paakommer stærk Storm, eller Slagregn, men om mild Regn eller lidt Blæst kierer Elimus sig ikke ret meget, hvilket er blevet nøie og ofte iagttaget. 2) Naar Elimus f. Ex. findes 100 gange i Egnen, da findes Arundo kun 9 til 10 gange. 3) Arundo slaaer faste og lange Rødder. Intet kan fuldkom-

kommen befordre dens Undergang, undtagen en overdreven haard Medfart, eller og at Sandet skiuler Planten paa $\frac{1}{4}$ Alen nær, da den dog vil frem, hvis der gives nogen Lindring, og har jeg med Forundring seet og erfaret, hvor længe det kan vare, inden denne Urts Rødder gaae i Forraadnelse. 93) Salix arenaria, hviid Riis, og paa Jydsk Graariis, er en liden Pileart, som synes skabt til at dæmpe og imodstaae Sandflugten, ligesom de tvende forommeldte Græsarter, nemlig Elimus og Arundo, hvis betydelige Rødder, som disse slaae fra sig i Jorden, formodentlig af Lovgiveren kaldes Slii. De saa kaldte Klittorne voxe ikke, saavidt mig er bekiendt, paa Schagen, eller i Schagens Sogn, og heller ikke af nogen Betydenhed i Raabierge-Sogn, men derimod, efter Beretning, paa Elkiærs-Oddens og Kiersgaards Godser, samt langs op efter med Vesterhavet, i Overflødighed. Klittornenes systematiske Navn, som frembringe røde Bær, har jeg ikke lagt Merke til; men at disse henhøre til de kraftigste sandstillende Midler, derpaa kan haves de tydeligste Beviser. 94) Festuca ovina, eller Faaregræs, voxer meget hyppig paa Landet, men er ødelagt omkring Schagen,

gen, ligesom de fleste af de andre Græsarter. 85) Fucus aculeatus. 96) Vesiculosus. 97) — Nodosus, hvorved anmerkes, at saavel af disse, som alle andre Tang-Arter ikkun falder en ringe Mængde ved den nordlige Strandkant, ihvorvel man helst skulde formode, at Søen der opskyllede saavel bekiendte som ubekiendte Havvæxter. 98) Lichen Parietinus, voxer paa gamle Plankeværker. 99) Phalario phleoides. 100) Phleum pratense. 101) Poa aqvatica. 102) Sambucus nigra, er gaaet ud paa nogle faa Træer nær. 103) Sphagnum paluſtre. 104) Trollius Europæus, og endelig 105) Malva ſylvatica, ſom jeg fandt ved Siden af en Have 1780, men ſiden ikke nogenſteds paa Schagen. Om Rhinantus Chriſta Galli, eller Skraden, er meldet tilforn, og holder jeg denne Fortegnelſe for kraftig nok til at beviſe Egnens Frugtbarhed i forrige Tider, uden at opregne flere Græsarter, ſom viſſelig voxe paa Stedet, men ſom qvæles Dag fra Dag, ligeſom alle andre Væxter. Af Cnicus ſpinoſiſſimus traf jeg nogle Exemplaret 1782 imellem Høien og Fyrtaarnet ved Siden af Klitbakkerne, og ſatte nogle

nogle af dem udi en Have, men disse døde der, og hine er jeg ikke bleven vaer nogensteds siden. Carduus Crispus, som voxte midt inde i Byen i Læe, har ogsaa sagt Schagen Farvel; men Urtica ardens er endnu ikke ganske undergaaet.

Femte Kapitel.

Om

firefoddede Dyr, Orme og Insekter.

Af firefoddede Dyr falde paa Schagen og udi Schagens Sogn: 1) Heste, og disse kun smaa, af Vært i Almindelighed, eftersom de store ere for kostbare at underholde, og snart mindre tienlige til at trække med i det tunge Sand, end som de smaa. De Fattige laane derfor tidt paa Landet udlevede Heste, for at betiene sig af Sommeren over, og skyde dem siden ihiel, naar det lakker imod Vinteren. 2) Koer, af almindelig Størrelse; men det følger af Fornødenhed, at Qvægets Underholding ogsaa paa Schagen er meget kostbar, hvorfor og Folk for en stor Deel maae betiene sig af Leie-Køer om Sommeren, som almindelig koste pr. Stk. 3 til 4 Rdlr. i omtrent 3 Maaneder. 1785 — 86 vare Leie-Køer rare at bekomme, endog for ovenanførte Betaling. Frygt for, at Kerne skulde lide Mangel, eller

eller og døe af den idelige Sandæden foraarsagede denne Frygt, og Frygten var velgrundet. De, der ellers holde over 2 Køer i Byen, og dog eie Markjord, maae baade tigge og betale, for at faae dem foerede Vinteren over paa Landet. Et piinagtigt Betlerie! 3) Faar af hjemmefød usel Race. Vel er der kun en liden Mængde af disse Dyr tilbage i Schagens Bye, som Schagens Sogn, men ikke desto mindre forvolde de dog Egnen eller Klitten en betydelig Skade i Anledning af at de deels opæde Klitten, ligesom Køerne, ja ere endog skadeligere for den, end som noget Qvæg kan være, og deels at fast hver en fattig Fiskermand, som holder 1 til 2 Faar, dreven af den alleryderste Nød og Trang, samler de Væxter, der kan faaes, til Føde for dem om Vinteren, og kommer deriblandt Rjvver, eller Flyndresinne, Flyndreskind og andre slige Ting, som Faarene æde med Begierlighed paa Stedet. De, der enten have forestaaet eller giver sig Stunder til at betragte en fattig Huusholding, kan uden Tvivl giøre sig de allerrigtigste Begreber om, hvor tungt det maae være at mangle Uld, om ikke andet, i Huset, og hvor lidet der kommer ud af at dele f. Ex. 1 eller 2 Lod i 5, 6, 7 eller flere Parter. Men alt dette Onde iblandt andet

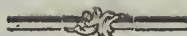
har

Sandflugten paaført Schagens Indvaanere, og ere de nøgne Familier især høiligen at beklage. Ellers er Ulden paa Schagens Faar nok saa fiin som den, der falder paa Landet iblandt Bondestanden, hvilket tilskrives Sommergræsningen, men derimod er den fuld af Sand og lutter Ureenligher. Et Lam pleier gemeenlig i Schagens Sogn at give 1 Mark Uld om Aaret, og et Faar, som klippes første gang i Majimaaned, og ved Mortensdags-Tider den anden gang, 3 Marker i alt: men da Qvæg- og Faareavlingen baade er og vil fremdeles blive af saare ringe Betydenhed, saa har jeg holdt unødvendigt, at giøre derover flere Anmerkninger. Men betræffende denne vigtige Sag, for saavidt som Landmanden angaaer, da skal den ved en anden Leilighed komme i nøiere Betragtning; og altsaa erindres ikkun til Slutning dette, nemlig, at de Sygdomme, som Faarene i Schagen og Schagens Sogn tilfalde, endskiønt ikke meget ofte, og meget mindre i en høi Grad, angives at være Kopper og saa kaldet Svælg eller Udslet, med mat Sveed især over Boverne, hvoraf hele Kroppen tilsidst, dersom Sygdommen ikke i Tide læges, bliver anfægtet. Væderne springe i det første Aar, og tillades sielden siden denne vigtige Forretning. Ellers

har

har en vis veltænkende og fornuftig Landmand i Vensyssel meddeelt mig Efterretning om de Midler, som han har brugt til at læge baade Skab og Svælg med paa hans egne Faar, og som han har erfaret fornemmelig dermed at være besængte om Vinteren, naar Sommeren i Forveien har været overordentlig vaad eller fugtig. Midlerne ere følgende: "Først giøres en skarp Luud af Bø"geaske, som vel maae afsies, og saa meget deraf "tillaves, som enhver har mange syge Faar til. "Udi denne Luud slaaes Vinterrugmeel, og koges "siden til en tynd Meelpap, hvorpaa, naar den "er færdig, og saaledes afkiølet, at En magelig "kan holde sin Haand derudi, blandes Pappen "med noget Madsit, og dernæst en Pot af den "bedste Tiere, som kan faaes, da Luden og Tie"ren m. v. udgiør i alt 4 Kander. Siden omrø"res alt dette meget vel, og smøres koldt paa "Faarene, hvor de ere skabbede; men inden dette "skeer, klippes Ulden af, og især omkring de saa"rede Steder, for at Salven desto lettere kan "trække ind i Kroppen, ligesom og desuden er befundet nyttigt, at det syge Faar faaer saa meget "som for 1 Skilling Brændeviin, forend det bli"ver smurt." I øvrigt skal Middelet være probat, saavel for Qvæg og Beester, under ovenmeldte

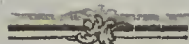

meldte Omstændigheder, som for Faar: og da disse Midler have tørrende, lægende og derhos trækkende Kræfter, samt koste lidet og ere let at bekomme, saa synes raadeligt, at de og blive prøvede af fornuftige Folk i Island, for, om mueligt, derved at standse den der opkomne farlige Faaresygdom, om den ikke allerede er forbi. 4) Sviin, hvoraf nogle faa holdes paa Schagen, men maae ikke gaae løse i Følge Byens Vedtægters Forskrivt, for at de ikke skal kunde giøre Skade paa de i Hiellene hængende Fiskevare. Om den Skade, som uringede Sviin kan tilføie Mark og Eng, tales ikke; thi det hedder Navit. de ventis &c. og hvem er i Stand til at beskrive de Mangler, som herske i den praktiske Oekonomie, som alle burde rettes, om det engang vilde lykkes, efter den gode Theorie, som er udtænkt og indført i Riget? 5) Katte, i temmelig Overflødighed, hvorved anmerkes, at deriblandt ere faa, som forrette det, de bør, som kan tilskrives det, at disse Dyr mangle fornøden Underholding af Melk og Kiød, der giør dem modige, og ikke Fiskevare. 6) Muus, hvoraf findes nok allevegne, og som Indvaanerne ere snilde til at fange ved forskiellige Slags Midler og smaa Maskiner, hvoraf nogle ere kuriøse nok, og vidne

om,

om, at Drengebørnene især ikke ere uskikkede til at bære et mekanisk Hoved, naar der ikkun vare Anledninger til at lære noget i saa Fald. At tage Tegninger af disse, tillod Tiden mig ikke. 7) Igler, hvoraf faa, som vel er, indfinde sig paa Schagen. 8) Rotter, have indsneget sig i Heien med strandede Skibe for nogle Aar siden, og giort der betydelig Skade, men i Schagen og Østerbye fornemmes ikke meget til dem endnu. 9) Harer, antræffes ofte udi Schagens Sogn, og kaldes der Klitharer, som vel ere af samme Slægt og Art, som Landsbyharerne, men derhos større af Vært, og langt meer vilde af Natur, end disse, hvoraf følger, at en Jæger skal have al sin Konst nødig, inden at et saadant Vildt kan fældes. Paa Schagen ere Harer meget rare at see, ja de besøge ikke engang der Kaalhaverne om Vinteren, eller i det mindste meget sielden, som dog er disse Dyr saa godt som en medfød Lyst i Nødens Tid, og naar det for Alvor begynder at snee og fryse. At Elimus Arenarius og Arundo Arenaria maae være en behagelig Spise for disse Dyr, indseer en Naturkyndig ved det første Øiekast, og altsaa følger deraf, at Vildtet bliver meer flygtigt, end som ellers, ja udi Klitbakkerne finde desuden disse smaa Dyr bedre Lye, end sæd-

vans-

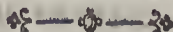
vanlig paa aabne Marker. Hs. Excell. Hr. Geheimeraad von der Osten skal engang have talt om og flere andre, at ville anstille en Klitharejagt i Raabierge og Schagens Sogne, men Sagen kom, efter Beretning, ikke videre den gang. 10) Hunde. Udi Schagen og Schagens Sogn findes vel mange Hunde, men at disse ikke have noget Fortrin for andre gemene Landsbyhunde, er nokfom bekiendt, undtagen for saavidt de indstrandede Hundearter anbelanger, der ikke ret vel finde sig i at leve af Fiskevare allene, og følgelig ikke ere meget villige til den ordentlige Forplantning m. v. Spanske Hunde ere kielne af Natur, og døe gemeenlig af Saar og Bylder i den strenge Klima; men Puddelhunde, som ere vante til Ondt, holde meget bedre ud. Hvad ellers Orme og Insekter anbelanger, da maae jeg deels tilstaae, at Tiden ikke tillod mig at giøre synderlige Undersøgelser i saa Fald, og deels, at jeg ikke er saa beløben i Insektologien, at jeg kunde kiende med fuldkommen Vished ethvert forekommende Insekt, Orm ellerMoluscon. Imidlertid lagde jeg dog Merke til dem, som jeg kiendte systematice, og da ere følgende: 1) Scarabeus Stercorarius og Auratus, hvoraf falder temmelig Mængde. 2) Scarabeus Melolonth, som er rar paa Schagen i An-

i Anledning af at der falder saa meget faa Frugttræer. 3) Carabus hortensis. 4) Cassida viridis. 5) Dermestes molufcus. 6) Chrysomela fastuosa, og — Staphylea. 7) Curculio argentatus, nebulosus og Scrofulariæ. 8) Silpha littoralis. 9) Staphilinus polita. 10) Gryllus bipunctatus. 11) Cimex lectuarius. 12) Forficula auricularia. 13) Papilio urticæ — argus — rapæ — brassicæ, — napi — og pamphilus. 14) Phalæna Salicis. 15) Libellula grandis og — Virgo. 16) Tenthredo livida. 17) Sphex vaga. 18) Vespa rufa, og — Vulgaris. 19) Apis mellifera, har kun lidet at leve af, og desaarsag maattet skye Egnen, og saaledes gaaer det til med mange andre Insekter; thi Aar 1785 og 86 saae jeg meget faa af de, som her findes antegnede. 20) Formica rubra, 21) Musca Cadaverina — Domestica — Grossa — og Stercoraria. 22) Hippobosca eqvina. 23) Acarus reduvius, siges at være nok saa almindelig paa Landet, som ude ved Havsiden. 24) Aranæa Domestica og — redemita. 25) Cancer pulex, giør stor Skade paa Fiskergarnene her, som paa andre Steder, ligesom Fiskefluen paa Fiskevarene, allerhelst om Sommerdage, naar stærk Varme indfalder. 26) Medusa aurita, falder undertiden i saadan

en Mængde, og flere Meduser iblandt, at Folk neppe er i Stand til at trække Garnene op af Havet, for den Trykken og Tyngde, som disse Mollusca foraarsage, og da jeg har fornummet, at disse levende og for Naturalisten meget behagelige Skabninger, endskiønt for alle Fiskere ligesaa fortredelige, have en giftig og brændende Kraft ved sig, saa henstilles de dermed giørende Prøver og Forsøg til de Herrer Chemici og Pharmaseutici nøiere Undersøgelse i Tiden, allerhelst da det er upaatvivleligt, at disse Dyr ere ligesaavel skabte til Menneskenes Nytte og Skaberens uendelige Ære, som alle andre, uagtet at Brugen endnu ikke deraf er bleven bekiendt, saavidt vides. Endeel Meduser satte jeg i Brændeviin, og vilde have ført dem med til Kiøbenhavn, men disse bleve opløste inden en kort Tid deri, og mit gode Haab om at frembringe noget Nyt, derved bedraget, ligesom min Indsigts Mangel røvet i at forstaae Omgangsmaaden med saa fine Legemer. Spiritus vini var ikke ved Haanden. Udi den nu tilstoppede Hofsøe fandtes Ao. 1780 Mya truncata i Mængde, men siden ikke. Den brave naturkyndige Mand Herr Pastor Chemnitz skal have ladet den og andre smaa ham tilsendte Sager afstikke. Medusa aurita kaldes paa Indsk Marsqvalp,

sqvalp, som synes temmelig vel passende efter Omstændighederne, men somme Fiskere finde for godt at kalde det Marsviinlever, hvilket Navn giver tilkiende et alt for dunkelt Begreb om de paa andre Steder saa velbekiendte Marsviin. 27) Asterias-Radiis, 13. som skal findes aftegnet efter Hr. Professor Brünniches Udsigende, men hvor, sandt denne Naturlærer ikke Leilighed til at sige. Formodentlig er den Linn, Asterias pappofa, Syst. Nat. 1098. 28) Echinus esculentus og — Spatagus. De forgyldte Havtuser er jeg ligeledes nogle gange bleven vaer. I øvrigt falde om Foraaret og om Sommeren tidt Hummere og Krabber omkring Schagen, ligesom og Fiskerne til den første Tid ofte trak Østers op i deres Garn, som falde temmelig dyre; og er dette alt, hvad jeg har funden Leilighed til at erindre denne Sag vedkommende.

Siette Kapitel.

Om

Fugle,

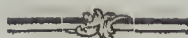
som sees ved Schagen og i Schagens Sogn.

Paa Schagen og udi Schagens Sogn indfinde sig endeel saavel af Land-, som Søefugle, hvilke første dog meget skal have aftaget, siden Sandflugten ødelagde Markerne, og følgelig betog Fuglene, ligesom Dyrene, deres Underholding. Med N. V., N. O. og nordlige Vinde bliver man deels om Efterhøsten og deels om Foraaret de fleste Landfugle vaer, ja undertiden og om Vinteren, da de, fordrevne af Stormvinde, ikke alleene opholde sig i Byerne, men og fornemmelig ved og omkring Fyren, hvilket er det sidste Sted, naar de komme fra Vesten, som de kan have paa denne Odde eller Udhuk til at krybe i Skiul under. De Fugle, som jeg har seet og faaet fat paa, ere følgende: 1) Guulspurren, Emberiza Flava, en bekiendt Fugl paa mange,

om ikke de fleste Steder i Dannemark og Norge. 2) Erle paa Jydsk, Motacilla pectore nigro. Benderne i Island kalde denne nydelige Fugl Marietla, men de meer Oplyste Mariecla, hvilket og synes rettere. Ligesaavel her, som der, er Erlen Sommerens visse Forbud, og i Følge deraf ødelægges denne Fugl der ikke, men ofte her paa Stedet. 3) Fuglekonge, Regulus cristatus, er bekiendt for at være en af de mindste Slags Fugle, og som skal have faaet sit Navn deraf, at den engang giorde Væddemaal med Ørnen om, hvilken af dem der kunde flyve høiest, og da Ørnen havde giort sit Bedste, for at vinde Seier, satte Fuglekongen sig ovenpaa Ryggen af den, sigende: See! om jeg nu ikke med Rette kan tilkomme at kaldes Fuglekonge! hvoraf følger, at Ørnen just ikke spandt Silke ved dette Væddemaal. 4) Katugle eller Natugle, Strix capite lævi corpore fusco, remigibus albis, maculis qvinqve Ordinum S. noctua minor Fn. Sv. §. 53. Den findes aftegnet hos Jouston i hans Hist. Natural. de avibus Tab. XIX. og beskreven af Herr Strom i hans Søndmørs Beskrivelse I. Part IV. Cap. S. 239. Formedelst dens smukke og regelmæssige Skattering er den en iblandt de skiønneste af Uglestægten, og temmelig

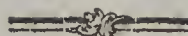
 rar

rar at træffe paa Schagens Udhuk. Øreklappene, som fuldkommen ere 6 Tommer i Længden, og heel konstig sammensatte, danne en ophøiet Rand i Form af en Halvcirkel, der ikke giør lidet til denne Katugle-Sorts vakre og ligesom heroiske Udseende, især naar den gule Ring, som omgiver Øinene, tillige fremstiller sig imod Dagen. Saa behageligt som det er, at betragte alt, hvad Gud har skabt, saa yndigt er det og, at see Skaberens Viisdom fremstikke endog under en Skabning af Natugler, som mange saa ringe agte. 5) Graasvale, bygger sin Rede 2 til 3 Alen langt inde i Klitbakkerne, og kaldes derfor af nogle Jordsvale. 6) Sevikktiæld, Hæmatopus Ostralegus, sees undertiden om Sommeren ved Strandkanten. 7) Giog eller Kukkert, Cuculus Canorus. Efter Folkes Beretning paa Stedet, er denne Fugl uformuende selv at udklække sine Unger, hvorfor den skal være nødt til at komme Æggene i andre Fugles Rede, som f. Ex. Erlers, Guulspurrers og Svalers m. v., men opholder sig dog selv jevnlig i Nærværelsen, indtil at Ungerne ere flyvefærdige, da den drager bort med dem (e). 8) Fladspette eller Træpikker,

(e) See videre herom Søndmørs Beskrivelse 1. P. 4. Cap. §. 129.

ker, saaledes kaldet i Sælland, fordi den springer op paa Kar og andet Boeskab, for at pikke i og gnie Nebet paa, er ellers en bekiendt liden Fugl, med purpurfarvet rødt Skiold oven paa Hovedet, og rødladen under Rumpen eller Stierten, samt plettet paa Vingerne, og i øvrigt sort overalt. 9) Stubskade, er omtrent af Størrelse som en Stublerke, skiønt noget tykkere over Vingerne, og med en bredere Stiert, der kan bevæge sig skraaes opad, ligesom paa de almindelige Skader. Stubskaden har sorte Flekker foran paa Vingerne, og en sort Strimmel, som løber omkring ved Næbbet og bag om ved begge Øinene, men er askegraa paa Ryggen. Fuglens Styrke synes langt at overgaae dens Størrelse, og er det med stor List at den kaster sine Modstandere under Fødder, hugger dem siden med Næbbet bag i Nakken, og suer Blodet ud. Saaledes har jeg seet denne Stubskade angribe en Høne og nogle Selsorter. Udi Sælland er denne Fugl bekiendt under selvsamme Navn, og der meer almindelig, end som i Schagens Egn. 10) Solsort, eller, som andre kalde den, Selsort, Turdus ater rostro palpebriqve fulvis. Denne Fugleslægt indfinder sig fornemmelig i Marti og April Maaneder med vestlige Vinde flokkeviis ude paa

Schagen, og bliver der ofte fanget af Smaadrenge, som langs med Jorden sætte sine Snarer for dem af Hestehaar. Om Efteraaret kaldes Fuglen paa Stedet **Kramsfugl.** 11) **Taletrost,** Turdus alis subtus ferruginæis, Linea sūpra oculos, albicante, Fn. Sv. §. 189, kaldes paa Jydsk **Drossel,** og ankommer til samme Tid, som Solsorterne, skiønt ikke i en saa betydelig Mængde, som disse. 12) Jynx Torqvilla, Fn. Sv. 97, en liden Landfugl af Størrelse, som en Stær, hvilken er mørkerødbruun paa Vingerne med smaa hviidladne Spetter, men ovenpaa Ryggen lysegraa, og under Bugen hviid smaaplettet. Stierten, som er noget meer mørkegraa end Ryggen, er afdeelt paa tværs ved trende sorte Striber, ligesom der og gaaer en sortladen Strimmel ned fra Nakken af og indtil midt paa Ryggen. Naar man holder Haanden agterlig over Kroppen paa denne Fugl, da reise Fiedrene sig i Veiret, og forestille en Krone eller Krands omkring Hovedet, hvilket Fuglen med det samme dreier rundt omkring, og stikker det ud og ind, ligesom en Slange, hvorfor den og af nogle kaldes **Snoefugl.** De Danske kalde den **Vendehals.** Tungen er forsynet med en halv Tomme lang og skarp hornagtig Spids, hvormed Folk mene, at den

kan

kan stikke ligesom en Slange, og ere følgelig bange for den. Denne Fugl lader sig ellers sielden see; og lever ikke over et Par Dage, endskiønt den sættes i Buur, og nyder god Forplegning. Vel findes denne Fugl aftegnet i Fn. Sv. N. 97, men da jeg har havt Leilighed til at see den baade levende og død, saa har jeg holdt fornødent, a) at lade den afstikke død i naturlig Størrelse, og b) vise en af dens Bevægelser i Kobber, inden at den døde. Ingen Fugl troer jeg ellers kan skabe sig saaledes til, som denne; thi skulde jeg forestille alle dens Vendinger i Kobber, vilde de overgaae 30 Forandringer. Hvor Halsen bliver lang og smal, naar Fuglen strækker sig, er fast utroeligt; kort sagt, denne Fugl synes at være et Mesterstykke fra Skaberens Haand, som burde, efter mine ringe Tanker, give de yndige Elskere af Naturen Anledning til at udstyre en Anatomie over Fugle- og Fiskeriget, som savnes, og hvoraf dog mange Lærdomme vilde flyde, sigtende til det menneskelige Kiøns Fuldkommenhed. Begge Tegninger forestilles paa Tab. II. Fig. 1. 2. Men i Anledning af at Stierten er sammenfoldet, sees de sorte Striber ikke tydelig i Tegningen, og heller ikke den sorte Streg paa Nakken og ned af Ryggen. Den

svenske Tegning synes mig i øvrigt, at være meget unaturlig. 13) Skovdue paa Jydsk, Dansk Ringeldue, og Svensk Ringdufa, Columba palumbus; Fn. Sv. §. 208, er en fortræffelig smuk Fugl, som meget sielden indfinder sig paa Schagen, men holder sig derimod til de Egne, som ere omgivne med Skov, eller høiere oppe i Vensyssel, ihvorvel at den der ret nu ogsaa i slige Henseender maae belave sig paa at synge paa det sidste Vers. 14) Lerke, Alauda arvensis, Fn. Svecic. §. 209, hvorved mig falder ind at anmerke, at ihvorvel Egnen paa Stedet, er saare maver og ufrugtbar, saa kan dog denne fødte Sanger ikke holde sig fra, at sande med Poeten: Ecce suum tirile tirile, suum tirile tractat. Men denne Musik er nu og snart forbi. 15) Alauda arborea Capite vitta alba annulari cincta ib. §. 211. 16) Agerhøns, en meget bekiendt Fugleslægt, som kan blive tam, naar den længe har været i Huus, og æder da iblandt andet Sukker, og andet meer, som er sødt, men lever dog ikke ret længe. Om Sommeren, saasnart Solen staaer op, begynde Agerhønsene at gale, men deres Stemme er særdeles ubehagelig. 17) Ænder. a) Tamme ere af den Art som almindelig, og underholdes paa Landet, som sædvanlig, men paa Scha-

Schagen er det kun til liden Nytte, at tillægge nogen Mængde af disse Fiederdyr, efterdi at naar de faae Lov til at gaae paa Gaderne eller ved Stranden, da jage de i sig ikke allene de raa Tangarter, men og Indvolde, Lever af Fiske og Fiskehoveder, samt andet sligt Kram, hvoraf Kiødet bekommer en høist væmmelig Assmag, hvilket tillige gielder og under samme Omstændigheder om Høns og Gies, og følgelig er denne vigtige Huusholdingsgreen saa godt som betaget de Folk paa Stedet, som ikke ere af lige Smag med Fiskerne, dem dog ulastede, da Kornavlingen feiler, og Folk ikke kan finde deres Regning ved at underholde disse Dyr for tilkiøbte Kornvare. Aaret 1783.—84 o. s. fr. fik jeg meget god Leilighed til at betragte den Trang og Uleiligheder, som Sandflugten forvoldt de tamme Fiederdyr paa Schagen. Med stor Forundring saae jeg dem leve, og med stor Forundring saae jeg dem ogsaa døe. Døden har Aarsager, som ere grundede i og paa Naturen, og Livet ligesaa. Da Sandflugten kom saa nær Byen, at disse Dyr ikke kunde faae den mindste Vederqvægelse af grønne Sager, faldt de saa at sige for Føde. I hvor meget eller mange Kornvare man udøste, især til de kalkunske Høns, saa kunde det dog ikke

for-

forslaae hverken Sommer eller Vinter, men tvertimod bleve de paa de fleste Steder efterhaanden meer og meer afspillede. Benene bleve og tilsidst udslagne med Bylder, især under Kløerne. Fiedrene reiste sig paa Ryggen af Kalkunerne, jo meer, jo mavrere de bleve, og endelig slæbede de Halen efter sig og døde. At forskaffe Vand paa Stedet for Kreaturer, der var ubeblandet med Sand, var næsten alle Huusholdinger forvoxet; og da den ene Aarsag nødvendig geleider den anden paa dette Sted til Uhæld, saa blive Følgerne deraf alt for systematisk rigtige, med mindre at disse skulde sigte til det Gode. De smaa Høns maae finde sig i samme Skiebne. Paa et Sted, hvor der er behørig Jorddyrkning og Græsgang, som er Grundvolden til alle andre Næringers Fremvæxt, og ikke Vice Verfa, kan en god Huusholder snart giøre en Balanceregning, men paa Schagen ikke. b) Havænder lade sig undertiden see ved Strandkanten, og fanges af og til i de udsatte Fiskergarn, men smage meget tranede, med mindre at de blive afkogte med Høe. Ao. 1784 frøs mange af disse ihiel ved Schagen, og deriblandt endeel Svaner, som ere sieldne at see paa dette Sted. c) Vildænder, ere Trækfugle, som flyve forbi i store Flokke, og især om

Efter=

Efteraaret, men have intet blivende Sted paa Schagen, og allermindst efter den Tid at Moser og Kier af Sandflugten bleve tilstoppede. Ao. 1785 døde en utrolig Mængde Vildænder ved Tranen, men af hvad for naturlige Aarsager, er ikke let at giette sig til, da dette store Dødsfald gik for sig i een Nat, og alle Fuglene vare smekfede, og intet Kiendetegn at see hverken indvortes eller udvortes, at de havde skeet nogen Overlast. Ved Hiertet af de To, som jeg skar op, fandtes to usædvanlig mørkeblaa Strimler. Dagen tilforn var Luften meget disig, stinkende og fuul.
18) Ryle, maaskee saaledes fordum kaldet i Anledning af det Ord, at raula, det er, synge eller qvæde sagte, efterdi at Fuglen piber eller qvækker idelig. Uden Tvivl er denne liden Strandfugl den samme, som Herr Strøm kalder Fiærepist i hans Søndm. Beskr. 1. P. 4. C. S. 225, og Herr Pontoppidans Fiæremuus og Fiærkurv. Fuglen opholdet sig ellers fast alle Tider ved den nordlige Side af Landet, og er flittig nok, baade Sommer og Vinter, at søge sin Føde af et og andet, som Havet opskyller. Bønderne kalde Fuglen Hvillingefoged, og det formodentlig af den Aarsag, at den ligesom holder Vagt paa Stranden over Hvidlinger og andre smaa Fiske, som

som af og til søge Strandkanten, men ellers indrenter dette Fogderie denne Fugl vel ikke ret meget om Aaret, naar Føden ikkun undtages. Af nogle kaldes den Krylfugl. Dersom man vilde tage Exempel af denne Fugl, at være flittig i at indsamle de tilbudne Naturgaver, troer jeg, at det velsignede Danske Rige aldrig kunde savne noget. I mine Tanker har intet Rige saa kourante Naturprodukter, som det Danske, men Anvendelsen vil Tiden vise. 19) Heyloe, paa Jydsk Heylong, Charadrius Fluviatilis, Fn. Sv. §. 190, kommer om Foraaret ned til Schagen, og lader sig undertiden der høre med dens sædvanlige Stemme Hvithvit, men har ligesaa liden Lyst, som andre Skabninger, at forblive længe i denne Udørken, endskiønt jeg derhos har fornummet, at imod den Tid, som Heylongen pleier at tage Afsked, som er ved St. Hansdags Tider, i Anledning af at Jorden bliver da for tør i Forhold til denne Fugls Natur, da hører man nogle Frøer udi Broekone-Vandene at istemme sin Sang med Heylongen; og var jeg engang nysgierrig for at faae en af disse Frøer fangede, hvilket ogsaa gik an, og tog jeg da Frøen, som var spettet overalt, og blev kaldet Putte paa Stedet, satte den i et Glas fuldt af Vand, saa stort,

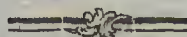
stort, som et af de største Ølglas. Derudi lagde jeg en Pind af Fyr, for at lade Dyret hvile paa, imedens det trak sin Aande i dette snevre Rum. Frøen fulgte og Naturen troefast, og kravlede immer op paa Pinden, ja stial sig ogsaa mange gange ud af Glasset, naar Vandet derudi var for meget, og krøb i Skiul bag ved Gardinerne og under Stolene m. v., men jeg fik den dog mange gange fangen igien. Ellers tænkte jeg med mig selv, at det vel var mueligt at Dyret kunde leve af Vand allene, som Vanddyr, i Almindelighed i 24 Timer, eller længere, hvorfor det og ikke fik nogen anden Kost i ovenmeldte Tid, og da Frøen havde ernæret sig saa længe som meldt, lod jeg den nyde den samme Forplegning endnu i 24 Timer, hvorved ingen ubehagelig Forandring var at merke, men immer havde Frøen Pinden imellem Benene, og saasnart Vandet begyndte at blive sølket eller ureent, skiød Dyret fra sig en Hoben Ureenligheder, hvorpaa jeg omvexlede Vandet hver Morgen, og levede da Frøen under denne simple Diæt i 6 Maaneder og 5 Dage, ja havde vehtelig levet længer, dersom den ikke i min Fraværelse i nogle Dage var bleven forsømt med den sædvanlige Omvexling af fersk Vand. Hovedskallen var ellers saa synlig,

at

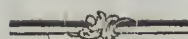

at naar En rørte ved den med en Silketraad eller andet deslige, da dukkede Dyret strax under Vandet, men blev der rørt ved Frøen, endog med en Pennefieder, paa andre Steder, derom brød den sig ikke synderlig. Tilsidst begyndte Frøen at synge i Glasset, og blev jeg derfor især bedrøvet over dens uformodentlige og hastige Død. Kattene havde megen Lyst til at ødelægge dette Dyr, men det blev immer afværget, og vilde de ikke æde Frøen engang, da den var død. Denne Observation viser ellers, hvor store Næringskræfter Almagten har nedlagt i Vandene. 20) Alca Arctica, en Fugl, hvoraf falder stor Mængde i de biergefulde Lande i Norden, men hvoraf jeg ikke har seet flere paa Schagen, end som een eneste, inddreven ved Strandkanten Aar 1784, og som formodentlig er død af Sult, ligesom Svanerne. 21) Krager, en almindelig og velbekiendt Fugleslægt. Deraf falder større Mængde oppe i Landet, end paa Schagen, ligesom og af Ravne, der sielden besøge dette sidste Sted, og allermindst i nogen Mængde. Vel er det ogsaa meget nyttigt i Henseende til Fiskevirkningen, at slige Rovfugle blive borte, men derfor skeer det dog visselig ikke paa andre Steder, hvor Fisk falder, men snarere, at alle Rovfugle

fugle holde sig dertil, og ere neppe at forjage. Maager og Ravne pleie at giøre den flakte Torsk og andre Fiskevare Skade i de nordiske Fiskevær, men paa Schagen meget sielden, og synes dette at komme deraf, at Maagerne især finde rigelig Underholding under de afverlende Strømme og Vinde ved Rifet, og hvor, især naar det er ondt Veir, en heel Forsamling gierne pleier at indfinde sig. Ellers lader det til, at saavel Ravne som Krager og andre Landfugle ere blevne forskrækkede ved Sandflugten, og at de ikke kan leve af Havets Fremavl allene, men behøve tillige Underst øttelse af Græs, Orme og andre slige Ting, som Landjorden frembringer, og hvortil jeg har lagt nøie Merke, men forglemt at iagttage, enten det er Lumbricus terrestris, eller en andet Insekt, som Ravne og Krager saa hyppig om Efterhøsten opgrave med Næbbet i den fede Madjord, besynderlig naar stærk Regn har udblødt Jorden i 3 til 4 Dage, og ellers sielden. 22) Tringa lobata, Fn. Sv. §. 117. 23) Kongsmed, er en Fugl omtrent af Størrelse som Heylongen, med lange røde Been, hviidspettet Stierr, mørkerødt Næb, og hviid under Bugen. Saavidt jeg skiønner, kan denne Fugl henføres til Tringa Interpres, Fn. Sv. §. 178. 24) Ta-

ner paa Jydsk; Sterna Hirundo. Vel falder denne Fugleslægt ikke i nogen betydelig Mængde paa Schagen, men nogle faa lægge dog deres Æg ud i Klitbakkerne, som, naar Solen stikker stærk an, og Sandet bliver varmt, antage en brun Farve paa den underste Side af Skallen. 25) Upupa Kothan. Widhopff Jonstonii eller Upupa Epops, som findes aftegnet i Herr Statii Müllers Natursystem, 2ter Theil, Tab. VIII. Fig. 6, er ellers ikkun eengang seet af mig, skudt paa Schagen, i Foraaret 1784, da den strenge Vinter havde Ende, og var Fuglens Navn der ganske ubekiendt. 26) Larus albus. 27) Larus maximus. Og endelig 28) Anas Mollissima, sees af og til ved Schagen, men har der ikke noget blivende Sted, da Naturen tilsiger Fuglen, at opholde sig paa Øer og Holme. Ellers er det en unægtelig Sandhed, at ingen Fugl kan give saa betydelige Fordele til Huusholdingens Understøttelse, som Ederfuglen, og er det i den Anledning at Herr Ammand Oluf Stephensen har i det Islandske Litteratur-Selskabs Skrivters 4de Hæfte S. 208 — 233 udgivet en kort Afhandling om den deraf flydende Nytte for det Almindelige, som det Kongelige Rentekammer siden har besørget oversat paa Dansk og ladet uddele

dele i Færøe, men da denne Afhandling, uagtet den er meget vel skreven, som det første Udkast, saa kunde den dog mangfoldig forbedres, og under et nyt Oplag blive Norge og Jylland til en besynderlig Nytte, hvortil jeg ønskede, som den, der har havt Leilighed til at betragte denne Fugls physiske Omstændigheder, fremfor mange andre, at kunde bidrage noget!

Syvende Kapitel.

Om

de Fiskeslægter og Fiskearter,

som falde omkring Schagen.

Saa ypperligt, behageligt og høist fordeelagtigt, som det er og kunde blive for det menneskelige Kiøn, dersom Skaberens alviise Huusholding i Havet, og de derudi indelukte Dyrs Natur m. v. maatte blive kundbar fra Grunden af, saa langt staaer man endnu i mange Dele dermed tilbage, da nogle, som have Lyst, Evne og Forstand til at betragte Afgrundens forekommende Særsyn, ofte fattes vedbørlig Leilighed, og andre derimod have hverken Lyst eller Forstand, skiønt derhos utallige Leiligheder, som f. Ex. Fiskere og andre Søefarende, der idelig vandre paa Havet, til at betragte denne vigtige Sag med den Agtsomhed, som udfordres. Det synes ellers at være enhvers Pligt, at opdage og giøre kundbart for Efterslægten alt, hvad der henhører

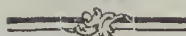
til

til Fiskeriernes Forbedring, for at Staten skal kunde høste vedbørlig Fordeel af Havets uopsælige Rigdoms Kilder, hvoraf findes nok i begge Kongeriger, og vil jeg da i Anledning deraf give en Fortegnelse over de Fiskeslægter og Arter, som falde ved og omkring Schagen og mig ere forekomne, som da ere følgende: 1) Trigla capite aculeato appendicibus utrinqve tribus ad pinnas, pectorales, Arted. Gen. 33. Spec. 1. Denne lidet over en halv Alen lang og ligesom med smaa Stierner betegnede smukke Fisk er paa Schagen bekiendt under det Navn Knurr, men i Søndmør kaldes den Riot eller Knurhane (f), formedelst den Knurren eller Lyd, som Fisken saavel her som der giver fra sig, efter at den nylig er bleven fanget. Uden Tvivl ere der ellers faa Fiske, som have koldt Blod, der betegne Dødens Angest og Nærværelse ved Hylen eller Knurren, og jeg kiender kort sagt ingen, der bære sig saaledes til, foruden denne, undtagen Kolkrabben eller det Moluscum, Sæpia loligo, hvis ynkelige Hylen fuldkommen kan høres en halv Fierdingvei, naar det bliver jaget paa Land af Graasei eller andre ligesaa farlige Efterstræbere. I

K 3 øvrigt

(f) See Strøms Søndmørs Beskrivelse, 1. P. S. 302.

øvrigt er at merke, a) at Straalenes Antal, saavel i Bryst som Bugfinnerne, komme ikke altid overeens i alle Enkelter. b) Fanges ermeldte Fisk ved den østlige Side af Schagen med Vaad iblandt de smaa Flyndrearter, skient sielden flere end 80 til 100 Stykker ad gangen, hvoraf følger, at den ikkun tilfører Huusholdingen ringe Fordeel, er og derhos mestendeels saa haard og sei i Kiødet, som Makreel eller andre slige Fiske, enten saa den sættes kogt eller steegt paa Bordet, hvilket er at undre over, da den lever meest ved lækker Føde, som Anchoiser og smaa Sandskrubber m. v., der idelig findes i dens Mave. 2) Draco marinus Major, paa Jydsk kaldet Fiesing. Findes beskreven og aftegnet i Jonston. Histor. Natural. de Pisc Pag. 60. Tab. XXI. 2. Denne smukke og ligesom overalt guldspettede Fisk er noget større, end den næst foregaaende Knurr, og fanges ligesom den med Vaad til forskiellige Aarets Tider, endskient ikke i nogen betydelig Mængde. Fiskerne foregive ellers, at naar nogen bliver stukken af Fiesingens hvasse Ryg- eller Giellepigge, deraf da foraarsages saa stor Hævelse og andre Ueiligheder, som om nogen blev stukken af et giftigt Dyr eller Slange, hvorfor de og enten strax skiere Piggene af, eller og stikke

Fisken

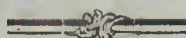
Fiſken ihiel med en Kniv, ſaaſnart den er kommet op af Vandet. Viſt nok er det og, at Fieſingens Stik forvolder baade Pine og Hævelſe, men dette kan læges allene ved at vaſke Saaret nogle gange med Danſk Kornbrændeviin, ſom jeg ofte har forſøgt. Ellers er Kiødet af Fieſingen finere og meer behageligt af Smag baade ſtegt og kogt, end ſom af Knurrhanen. 3) Accipenſer Corpore tuberculis ſpinoſis aſpero, Arted. Gen. 43. Spec. 1., paa Norſk Haae-Storie (g), og paa Jydſk Styriß. Denne Fiſk fanges undertiden ved Schagen udi Flyndrevaadene, og er 4 til 5 Alen lang, med en Hoben Beenplader paa Ryggen og paa Siderne, der løbe vexelviis langs efter Kroppen, blive jo ſtørre, jo nærmere Hovedet, og foreſtille ligeſom en Slags ziirlig Udſtikning. En ſmuk Tegning af denne Fiſk findes i Jonſton. Hiſt. de Piſc. XXIII. 8., ſom tydelig viſer, at den henhører til Haaeſlægten, ihvorvel at Munden, ſom juſt ikke foreſtilles paa Kobberet ſaa godt, ſom den burde, derhos er ubevæbnet og tragtformig. Huden og Beenpladerne anſees nyttige til Haandværks Brug, og ligeſaa Bryſket af alle de ſtore Haae-Arter, da intet bør ſpildes,

(g) Strøms Søndm. B. 1. P. S. 286.

des, som kan tiene til Fordeel i Huusholdingen. Hvad ellers Anvendelsen af Kiødet anbelanger, da har jeg ikke fornummet, at det paa Stedet giver nogen Drøielse i Huusholdingen, uagtet at det paa andre Steder anprises og holdes for at kunne nærme sig, vel tillavet til endeel af de paa Vildbanen fældede Dyr, og de deraf ved Konsten tiberedte Kongelige Retter. 3) Haa, Haae, eller Haaekarl, Squalus Carcharias, Linn. Er den i Norden saa bekiendte og fordeelagtige Havfisk. Da jeg kom til Schagen, tvivlede jeg meget paa, at denne saa høist betydelige Fisk for Handelen nogensinde vilde eller havde hittet paa, at forlade sin egen og rette Fødestavn i Norden, for at giøre Udvandringer lige indtil Gabet af Kattegattet, og hvorfor da ikke rimeligviis at slutte, løbe det hele Sund igiennem, ja giøre en liden Extratour ind i Belterne i Følge med Marsviin, Helleflyndre, Torsk, Langer, Sælhunde og andre Fiskearter, hvormed denne Haaeart er intim Kammerat, indtil at Graadigheden bliver stillet, og nogle 100 ad gangen af forskiellige Sorter klippede tvers over, som de vare adskilte med en Sav? Men Erfarenhed gav siden tilkiende, at dette Tvivlsmaal var ganske ugrundet; thi i November Maaned 1782 stødte en Haae ved Schagens Bye paa Grund,

Grund, 5 Alen lang, og derefter forholdsmæssig tyk, hvorover da Fisken giorde et stort Oprør i Vandet ved Stranden, Fiskerne bleve bange, men løb ikke desto mindre til, saarede og dræbte Fisken, og udtog rigelig ¼ Tønde Lever af dens Bug, som de delede imellem sig, og syntes, at dette var et meget godt Bytte; men Kroppen tilforhandlede jeg mig for nogle faa Drikkepenge. Denne Sqvalus var ellers en af de mindste, henhørende til Carcharias Arten; thi der falde, og det ikke sielden, de Haaer, som frembringe fra 1 til 2 Tønder Lever, og disse, ligesom de falde, mindre eller større, gaae 5 til 6 Islændere i Møde, dræbe, binde fast til Baadene, og slæbe i Land 12, 16 til 24 Stykker ad gangen, 3 til 4 Miil, men sielden flere: og da, som med Vished er berettet, at denne Fiskeart nærmer sig til de jydske Kyster, og følgelig passerer det Søndenfieldske Norge forbi, ikke at nævne det nordenfieldske, eller især Trondhiems Stift, hvor Fisken er saare vel bekiendt, og tilveiebringer der mange Fordele, saa var hoiligen at ønske, at man ved Hielp af behørige Redskaber (og hvorom jeg, som opdraget ved og øvet i Haaefangsten, kan give al fornøden Efterretning) vilde bestræbe sig for at lægge Vind paa denne Haaefangst, meer end

som hidindtil er skeet, da allene Leveren af en fuldvoxen Haae, smeltet og affat i Danmark, sikkert kan ansættes for at tilveiebringe under nærværende Tranpriser Fordeel af 14 til 16 Rdlr. i det mindste, og i Krigstider næsten dobbelt, hvoraf kan sluttes Resten, men dog derhos iagttages, at Transmeltningen udfordrer Forsigtighed, dersom man vil erholde af en Tønde Haalever meer end som ½ Tønde klar og reen Tran. Gruus eller Bundsald beregnes ikke til Indtægt, da alle Handelsvare, for ikke at svække den offentlige Kredit, bør være uforfalskede i alle Dele, og svare for sig selv, i hvor de end maatte føres hen. 4) Sqvalus Spinax, en almindelig Haae-Art, som hænges op i Hiellene paa Stedet, og undertiden saaledes speget spises af Indvaanerne, undertiden koges tør, og undertiden føres til Markederne i Jylland. Ved Schagen jage Haierne Fisken bort, som paa andre Steder, naar disse ankomme i Mængde. Leveren anvendes vel. 5) Den paa Stedet saa kaldte engelske Haae er temmelig rar. Deraf faldt mig eengang i Hænder ved Bunkestranden et Exemplar, men dette var saa beskadiget, at jeg ikke med Visshed systematice kunde kiende Arten. 6) Havtorsk, fanges undertiden med Vaad iblandt Flyndre paa begge Sider af Greenen,

nen, men bliver ikke anvendt til Spise, eller noget Slags Hunsbrug, saa nær som Leveren, hvoraf koges Tran, efterdi at den i saa Fald er nok saa tienlig der til, som Torskelever. Ellers kunde Kroppen vel og anvendes til Føde, da Fisken eller Kiødet af Havtorsken smager langt meer behagelig, end det af Haaerne, men at dette ikke skeer, forvolder formodentlig Fiskens grimme Udseende, der forskrækker Fiskerne, og især det store Hoved og Svælg, som Fisken er forsynet med, og hvorigiennem ikke allene kan gaae smaa Torsk, samt andre mindre Fiskearter, men og desuden hele Lauger ad gangen, som jeg har funden i dens Mave. 7) Den paa Jydsk saa kaldte Loi, fanges ved St. Hansdags Tider, endskiønt ikke i nogen Mængde, og ligner meget Graaseien, men er smallere, har større Skal, og er ligesom over-

(h) Ao. 1775 fandt jeg paa den saa kaldte Eyrahlid udi Schutelsfiorden i Island et Hoved opdrevet af denne Fisk, og var den Indbyggerne der gandske ubekiendt, hvorfor og Navnet blev betegnet ved Sioskriml, det er, Monstrum Marinum, men hvoraf dog kan bevises; at denne Fisk opholder sig saa nær ved Cap de Nord, uagtet den af Forglemmelse er udeladt af Mine Reiser igiennem Island.

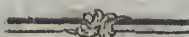
overſmurt med Kul i Munden, ſamt forſynet med hvaſſe Tænder. Fiſken er en Alen lang, med en trind og ſpids Snabel, end ſom almindelig Graaſei. Denne Fiſk kaldes i Norge Lyr, og af Linnæus Gadus Pollachius i hans Syſtem. Nat. Edit. 10. p. 254. 8) Steenſuer, ſaaledes kaldet af Fiſkerne paa Stedet. Denne Fiſk, ſom meget ligner Aalen, er af 2 Qvarters Længde og omtrent 1 Tommes Tykkelſe, men bleghvid af Farve, og glindſende paa Huden. Fiſken er ganſke glat og har hverken Bug-, Bryſt- eller Rygfinne, men Halen er dannet ſom et lidet Sværd, noget afbut. Snabelen er adſkilt i tre triangelformige Dele, med en Hinde imellem, hvoraf den mellemſte er den korteſte. Derunder ſidder Munden, med et lidet guulagtigt Horn eller Brod i, ſaa ſkarp ſom en Synaal, der er hæftet ved det underſte Kievebeen, og løber med Baſin ned til Svælget, hvorfor og Brodden er baade til at ſkyde ind og ud, ligeſom Fiſken og i en Haſt behændig kan trække Munden ſammen, og aabne den igien, ihvorvel ikke uden Bragen, ſom endog kan høres noget fra, og hvilket de fine, men derhos gniſtrende Tænder forvolde. At dette Dyr foruroliger meget andre Fiſke i Havet, er ikke at tvivle paa; thi naar det hænder ſig, at

Torſke-

Torskebakkene staae saa længe, formedelst indfaldende Uveir, eller af andre Aarsager, at Fisken døer paa Krogene, er den ikke allene opædt af Steensugere, men Steensuerne findes og ofte efter Fiskernes Beretning, at være krøbet igiennem Ganen ned i Langens og Torskens Maver, ja undertiden Helleflyndrenes tillige, ihvorvel at disse sidste stærkt nok ere bevæbnede; hvor de da sue sig ind, og tilsidst æde sig ud igien igiennem Bugen. Jeg vil ikke kalde i Tvivl, at jo denne Fisk er den selvsamme, som Herr Strøm giver Navn af Hviidaal (i), og som Herr Kalm kalder Siugare eller Indschuwier (k), hvilket Navn gandske stemmer overeens med Fiskens naturlige Tilbøieligheder, og deraf flydende Udøvelser i Hensigt til at giøre andre Fiske Skade, men om det Navn Neunaugen og altsaa Petromyzon Corpore annulato. Arted. Ichtiolog. Gen. 42. Sp. 3. just passer sig paa denne Fisk, det overlades de Naturkyndige til nøiere Omdømme. En akkurat Tegning af berørte Fisk forestilles ellers paa Tab. III. Fig. 3. 4. Herr Strøm har ikke faaet

(i) Strøms Søndm. Beskr. 1 P. 5. Cap.

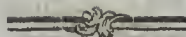
(k) Kalms Reise nach dem nordlichen Amerika, S. 145.

faaet Leilighed til at see den, og mig er ubekiendt, enten Fisken før er aftegnet, eller ikke. I det mindste findes den hverken i Willugbeii eller Jonstonii Hist. Natural. de Piscibus afstukken; men maaskee i Herr Pontoppidans Naturhistorie, som jeg ikke har ved Haanden, eller og i de Throndhiemske Selskabs Skrivter; men uagtet at et saa skadeligt Dyr, som Steensueren er, er aftegnet i de store Værker, saa bør den dog findes i de smaa, som læses af Almuen, og det samme gielder om Marfloen, imod hvis fordærvelige Virkninger Middelstanden snarere vil kunde udfinde Midler, end Adelstanden, som er beskieftiget med langt vigtigere Ting. 9) Negenogen eller Neunaugen, en Fisk, som er saare rar at træffe paa Schagen, og som Folk ikke engang der vidste at give noget særskilt Navn. Det Exemplar, som jeg ved Leilighed fik fat paa, var drevet op til Stranden med sydlige Vinde, 16 Tommer i Længden, og 2½ i Tykkelsen midt over Bugen: altsaa omtrent af samme Størrelse, og i øvrigt af lige Beskaffenhed med det, hvorom Herr Strøm har berettet i hans Sendm. Beskr. 1. P. 5. Cap. S. 297. og følgelig upaatvivlelig Arted. G. 42. Spec. 1. men naar man vil ligne denne Fisk med ovenanførte Steensuer, saa er der-

derpaa nok saa kiendelig Forskiel; thi paa Steensueren findes a) ingen Spiracula bag ved Hovedet eller oven paa Hovedet imellem Øinene, som paa mit Exemplar alle otte vare at see, og Øiet det niende, hvorfor og Fisken har faaet Navn af **Neunaugen**, hvilket har givet mig Anledning til at giøre den naturkyndige Læser opmerksom over Herr **Kalms** Petromyzons Bestemmelse, der efter hans Tanker skulde passe sig paa Hviidaalen, eller Steensueren, uagtet at den ingen Ringe har paa Ryggen, hvilket Artedus dog har tillagt denne Fiskeslægt. b) Har Steensueren ingen Finne, undtagen paa Halen. Farven paa mit Exemplar af **Neunaugen** var ellers grønagtig og saldt hverken i den blaa Colør, eller var indsprengt med nogen Slags sorte Pletter. I øvrigt er **Negenogen** en temmelig vel bekiendt Fisk saavel i Sælland, hvor den siges at falde i fersk Vand, endskiønt langt mindre af Skabning, end som baade Hr. **Stroms** og mit Exemplar, som og i Liimfiorden, hvor Folk siges at giøre meget af at lade den indsylte steegt med Edike og Laurbærblade-Saft m. v., for dermed at giøre Foræringer paa andre Steder. Men Spiracula skal sidde paa dem, der falde i fersk Vand, foran ved Øinene, og ikke bag til ved dem i Rad,

som

som ellers, hvoraf synes følge, at disse formodentlig maae være af en anden Art, end som hine, eller i det mindste en Variation. 10) Driver undertiden op, naar Riimfrost eller svær Brænding indfalder, den paa Dansk saa kaldede Blæksprute, som paa Schagen er bekiendt under det Navn af Tåderfisk, men dette moluscum anvendes der ikke til andet, end til Agn for andre Fiske, og til at lægges for Rotter, som siges at være derefter meget begierlige, og dee, naar de tage for meget til sig deraf. Jeg kunde giøre Anmerkninger over den Skade, som Riimfrost foraarsager i adskillige Tilfælde de Dyr, som drage sin Aand paa Landet, men jeg kan og derhos som et øiensynligt Vidne bekræfte, at Riimfrost endog bider paa de Fiske, som svømme i Havet. Skade, at jeg forsømte at skiere Blæksprutten op! 11) Chimaera monstrosa, Linn Systém. Nat. Edit. 10. p. 236, eller den bekiendte norske Søerotte, kaldes paa Jydsk Havmuus, og fortumles tidt saaledes i Brændingen, ligesom og forvildes i tykt og taaget Veir paa begge Sider af Schagen, at den sætter sig paa Land, men bider sielden paa Kroge, eller fanges paa en ordentlig Maade, som andre Fiske paa Stedet. I forrige Tider skal man deels have ført Havmusen

speget

speget til Markederne, og deels kogt og spiist den hiemme, naar deraf faldt nogen anseelig Forraad, men nuomstunder anvendes kun Leveren til Nytte, men Kroppen kastes bort, hvilket synes nok saa sikkert, efterdi at al Slags Haaekiød, og især fersk, er alt for fast og rørig Spise, og følgelig let kan forvolde svære Sygdomme, ja vel og en pludselig Død, som jeg nogle gange har været Tilskuer af i Island og paa flere Steder. Det ferske Kiød af Sqvalus Carcharias, og meget mindre dens Æg, bør altsaa aldrig af noget Menneske anvendes til Føde, med mindre at Digestionen først behørig er foregaaet fra Luftens Side, og Æggene inpregnerte med et stærk Acidum, da Erfarenhed har lært, at denne Spise ingen slette Følger har i en velfordøiende Mave. Det politiske Acidum, som bestaaer i at være flittig og arbeidsom, opløser i øvrigt al Mad. Ifald jeg erindrer ret, findes Havmusen aftegnet og afstukken i Kobber udi det Trondhiemske Selskabs Skrivter. I øvrigt foregives, at den Tran, som smeltes af Havmuusleveer udi et nyt Tinkar, skal være et sikkert Middel til at læge Frostbylder og ligesaa nye Saar, som vel er rimeligt, da Tranen af Sqvalus Spinax og andre smaa Haae-Arter, smeltet af sig selv udi et tillukt Kar, giør

 selv-

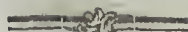

selvsamme Virkninger. I Tilfælde af, at op- løse Hævelser, har jeg befundet Havmuustranen langt meer virksom, end som Ungventum de Hyoschyamo, eller Emplastrum de Meliloto m. v., ja det, som synes ydermere værdigt at lægge Merke til. Jeg forsøgte med adskillige Midler, bestilte fra Apotheker i Aalborg, at læge en krampesyg Person, der hverken havde Roe Nat eller Dag, endskiønt aldeles forgieves. Jeg tog derfor, blot for at giøre Forsøg, en Slump af Havmuustranen, varmede den, og lod de krampagtige Dele gnide dermed. Kluden bestod af blaat Ryg eller Filt. Tre gange hver Dag i 7 Dage blev dette Middel brugt, og Krampen forlod Patienten. I sig selv er ellers dette Middel just ikke behageligt, da Olien er stinkende; men hvad maae og vil vel et Mennneske ikke fordrage, for at undgaae Smerter, og igien erholde den forlorne Sundhed? Dersom de høie Herrer Naturkyndige, der ere satte til at bevare det menneskelige Kiøn fra Undergang, vilde aabenbare, hvor stor Lægekraft der er nedlagt i Havet til Landdyrenes Frelse, da vilde Efterslægten være dem meget forbunden; men ingen Theorie er mindre udviklet, end denne; thi Applikationen af Offa Sepiæ f. Ex. og Ocul. Cancr. synes ingen-

lunde

lunde at giøre Sagen klar, men snarere beviſe, at Almagten endog i ſaa Fald maae have ſig meget forborget. 12) Den paa Stedet ſaa kaldede Haguur, er en dunkel rødfarvet Havvandsfiſk, af Størrelſe omtrent ſom en Karpe, med grov Skiel paa Kroppen og Skieg paa Hagen. Denne Fiſk falder ſielden omkring Schagens Kyſt, og det Exemplar, ſom jeg fik at ſee deraf een eneſte gang, var ſaaledes beſkadiget, at jeg derved ikke kunde veilede mig med nogen Visbed til at kiende det ſyſtematiſke Navn, uagter jeg formoder, at denne røde Fiſk maae henhøre til Havkarpe-Slægten. 13) Tenca marina; Villugbeii Hiſt. Natur. de Piſcibus, p. 251, er en Fiſk, ſom ingen mindes at være ſeet paa Schagen, og ſom almindelig pleier at opholde ſig i ferſke Vande, men er der fanget i ſalt Vand, og mig af Fiſkerne foreviiſt. 14) Cyclopterus Lumpus, fanges i en ikke ringe Mængde i Marti og April Maaneder fornemmelig. Deraf laves en lækker Suppe; og tage Fiſkerne gemeenlig for Stykket 6 til 7 Skilling. 15) Muræna Conger, eller Havaal, fanges om Efterhøſten fornemmelig, og er af meget behagelig Smag. Fiſken ſpiſes baade ferſk og ſaltet, men er meget dyr i Forhold til den Aal, ſom falder paa andre Steder, da en Snees neppe kan

 løſes.

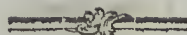

løses for mindre end 30 Sk. til 2 Mark Danske, og reiser denne Aalens Kostbarhed, saavel som andre Vares overdrevne Priser, sig for den største Deel af det, at Kiøbmændene reise op i Landet og overbyde hinanden, ligesom ved Stranden, hvilket ikke lidet skader alle andre Stænder i Byen. Ellers holder den gemene Mand Aalefangsten gedulgt, saavidt mueligt, formenende, at hvis dette ikke skeer, Fangsten da vanlykkes meer end som ellers. Ved Aalbek og Bunken fanges flere Aal, end som ved Schagen, at forstaae om Efterhøsten som meldt, og udi Næ, samt med indfaldende sydøstlige Strømme og Vande, da Aalen søger Landet; men nordlige Vande give sielden Aal. 16) Anarichas Lupus, paa Stedet kaldet Havkat, falder ikke i nogen Mængde, og allermindst ved den sydlige Side. 17) Gadus Æglefinus, har, som paa et andet Sted er meldt, i lang Tid næsten forladt Kysten, men var i forrige Tider meget talrig. 18) Gadus Morhua, fanges fornemmelig ved Høien, men dog tillige ved den sydlige Side paa sine Tider. Den Cablean, som fanges ved Høien, er den fedeste, og smager delikat. 19) Gadus minimus, er en almindelig Torskeart, som fanges baade med Vaad og paa Bakker. 20) Gadus

Vir-

Virens, eller Sei, hvorom siden meer udførlig. 21) Gadus Merlangus. Vel fanges ikke meget tidt Hvidlinger paa Schagen, men naar det indtræffer, ere de gemeenlig af usædvanlig Størrelse, og smage meget behagelig. 22) Gadus Molva. Af denne Fiskeart, eller Langer, fanges undertiden ikke en ringe Mængde ved Høien, og falde deriblandt nogle meget store, og ligesaa nogle meget smaa, hvilke sidste i Island kaldes Keiler. Men de, som fanges ved den sydlige Side, falde meer mavre, end hine. 23) Blennius Evropæus. Denne Fisk er mig ikkun forekommet 3 a 4 gange paa Schagen. Den betyder og intet, for saavidt Handelen anbelanger, men er behagelig til Spise. Navnet, som Fiskerne gave den, er gaaet mig af glemme. 24) Pleuronectes Hyppoglossus, falder undertiden ved Høien, men de Helleflyndre, som der fanges, ere vel temmelig store, men derhos gemeenlig mavre og slattede i Kiødet, og koster dog Stykket almindelig 3, 4, til 5 Mark. Leeret og muddret Grund frembringer de fedeste Helleflyndre, og hvor den fattes, kommer denne Flyndreart aldrig til nogen Fuldkommenhed, men naar Fisken opholder sig der alt for længe, bliver den fuld af Utøi og Bylder, og er da virkelig meget usund og væmmelig at

spise, da Safterne i Blodet derefter blive alt for corrupt, og er denne Fisk, uforsigtig brugt, visselig iblandt andet en Hovedaarsag til den i de nordlige Lande farlig grasserende spedalske Syg-dom, der uden Tvivl er ulægelig, naar den først har fæstet alt for dybe Rødder. 25) — Platessa, **Rodspetter**, er en fordeelagtig Fisk paa Schagen, og ligesaa 26) — Solea, eller **Tunger**, hvoraf falde nogle af fuldkommen ½ Alens Længde. 27) — Passer. Af denne Flyndreart, eller **Skrubber**, falder omtrent ligesaa stor Mængde omkring Schagen, som af Rødspetter. 28) — Rhombus, eller de saa kaldte **Sletter**, ere ligesaa talrige, som Skrubber og Rødspetter, men derhos federe og meer delikat til Spise. 29) — Flesus, **Skrubber**, saaledes kaldte paa Stedet, og hvoraf falde nogle saa store, at jeg neppe har seet Mage dertil. 30) Scomber Scombrus. Af **Makreel** falder en temmelig Mængde ved Schagen, og har jeg ofte seet dem spille i Vandet ved og kort efter Solens Nedgang, da de skinne jo meer jo mørkere Natten bliver, og phosphorisere Havet allevegne, hvor de fare frem, hvilket kan give Fiskerne Anledning til, ogsaa om Nattetider med Fordeel at lure paa denne Fangst. At dørge **Makreel** om **Dagen**, er bekiendt nok.

31)

31) Salmo Salar, Lax og Laxorreder, fanges undertiden med Vaad om Foraaret ved Schagen, endskiønt ikke i nogen Mængde. Schagens Lax er meget feed, og smager visselig af Skillingen, naar den skal kiøbes. Den største Lax, som jeg blev vaer paa Schagen, veiede 42 Pund med Hoved og Hale op af Vandet. Hovedet pleie Fiskerfolk at kaste ud paa Gaden, som jeg ofte har seet, men andre betiene sig deraf som sædvanlig 32) Esox Bellone, eller Hornfisk, fanges vel paa sine Tider, men ikke i den Mængde, som Fiskens Antal paa Stedet tilholder. 33) Clupea Haringus, eller den almindelige Sild, hvorom siden meer udførlig, og erindres dog her, for ikke at forgiette det, der med Sandhed kan berettes, og angaaer Byens Hovednæringer, nemlig, at Ao. 1785 i Junii Maaned f. Ex. løb Silden saa hyppig til, at den ene Arm af Vaadet neppe kunde komme ud i Havet, førend Silden læsseviis blev trukken i Land; men Fiskerne lod den deels ligge ved Stranden og raadne, og deels kastede den udi Havet igien, tilligemed endeel smaa Flyndre, der ikke bleve agtede for noget, ja man skyede Sildestimene alt hvad muelig var, hvilket Misbrug, ogsaa at kalde Foragt mod Gud og hans tilflyrende Velsignelser, af alle Kræfter bør

forebygges, og Ufornuft og vrange Fordomme aldeles udslettes. Betænk engang, hvor anseelig Skade Landet ikke lider, ved slige ubetænksomme Anstalter! 34) Clupea Sprattus, Linn. Syštem. Nat. Edit. 10. p. 318. Af denne Sildeart blev fanget i Aaret 1783 to Stykker med Vaad, og før eller siden er jeg ikke bleven nogen vaer paa Stedet. Af de saa kaldede Pisces Branchiostegi er mig aldeles ingen forekommet ved eller omkring Schagen. 35) Raja Pastinaca. Rokker, eller Brokker, som de kaldes paa Stedet. Deraf falde de største ved Høien, og give en drøi Føde, samt Tran til Lysning. 36) — Fullonica, en liden Rokkeart, som er noksom bekiendt. 37) — Clavata, ligeledes. Af begge disse falder paa sine Tider en temmelig Mængde paa Stedet. Men hvad der angaaer Ferskvandsfiskene, da er saavel Esox Lucius (Giedder), som Cyprinus Carpio (Karper), og — Carassius, eller Karusser, uddøde, der i forrige Tider skal have opholdt sig i Mængde norden og vesten for Ladegaarden Federslund, som nu er ødelagt, og hvorom tilforn er meldt under Navn af Lundsholm, saavelsom vesten for Kirken udi Torvemoser og andre stille Vandstader. 38) Phoca Leonina. Man skulde vel tænke, at Sælhundene

dene opholdt sig ved denne Udhuk, som gemeen-
lig skeer paa andre Steder, men det er dog meget
rart, og kommer dette deraf, at de hverken kan
have Roe for Fiskerne eller Brændingen. Paa
Holmene derimod forknuses de ved Skud, i Ste-
det for at de burde fanges med Garn; og en-
delig 39) Delphinus Phocæna, hvorom skal
blive meldet meer udførlig paa sit Sted. Imid-
lertid erindres, at Isen klemte 3 af disse Dyr
paa Land i Januarii Maaned 1785, som Fi-
skerne huggede efter med Hager, og fik dræbte,
ja havde vel fanget flere, naar de havde givet
sig Stunder. Ved samme Tid stødte an en
stor Hvalfisk, men slog Isen i Stykker og gik
sin Vei igien. Ventelig er og Delphinus
Orca undertiden i Følge med de andre, men
den har jeg dog ikke seet. I øvrigt falde ved
Schagen baade Hummere og Kraber af sæd-
vanlige Sorter, ved den Tid at Varmen ret
for Alvor tiltager, og endda ud paa Efterhø-
sten. Eengang saae jeg med Fornøielse paa,
at en Fisker satte en af disse levende Hummere
ned paa Hovedet, 8 Timer efterat den var fan-
get, og da faldt den i Søvn eller Afmagt, og
laae ligesom steendød i 9 Minuter, da den siden
selv reiste sig op igien. Derefter blev den

 mel-

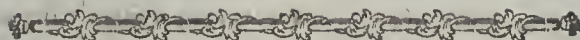

mellemste Deel af Halen afskaaret, og havde de største Kløer da ingen Kræfter meer, men endskiønt at Sidefløiene allene bleve afkappede, beholdt dog de store deres Styrke, hvorimod de mindre Kløer tabte den. Videre synes, at de saa velbekiendte og af det menneskelige Kiøn saa meget begierlige Østers burde komme paa dette Sted i en Slags Betragtning. Af alle de Østersbanker, der falde i Rigerne, siges ingen at være saa fordeelagtige, som de, der ligge uden for Schagen, og strække sig fra Fladstrand, heelt forbi Rifet, og ingen Østers saa velsmagende, som de, der falde paa berørte Strøg, hvilket og uden Tvivl vil finde alle deres Bifald, der have smagt Schagens Østers, skrabte i den rette Tid, og derpaa vel behandlede. Men at Schagens Indvaanere, som Bankerne dog ligge nærmest, ikke betiene sig af denne Fangst, kommer af Mangel paa Lyst, beqvemme Baade og Redskaber, som Indbyggerne i Aalbek ere forsynede med, og som have drevet denne Fangst længe med Fordeel. Paa den store Banke er 9 til 10 Favne dybt Vand, men 5 til 6 paa den mindre, som man nylig er bleven vaer. Denne Banke ligger nær ved Landet, og strækker sig, efter Fiskernes Beretning,

ning, fra den saa kaldede Kirkemile Øster efter forbi Rifet, og er det derpaa især at Fiskerne undertiden, naar Veirliget er roligt, sætte deres Fiskergarn, hvorudi nu og da indvikles 1, 2 til 3 Snese Østers ad gangen, men af at skrabe denne Banke betiener sig ingen paa Schagen, eller maae for nærværende Tid, hvorimod Aalbekkerne, naar de ere ude, tidt sætte ind paa den østlige Ende; og ere de Østers, som der fanges, kiendelig større og bedre, end hine, der falde paa den store Banke. Til at fange Østers paa denne Bugt udfordres stærk Blæst af N. V. eller N. O. Gasterostæus aculeatus, som er af usædvanlig Størrelse, endskiønt ingen nye Species, findes afstukken paa Tab. III. Fig. 2, ligesom en liden Blennius sammesteds Fig. 1, som maaskee før er aftegnet, men mig ubekiendt.

Ottende

Ottende Kapitel.

Om

Fiskeredskaberne,

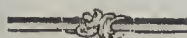
og Maaden,

at fange Saltvandsfiske paa, omkring Schagen.

Da Fiskerierne for en stor Deel beroe paa duelige og med Forsigtighed indrettede Fiskeredskaber, alt efter Fiskens forskiellige Natur og Stædernes Beskaffenhed m. v., saa vil jeg paa det nøieste beskrive dem, der bruges paa Schagen, for at Læseren desto tydeligere kan overbevises om, hvori deres egentlige Mangler og Fordele bestaae. Angaaende da a) De saa kaldede Flyndregarn, som fast enhver, der søger Havet, er Eier af, saa ere de gemeenlig i Længden 60 Favne og 2 Alen mindre end 2 Tommer brede. Naar Breden altsaa bestaaer af 9 Masker, bliver hver Maske 5 Tommer lang, de 2 saa kaldte

Om-

Omgarnsmasker uindberegnede, hvilke kaldes Buß; men Resten gaaer til ved Knuderne. Man skulde vel tænke, at dette Maskernes Forhold til Flyndrenes Størrelse ikke var saa nøie afpasset, men derpaa kan vel ikke være noget at udsætte, efterdi Erfarenhed har lært Vedkommende, herudinden udtrykkelig at gaae Middelveien, og har jeg ofte selv i den Anledning taget Maal af alle Slags Flyndresorter, som falde paa Stedet, og lagt Maskerne ved, men ikke kundet finde andre bedre passende paa dette Sted, end som de, Fiskerne selv have indrettet; thi naar Maskerne ere for store, løbe de smaa Flyndrearter der igiennem, og ere de mindre, kan de ikke til gavns omspænde Torsken eller andre ligesaa store, ja meget større Fiskeslægter. Naar godt Fiskerie indfalder, bestaaer hele Besætningen af 21 deslige Garn, hvoraf hver paa Baaden tilhører 4, og Baaden 1, som føres frit. Fangsten deles i 6 Lodder, og deraf bekommer den, der tilhører Baaden og det ene Garn, 1 Lod, efter Fiskernes Angivende. Garnene bindes af fiin spunden og utvunden Traad. Den tykkere Line, som omgiver Garnet paa begge Kanter, kaldes Tæller, men den smekrere Omgarn, hvoraf Omgarnsmaskerne have faaet Navn.

Hver Floe eller Flotholt er 2 Tommer lang, og Tykkelsen omtrent 1½ Tomme, samt imellem hver Floe et Mellemrum af 1 Alen. Paa de nye Flyndregarn er Masken ¼ Tomme større, end paa de gamle, som befindes nok saa godt passende, just for at træffe Middelveien. Flyndregarnene sættes ud fra Kyndelmisse til Pindsedag, og dernæst igjen fra St. Olafsdag eller Olsdag til sidst i September Maaned. Nogle lade Garnene staae i Havet i 12 Timer, inden de trækkes op, men andre ikkun 2 til 3 Timer, som synes at være i sidste Tilfælde alt for kort en Liggetid. For Saltvandsforeller f. Ex. bør i det mindste Liggetiden bestemmes til 6 Timer; thi disse maae have Tid, ligesom de fleste af de smaa Fiskearter. Hine store Fiske udfordre en anden Omgangsmaade. Garnstenene maae Fiskerne opsamle ved Heien, da deraf ikke findes nogen ved den sydlige Side, og er da almindelig imellem hver Steen paa Garnene, naar disse blive satte paa Tællen, et Mellemrum af 3 Alens Længde. Garnvinden, eller det Redskab, hvorpaa Garnet trækkes ved Floesiden, og hvoraf det løber ud i Havet, naar det bliver sat, er kløftet i den ene Ende, og kaldes Kloe. Kloen giøres enten af Gran, Enebærtræ eller Heisel, men Heisel, som meest varigt

og

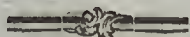
og glat Træ, ansees paa Stedet for det bedste, hvilket og bør bifaldes. Det var meget at ønske, at denne behændige Maade til at udsætte især Forellegarn i Island paa, maatte blive bekiendt der, til en almindelig Nytte. Et lidet Haandgreb i slige Tilfælde kan spare Folk Arbeide og mange Pengeudgivter i det Hele! Iligemaade til Lættelse for Fiskerne paa andre Steder, var det at ønske, at Islændernes snilde og hurtige Maade, at trække Liner op paa, endog i vældig stærk Storm og Strøm, maatte vorde kundbar! Et lidet Hiul giør den Sag klar. Ved den sydlige Side sættes Garnene, efter Beretning i lavest Vand af 9 Alens Dybde, omtrent ½ Miil fra Landet, og dybest 11 Favne, eller henved ¾ Miil uden for Kysten; men ved den nordlige Side paa 20 til 24 Favne dybt Vand. Foruden smaa Flyndre, fanges og Torsk, smaa Helleflyndre eller Raadmænd, og Rokker m. v. udi disse Garn; men Rokkerne giøre dem Skade alle overhoved, ligesaavel som andre piggede Fiske. Man giør sin Regning paa, at en Karl og en Pige kan faae et saadant Garn giort færdigt i en Tid af otte Dage, og at Bekostningen derpaa i alt beløber sig til omtrent 4 Rdlr. b) Dybsvaad. Det er i Almindelighed 60 Favne langt Fiske-

Fiskeredskab, og i Breden ved begge Ender 4 Alen, men i Midten 8. Ved Udkanterne ere Maskerne 1 Tomme i firkant, men i Midten af Vaadet, samt i og omkring Kalven, mindre. Dette Vaad kaldes Dybsvaad, fordi det sættes omtrent 200 Favne ud fra Landet, og altsaa udfordres rigelig 400 Favne Tov eller Liner til at trække ethvert Vaad med, som maae være temmelig stærke, besynderlig, naar en Mængde af Meduser eller andre Ting indvikles deri, og Havet er meget oprørt. Floene, eller Korkene, som de kaldes paa Stedet, fordi de giøres af Korketræe, ere gemeenlig firkantede og lidet over en Tverhaand i Længde og Brede. Disse Korke sidde ikke allevegne lige tæt paa Tællen; thi til begge Ender af Vaadet kan være henved en Favn imellem hver Kork, men derimod i Midten ikkun ½ Alen. Til at sænke Dybsvaadet ned bruges ikke Stene, som paa Flyndregarne, men Blyeringe, det trækkes paa Omgarnet, og sidde omtrent ½ Alen viidt fra hinanden. Ved begge Ender af Vaadet ere ogsaa Træktovene forsynede med en halv Snees eller flere slige smaa Blyeringe, for at Vaadhalsen ikke alt for tidlig skal, naar den støder paa Grund, kunde lettes i Veiret, hvilket er en meget god og nyttig Invention, der

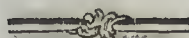
af

af andre Fiskere bør følges; thi falder ikke Vaadet eller Garnet foran tæt til Grunden, kan Fiskene see en Aabning, og altsaa faae Leilighed derved at undvige. Man vilde behage at give Agt paa, at Fiske i Almindelighed ere overmaade klarseende i Vandet, og deraf kommer det, at de af Tvang løbe ind i Kalvens Aabning, men fornemme de, at enten Garn eller Vaad lettes ved Kanterne fra Grunden, og der bliver et større Skin, end i Aabningen af Kalven, ja sandelig, de finde nok Udgangen! Ved at trække Vaad og Garn udfordres altsaa Stadighed og Agtpaagivenhed, men ikke Hidsighed tillige; thi jo hidsigere Folk blive, jo snarere letter Garnet sig fra Grunden, og jo mindre udkommer til Bytte, hvilket jeg ofte har erfaret. Schagens Fiskere tilkommer altsaa virkelig Roes for deres Snildhed i at trække Vaad, der gaaer ligesom efter Tempo og Noder, men Garn har jeg ikke seet dem trække, og følgelig hverken kan rose eller laste dem i saa Fald. Dybsvaad bindes ellers af god heglet, spunden og tvunden Hamp, og indløses ikke ringere end med 20 til 24 Rdlr., Bindelønnene iberegnede, som falde temmelig kostbare, da der ikkun ere meget, ja alt for faa paa Stedet, som forstaae sig paa dette høistnødvendige Arbeide. Paa Dybs-

vaadet bruges intet Omgarn, men Tællen maae være saa stærk, at den allene kan giøre Sagen klar. Hver Baad, som tager ud paa Dybsvaad Strand, skal være bemandet med 4 Karle og 4 Qvinder eller Medhielperinder. Fra 1. Maji til St. Hansdag, men sielden længer, gaaer Fangsten for sig med Dybsvaadet, og det saavel ved Udpynten, som begge Sider af Landet op efter. Til at trække med Dybsvaad udfordres stille Veir, og har man iagttaget, at naar der har blæst en Storm af V., V. N. V., N. V. og N. item N. O., har Fangsten bedst gelinget. Den Anmerkning er og rigtig, at naar der indstrande Skibe med Kornvare, hvoraf Havet bliver meget til Bytte, da paafølger ufeilbarlig godt Fiskerie, som for Ex. 1785, efterat Skibet Geheimeraad Steman, med den store indeholdende Kornladning, blev slaaet i Stykker: og har jeg i den Henseende ikke allene aabnet Flyndre, og derudi befundet Rug ag Hvede, men og i Torsk, Langer og andre Fiskearter under lige Vilkaar, hvorfor det synes, som alle Saltvandsfiske ere begierlige efter disse Landprodukter, ligesom Gieder og andre Fiske, som opholde sig i ferske Vande. Den Mandsperson af Mandskabet, som ikke har Part i Baa-

i Vaadet, maae lægge fra sig ½ Hovedlod, og skal den leie en Medhielperinde, tilkommer hende en Qvindelod eller ⅓, efter Fiskernes egen Beretning, hvilket synes at være noget vel lidet, da Fruentimmerne med deres bare Fødder gaae dette møisommelige Arbeide i Møde fuldkommen saa kiek, som Mandsfolkene med deres tætte Vaadstøvler paa, der gaae mestendeels op til Hofterne, og undertiden ere klædte inden i med Halm, for at beholde Varmen. Naar der fanges med Vaad, som er forskiellig fra Dybsvaad, 10 til 1100 Flyndre m. v. med een Dræt, kaldes det godt Fiskerie, og da er det just i Særdeleshed at Fiskerne tage ud og kappes om med hinanden at være paa Stedet i det seneste Kl. 5 Formiddag, endog i den stærkeste Kuld, og komme sielden hiem førend Kl. 8 til 9 Slet Eftermiddag, og denne Strabads udstaae Fruentimmerne tilligemed Mandsfolkene. Men naar der vanker lidet, drives Tiden unyttig hen paa Gaden, uden Forsøg, da dog Fiskerier udfordre disse jevnlig, enten saa man vinder eller taber, da Fiskestimene ere saa overmaade ustadige, som for Ex. ved Schagen 1785 i Martii Maaned, da baade den vestlige og sydlige Flyndresløi allene ved

en Omvexling af S. O. Vind forlod Stedet, for at avancere videre sender ud, spillende oienſynlig oven i Vandet. Fangſten deles ellers i ligeſaa mange Hovedlodder, ſom Mandsperſonerne ere, og hvis Baaden er leiet, bekommer den ligeſaa meget, ſom en af Fiſkerne. Det forſtaaer ſig, at ſom Fiſkernes Næring er underkaſtet en uſtadig Skiebne i Almindelighed, ſaa gaaer det ogſaa til med dette Dybsvaad-Fiſkerie i Særdeleshed; thi undertiden kan et Selſkab paa een Nat om Foraaret trække 16 til 20 Tønder Sild paa Land, foruden andre Fiſkeſorter, ſom f. Ex. i Maji Maaned 1783, og undertiden langt mindre. Men hvortil kan det nytte, at fange Sild paa Schagen, hvor den anſees utienlig til Nedſaltning, og følgelig bliver bedærvet? Ja, har man ikke Garnene fulde hver gang af de Fiſkeſorter, man ſøger efter, henſtaae mange Dage, om ikke Uger, inden nogen faaer i Sinde at prøve paa ny igien. I Strandings-Tilfælde derimod ſavnes ikke Tilløb af Folk, og det undertiden meget unødvendigt, hvilket forvolder, at Fiſkerierne ofte maae lide derunder. I øvrigt bruges ſaavel til at trække Dybs- ſom Flyndre-Vaad med et lidet, men dog derhos et nyttigt Redſkab,

skab, kaldet Dragbaand, bestaaende af et indhullet og omtrent en Alen langt Træ, hvilket saavel Fiskere som Fiskerinderinder spænde omkring Krydset, og trække saaledes Vaadet baglængs op, ved Hielp af et smekkert Tov, Stagtov kaldet, som er hæstet til begge Ender af Dragbaandet og kan flyttes med, og kastes paa Vaadet eller Garnet ved Vandbredden, ligesom Redskabet trækkes i Land til. c) Hestevod, er et Fiskeredskab af 23 til 25 Alens Længde, og 2 til 3 Fods Brede. Ved, i og omkring Kalven er hver Maske en Tomme viid eller bred i fiirkant, men 4 Tommer i fiirkant ud imod Enderne eller Armene. For at hæve Vaadet i Veiret, under Trækningen, paa det Sted, som Kalven fidder, ere Floene tættere der paa hinanden anlagte, end paa de andre Steder af Vaadet og Blyeringene ligeledes, paa det at den Kant af Vaadet ikke skal forrykkes fra Grunden. Floene ere større i Midten, end til begge Ender. Vaadstagerne, som ere henved 2 Alen lange, staae skraae op, naar Vaadet trækkes, formedelst en tung Blyring, som holder dem ned til Bunden. De, som have Raad at holde Heste, sætte dette Vaad ud med dem, hvorfor og Redskabet egentlig kaldes Heste-

vaad, men andre betiene sig derimod af lange og smekre Stager dertil, og vade med dem ud i Havet saa langt som mueligt, for at føre den ene Ende af Vaadet ud med, hvilket for saavidt gaaer an, endskiønt Fisken derved meer bliver afskrækket, end som i første Tilfælde, medtager og længere Tid. Naar Natten begynder at blive mørk, er det først man begynder at trække med Hestevaad langs med Havsiden, og dermed er det at Fiskerne fornemmelig fange Aal i temmelig Mængde paa sine Tider. d) Tobiisvaad. Dette Vaad kaldes saaledes, fordi at det allene er indrettet til at fange Tobiiser med, der bruges til Agn eller Madding for Kuller, som derefter ere meget begierlige, ligesom Torsken igien efter Kuller. Af Tobiiser falder ofte omkring Schagen en temmelig Mængde om Foraaret, og ligeledes paa sine Tider om Efteraaret, men Fiskerne have i nogle Aar fast aflagt at fange dem, og er det maaskee derfor tildeels, at Kullefiskeriet er slaaet feil. Om Efteraaret især er Havet opfyldt med de bekiendte Moluſca, nemlig Meduſa Aurita og Meduſa Capillata m. fl., hvoraf følger, at al Slags Vaadfiskerie til den Tid falder temmelig besværligt, men især det med Tobiisvaadet,

vaadet, hvorigiennem Meduſerne ikke kan komme, men maae følge i Land med Vaadet, ſom derved bliver ofte heel ilde beſkadiget. Tobiisvaadet er ellers giort af en ſærſkilt Arr hiemmegiort Lat eller Lærred, kaldet Tobiis-Lat, hvilket vel ikke er ſaa meget grovt i Traadene, men derhos omtrent ſaa tæt ſom en Filtrerklud. Hver Dug af dette Slags Lærred er almindelig 1¼ Alen i Breden, og af 2 det Slags Duge, ſammenſyede, beſtaaer Tobiisvaadet til begge Ender, ſom kaldes Vaadarme, men ved Kalven eller i Midten er Vaadet 12 Alen i Breden, og 45 til 50 Favne i Længden. Det Lærred, ſom bruges til Kalven og den mellemſte Deel af Vaadet, er noget tættere vævet, end det, ſom anvendes til Armene. Et nyt Tobiisvaad kommer, efter Fiſkernes Beretning, paa 16 til 17 Rdlr., ſom vel er troligt. Ermeldte Tobiisvaad nedſænkes gemeenlig ikke med Blyringe, ſom de andre Vaadſorter, men med ſmaa Stene, ſaaledes afpaſſede, at der i Dybet er en Alen imellem hver Steen, men 2 Alen ud efter og ved Armene. Et Vartegn ſtaaer over Haven, ſom ſædvanlig paa andet Slags Vaad, hvorimod Floene paa et Tobiisvaad ere giorte af Træ, og tættere anbragte i Midten,

 end

end ud efter, saaledes nemlig, at 2 Alen skal være imellem hver Floe paa det første Sted og næsten 3 paa det sidste. Den, der er Eier af Baaden, maae, efter Beretning, selv allene anskaffe dette Slags Vaad, og bekommer dog ikkun een Lod for Vaadet, sig, og Baaden. Tobiisser sættes paa Kullebakker, som forhen blev meldet, og spises undertiden ferske, men blive aldrig nedsaltede, tørrede eller røgede, og følgelig heller ikke anvendes i Handel. e) Flyndrevaad, er et Fiskeredskab, som er meest brugeligt paa Schagen det hele Aar igiennem, undtagen paa den Tid, som Dybsvaad-Fiskeriet gaaer for sig. Vaadstængerne, som ere runde, 3 Alen lange, og omtrent 3 Tommer i Giennemsnit, kaldes Istav. Ligesom Flyndrevaadet er smallere henimod Armene, end i Midten, saa ere og Maskerne mindre deri, end som paa det første Sted, saa at Forholdet bliver, naar en Maske er sammenlagt enkelt, som 1 imod 2. Et Flyndrevaad er sielden længere, end som 100 Favne, men undertiden kortere, hvorimod dets sædvanlige Brede henimod Armene er $2\frac{1}{2}$ Alen, og i Midten 1 1. Naar Prisen paa Hamp er middelmaadig, koster et Flyndrevaad 28 til 30 Rdlr., det dertil behøvende Tovverk

og

og Liner uindberegnede. Kalven eller Haven bindes af tredobbelt Garn af Hamp, men Resten af dette Vaad ikkun tolagt Garn, som det kaldes paa Stedet. Blyringene sidde temmelig tæt paa hinanden, saa at imellem disse i Midten eller ved Kalven ikkun er en halv Alens Viide, og henimod Armene een Alen, hvorimod imellem Floene i Midten ere 3 Alen og 4 paa andre Steder. Efter Beretning, medgaaer til et Flyndrevaad 1300 Favne Tov eller Liner i alt, for at trække det i Land med ꝛc. og denne Bekostning kan omtrent ansættes for 18 Rdlr., i Følge hvoraf Flyndrevaadet kan omtrent komme Eieren paa 50 Rdlr., hvilken Udgivt er noget vel svær for en fattig Fisker, og er det ventelig i Anledning deraf at hele Selskabet, som almindelig bestaaer af 5 Mand, maae bekoste Flyndrevaadet, der dele Fangsten i 6 Dele, hvoraf Baaden tilkommer een Deel og de 5 Mandspersoner hver sin Lod, som hver for sig have et Qvindemenneske med sig, eller saa kaldet Medhielp, der tilkommer igien en Qvindelod. Vaadbinderen faaer en Daler for at binde hvert Lb., der medgaaer til Vaadet, og undertiden noget lidet over eller under. Det Hamp, som er bestemt til at binde Heste-

og Dybsvaad af, bankes først ud paa en Steen men Hamp til Flyndrevaad-Kalven, eller Haven, bliver heglet paa Speger, og ansees i saa Maade at blive blødere, hvilket og Erfarenhed for længst siden har bekræftet. Resten af Vaadet bindes af uheglet Hamp. I øvrigt forstaaer det sig selv, at ihvorvel Flyndrevaadet har faaet Navn eller Benævnelse af og efter Flyndre, som dem, der udgiøre som oftest den største Deel af dette Slags Vaadfiskerie, saa fanges dog jevnlig dermed tillige andre Fiskeslægter og Arter, som f. Ex. smaa Torsk, Fiesinger, Knurrer o. s. fr. og skal dette være nok sagt om Vaadbruget! Men betræffende Lineredskaberne, da komme f) de saa kaldede Torskebakker næst derefter i Betragtning, som ere en særskilt Sort af Liner, der sættes paa 10 til 20 Favne Vand fra Paaske til Piudsedag, saavelsom igien fra Michelsdag til Juul m. v., for Torsk og andre slige Storfiske, som de kaldes paa Stedet, og hvorunder forstaaes Langer, Rokker rc. Naar dette Fiskeredskab ikke er i Brug, ere Krogene opsatte i trekantede Splitter, og 90 i hver Split. Den hele Besætning bestaaer almindelig af 3000 Kroge, hvorom alle Selskabsbrødrene ere lige

gode

gode eller sellebundne, og altsaa tilkommer enhver især at anskaffe 500 Stykker med Tilbehør. Krogenes Frastand er 2 Alen; men Angeltemmerne eller Kiendselerne holde ikkun $\frac{2}{3}$ Alen i Længden, og ere Krogene noget større, end som Kullekroger, men mindre end de, som bruges til Torskebakker. Krage eller Krabe kastes ud ved hver 500 Krog af 2 til 3 Lispunds Vægt, for at holde Linen fast til Bunden. Mandskabet bestaaer af 6 Mænd, hvis Forretninger saaledes ere inddeelte, nemlig, at 4 med 2 Aarer roe Linen ud, naar den sættes, og ind igien, naar den trækkes op. Den 5te binder Kraberne paa, og den 6te kaster Linen ud; men naar Linen skal trækkes, hugger den Mand Fisken, som før bandt Kraberne paa, under Udsætningen. Den Dreng, som er 18 Aar gammel, regnes for fuldbefaren Fisker. Paa Stedet ansees Lever af Slagterhøveder og ligesaa af smaa Kræter for den bedste Madding for Kuller, men i Følge mange Aars Erfarenhed, findes intet bedre Agn for dem, end som blodige Sælhunde og Faaretarme smeigede paa Krogene, og overgaae dog de første meget de sidste, og synes Aarsagen dertil at være denne, nemlig, at da Naturen har forplantet imellem

Sæl=

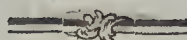

Sælhunde og alle Torskearterne overhoved et uudslukkeligt Had i Livet, saa smage Levningerne af Rovet det overvindende Partie sødere og angenemmere, end som ellers, hvorpaa haves ligesaa tydelige Exempler under Jagtens Forfremmelse iblandt Landdyrene. Men at Kuller ogsaa lade sig lokke til at bide paa Kroge, agnede med blodige nye og ikke gamle Lamme- eller Faaretarme, det synes at skee pr. Analogiam rei, eller i Trang af andre Levnetsmidler. Lever af Landdyrene er noget vel dunkel til Madding, men kan dog i Nødsfald nok gaae an! g) Kulle- eller Kuljebakker. Disse Bakker slaaes af heglet eller banket, samt fiint spunden og tvunden Hampetraad, og undertiden, efter Beretning, Hørtraad, og bestaae gemeenlig i alt af 2400 Kroge, hvoraf de sex Mænd, som følge med Baaden, tilkommer, at forskaffe sin Andeel til Stede. Kiendelsernes Længde er almindelig $15\frac{2}{3}$ Tomme, og sidde disse saa tæt paa hinanden, at imellem hver ikke er mere Rum, end som 1 Alen og 8 Tommer. Bakkerne blive satte fra Michelsdag til Juul, og undertiden længer, i den Tid at Kullefiskeriet slog ind, ja endog midt i Fasten, men nu er den Sag forbi til videre, da Fløien, efter

de

de svenske Fiskeres Beretning, har slaaet sig efter over, og løber ikke Jylland nærmere, end til den saa kaldede Læssøe-Aal, indtil Stimen atter kaster sig nord over, da der kan forventes ligesaa langt Ophold af Kuller paa denne som hiin Side. Kullefiskeriet er og ofte i lang Tid slaaet feil i Sverrig, og har jeg tidt anmerket paa andre Steder, i Henseende til smaa Kuller især, at endskiønt man paa een Dag har fanget med Liner 6 til 700 Stykker, have Fiskerne Dagen efter, og paa selvsamme Sted, ikke fanget, undtagen nogle faa. Saa ustadig er denne Fiskeart! Og endelig tilføies h) Vorrebakker, som ere de betydeligste iblandt de paa Schagen brugelige Liner, og bestaae disse almindelig af 900 Kroge i alt, eller den hele Besætning, som bekostes forholdsmæssig af de 6 Fiskere, der tage Deel i Fangsten. Som disse Liner ere paa sin Maade større, end de andre, saa ere og de dertil hørende Kraber langt større, end hine. Paa Kiendselerne (hver 10de undtagen), som i alt ere 5 Qvarteer og 1 Tomme i Længden, hæstes en Floe eller Flotholt, omtrent af eet Qvarteers Længde, der tiener til at holde Floene op fra Bunden, og forebygge, at Maddingen ikke saa hastig, som ellers, kan

blive

blive besudlet af Leer eller andre i Gründen forekommende Ureenligheder, og kan denne Hensigt saa meget lettere erholdes, som man har gaaet forsigtigere tilverks, ikke at lade større Distance være imellem Anglerne og Floene, end 7 Tommer, hvoraf følger, at Krogene jo magelig maae kunde lettes op fra Bunden, ihvorvel at disse dog staae paa Linen 2 Alen og 3 Qvarteer viidt fra hinanden. Formedelst Strømmens Styrke, og den vældige Magt, som Havet har, især paa den nordlige Side af Landet, behøve Borrebakkerne at være stærke, og er det i den Anledning at den Hør, som dertil forbruges, bliver spunden paa Rokke, og Linerne slagne af 24 til 30 Garn, men Kiendelserne ere langt smekrere, og ligne de hollandske, men ere ikke barkede brune, som er stor Skade. Torskebakkerne sættes fra November Maaneds Begyndelse til Juul, undertiden før og undertiden længer, alt efter Veirliget, og andre Omstændigheder, eller eftersom man fornemmer, at Fisken er under Landet til. I øvrigt bekommer Baadseieren, efter Fiskernes Beretning af det, der fanges med Torskebakker, ikkun ½ Lod, med mindre at den selv forskaffer Fangsten aget hiem, da ham tilfalder 1 Lod. Hornfiskebakker

ere

ere omtrent af samme Beskaffenhed, som paa andre Steder, og bruges undertiden om Sommeren med Fordeel, men ellers er dette Slags Fiskerie kun lidet agtet paa Schagen, da det dog der kunde haves ligesom fra første Haand, naar Stimene løbe forbi Riset.

Niende Kapitel.

Om

Fiskevarenes

nærværende

Tilvirknings- og Behandlingsmaade

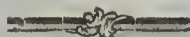
paa Schagen.

Jeg har i Forveien udi det syvende Kapitel givet en nøiagtig Fortegnelse over alle de Fiskeslægter og Arter, som mig ere bekiendte, eller har faaet opspurgt, at falde omkring Schagen. I det Kapitel, som berører Handelen, vil tydelig blive lagt for Dagen, at Flyndreslægten er den fordeelagtigste af alle de Fiskesorter, som fanges omkring denne Kyst, og altsaa er deres redelige og retskafne Behandling og Tilvirkning allermeest magtpaaliggende, og fortiener først at komme i Betragtning. Naar da, eller strax efter, at Flyndrene ere bragte paa Land, og underkastede den nærværende Behandlingsmaade,

om-

smøeles deres forrige Navne, saavel de systematiske, som de man egentlig og daglig pleier at tillægge dem i levende Live, og inddeles ved denne Leilighed kun i 2 Klasser, hvoraf den ene har faaet Navn af lagede Flyndre, og den anden af Luudflyndre. Med lagede Flyndre drives Mellemrigs-, Mellemprovincial- og Provincial-Handel, at forstaae, fra første Haand, men de ludede Flyndre føres direkte fra Stedet til Lybek, og lande tilsidst i Italien og Polen, efter Beretning. Disse Flyndre betales godt i Lybek, naar de komme til Markedet i Tide, eller, rettere sagt, ved den Tid, at de polske Kiøbmænd indfinde sig paa Stedet, hvorimod de Lagede finde der ingen Afsætning, som synes noget sælsomt, da disse dog ere mindre Fare underkastede, end hine, i Tidens Længde. Polen maae altsaa ventelig ikke være synderlig Elsker af salte Sager! Naar Luudflyndrene, som ellers ere trakte paa en Snor hiemme, igien skal sælges til Polakkerne, da maae de ompakkes i nette smukke Krandse, ventelig deels for Syns, og deels for Transportens Mageligheds Skyld. Angaaende ellers a) Tilvirkningen eller Tilvirkningsmaaden af den første Klasse, eller de lagede Flyndre, da har den, til stor Skade,

 ingen

ingen bestemte Regler til Formaal (og var det meget at ønske, at begge Kongeriger i Almindelighed ikke vare befængte med selvsamme Sygdom!) Thi 1) Pleie nogle af Fiskerne strax at vaske Flyndrene med en Kost i fersk Vand, naar de ere komne i Land, eller at rumpe dem, som det kaldes paa Stedet af nogle, hvilket betyder det samme som at ruppe, og uden Tvivl formenes rettere, og derefter at salte dem ned i et Kar eller Ballie med saa meget spansk Salt, at 2 Potter om Vinteren medgaae til 100 Stykker af middelmaadig store Flyndre, som f. Ex. Rødspetter, og $2\frac{1}{2}$ Pot om Sommeren. De lagede Flyndre ligge i Salt i 3 Dage, og ruppes eller viskes siden atter af i fersk Vand, inden at de hænges op i Hiellene, som bestaae af nogle opreiste Stolper for hver Fiskers Dør, med Tovvanter imellem, for at hænges radviis paa og tørres. Indretningen er nyttig, men seer temmelig komik ud i fremmede Tilskueres Øine, og allerhelst udi en Kiøbsted. For gaaende og kiørende Folk ere disse Hieller farlige nok at passere ved Aftenstider, da der aldrig kan findes bedre Leilighed til i en Hast at blive ophøiet, end som paa slige Steder. Naar Regn eller Dug befrygtes,

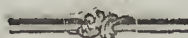
passe Fiskerfolkene temmelig godt paa, at faae Flyndrene i Huns, og skeer det i en dertil indrettet Kurv. Alle Flyndre hænges op ved Rumpen, 2 og 2 ad gangen. Det forstaaer sig, at Nødvendigheden udfordrer, at Flyndre blive rensede, ligesom al anden Salt- og Ferskvandsfisk, og Taalknene, som Fiskefluen meest søger efter, for at bygge Rede i, blive afsnittede, hvorved jeg med al Billighed bør giøre den Anmerkning, at det er en stor Fornøielse at see, hvor hurtig Fruentimmerne forrette dette Arbeide (Mandfolkene kommer det ikke ved) og med Kniven i en Hast stikke et Hul igiennem Rumpen, rense, kappe den yderste Deel af Hovedet af, skiere 2 til 3 Ridser i begge Sider af Kroppen, paa tværs og langs, og med det samme kaste Flyndrene hen i Saltkarret. Af Isingerne skieres det hele Hoved. Dette bør og erindres i Henseende til den ny Handels Smag, at de Flyndre, som ikke gives flere, end tvende Ridser, at forstaae, een paa hver Side, langs med Ryggen, finde flere Lysthavende, og betales 8 Sk. dyrere pr. Hundrede, end hine med de mange Ridser. 2) Skylle nogle hverken Flyndrene i fersk Vand, naar de komme op af Havet, eller naar de tages op af

Saltet; thi Fiskerne sige, at de derved tabderes Saltdom, hvorved forstaaes den dem medfødte Salthed, som synes rimeligt, og altsaa langt nyttigere, at bruge Havvand til Afskyllingen, end det ferske. 3) Lade andre sig nøie med ½ Pot af spansk Salt til at salte 1 Lt. Flyndre med, enten saa de ere smaa eller store, og naar de have lagt een Nat over i Salt og Lage, hænge dem først op paa Speed, det er, smaa Træpinde, og siden ud i Hiellene; men ikke saa tæt paa hinanden, som de vare paa Pindene. 4) Holde somme for, at 100 af middelmaadig store Flyndre ere rigelig saltede, enten saa det er koldt eller varmt i Veiret, naar derpaa anvendes en Pot Salt, og tillige, at de ikke ligge længer i Salt i fornøie Tilfælde, end 2 Dage, og høit 6 i det sidste, af den Aarsag, at blive de længere liggende om Sommerdage, da blive Flyndrene reist og kasede, og ligge de længere om Vinteren, end som ser er meldt, da bekomme de deraf en bitter Smag, og da kaldes slige Flyndre paa Stedet, at være bomsaltede. Af alt dette kan man da tydelig merke, at Flyndresalteriet staaer paa meget uvisse og svage Fødder, og at deraf umuelig andet kan flyde med Tiden, end som

denne

denne endog ikke saa ubetydelige Handelgreens Svækkelse, om ikke total Undergang; thi lader en Lysthaver sig en eller to gange binde noget paa Ermet, saa tager han sig visselig vare for, at blive oftere beskuffet. Vel er sandt, at Salt er dyrt paa sine Tider, som f. Ex. 1781 — 82, da Skieppen paa Stedet kostede 54 Sk. og derhos vanskeligt at bekomme, men alt dette burde ikke sige noget; thi er Saltet dyrt, stiger og Flyndreprisen gemeenlig forholdsmæssig derefter; thi ovenmeldte Aar galt 100 Flyndre 4 Mark, som tilforn, efter troværdige Mænds Beretning, er blevet solgt for 24 Sk., og ringere, naar Fiskeriet lykkedes vel. At Saltets Indkiøb altsaa, formedelst at de fattige Fiskere altid krympe sig ved det første Udlæg, er en Hovedaarsag til Flyndrenes mislige Vrhandling, ligesom ubestemte Regler, hvor meget Salt efter Omstændighederne, Aarets Tider og Flyndrenes Størrelse bør anvendes derpaa, det er noget, som ikke kan kaldes i Tvivl, men den første Hindring vilde magelig blive ryddet afveien, naar der bestandig var paa Stedet endog et maadeligt Oplag af Salt, ansat til de meest taalelige Priser, ligesom den anden, ved at igientage Prøver med saavel Flyndre- som

alt andet Fiskesalterie, under adskillige Omstændigheder, for at man derefter tilsidst kunde med Vished bestemme det forbrugende Salts Mængde i Forhold til de raa Fiskevares Vægt, hvilken ufeilbarlig vil blive den sikkerste Rettesnor i saa Fald. Men skulde endelig Saltet udtages efter Flyndrenes Antal, da kan jeg med Vished sige, at det Salt, som dertil sædvanlig bruges paa Stedet, er for lidet; thi i Aaret 1781 midt i Junii Maaned lod jeg nedsalte 60 Stykker middelmaadig store Flyndre, eller et halvt Hundrede, efter Indbyggernes Regnemaade, og kom derpaa 1½ Pot Salt, som er mere, end almindelig dertil forbruges, og befandtes dog Flyndrene ikke at have faaet for meget, uagtet at de havde lagt i Salt i 3 Nætter og Dage. 4) Erindres, at ihvorvel Indbyggerne som oftest ikke, uden at Nødvendighed og indfaldende Regnveir udfordrer det, tørre deres Flyndre over Kakkelovnen eller omkring Ildstederne, hvilket foraarsager en uforдragelig Stank i Husene, saa følger dog af Nødenhed, at slige huustørrede Flyndre deels maae tabe den naturlige Smag ved Røgen, og deels deres udvortes sædvanlige smukke Anseelse, og altsaa tillige Kredit i Handel, hvilket, saavidt

vidt mueligt, burde forebygges, allerhelst naar Varene skal føres udenrigs. Gid alle Kiøbmænd i saa Fald vilde ret betænke Enden! 5) Svækkes Flyndrehandelen, som er dette Steds Hovednæring, alt for meget ved urigtige Indpakninger, og Afladernes urigtige Angivelser i Bundterne eller Knipperne, enten saa det skeer ved at putte de usle smaa Flyndre ind imellem de store, og dog sælge dem under selvsamme Vilkaar og til samme Priser, som de alle vare store, da det ikke alletider er Kiøberens Leilighed at opknippe ethvert Bundt, som sælges, men maae tage disse Vare bona fide, eller og ved at angive Tallet urigtig, hvorover underhaanden ofte bliver klaget, og som de Sælgende selv undertiden finde for godt at roese sig af, ligesom det var en Heltegierning, at bedrage sin Næste, og spilde Varenes offentlige Kredit i Handel og Vandel; men denne endda ikke saa ubetydelige Feil vilde magelig kunde afværges ved den omsorgfuldeste og mildeste Regierings Foranstaltning, der ikkun bestod i den allernaadigste Befaling, at Flyndre, ligesom alle andre Fiskevare, skulde bestemmes ved Vægt i Kiøb og Salg, og ingenlunde beroe paa løse Angivelser i Henseende til Tal, som tilforn, alt

under vilkaarlig Mulkt til Angiveren, om anderledes bejandtes, og da kunde hverken Consumptions-Væsenet eller Kiøbmandsstanden blive saa let fixeret, som ellers. 6) Holder man for i Almindelighed, at Rødspetter og Isinger ere de bedste til at salte, men Skrubber meest lækre til at koge ferske. Tidlig om Foraaret behøve Flyndre paa Stedet mindre Salt, end som om Efterhøsten, formedelst at de da jevnlig falde federe. I øvrigt er Omgangsmaaden med at salte Skrubber, som med at salte andre Flyndre, undtagen at til hvert 100 Skrubber forbruges, efter Fiskernes Beretning, 2 Potter spansk Salt om Vinteren og 3 om Sommeren, hvilket upaatvivlelig er alt for lidet. De Flyndre, som fanges ved den nordlige Side af Vallen og ved Rifet, ere gemeenlig større og federe, end de, der fanges ved den modsatte Side. b) Komme, næst efter de lagede Flyndre, Luudsflyndrene i Betragtning. Vel er sandt, at baade Rødspetter, Isinger og Skrubber undertiden ogsaa anvendes til Luudflyndre-Virkning; men i Almindelighed udvælger man dog helst Skrubber dertil, og det fornemmelig dem, der fanges fra Kyndelmisse til henimod St. Hansdag; thi i den Tid staae de mindst Fare for

at

at angribes af Orme. Luudflyndrene blive hverken ruppede eller saltede, men allene renſede, det halve Hoved paa langs afſkaaret, og Flyndrene derefter ophængte i Hiellene, for at tørres; altſaa er denne Sort langt mindre koſtbar i Tilvirkningen, end de lagede Flyndre, og dog meer fordeelagtig for Landet, naar den ikkun fandt overflødig Afſætning udenrigs, hvilken endda i Lybek begynder at hælde, efter de Handlendes Beretning. Om Schagens Fiſkehandel med Sverrig o. ſ. v. vil blive anrørt noget paa et andet Sted. Ellers falder om Sommeren temmelig vanſkeligt, formedelſt Varmens og Judſekters Skyld, at faae Fiſkevarene vel behandlede paa Stedet, allerhelſt naar Saltet utidig ſpares, og er det deraf det kommer, at Skrutterne eller Skrubberne iſær tidt blive til Rov for Orme og Madiker, og maae følgelig kaſtes ud paa Gaderne, ſom foraarſager en hæslig Stank paa ſine Tider. Oppe ved Veſterhavet berettes, at Luudflyndrene blive gravne ned i Sand i nogle Dage, førend de hænges op til at tørres, hvorefter de ſiges at blive mørere i Fiſken, end ſom ellers. Ved Judpakningen iagttages, at alle Hovederne vende til een Side, og den hviide Side udad, men naar de komme

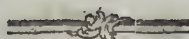

til Lybek; lægges de om igien og pakkes i cirkelrunde Knipper i Form af grønne Krandse, som i Forveien er meldet. c) Vedkommende Lange-, Torsk- og Kulle-Tilvirkningen, naar nemlig, at disse Sorter ere bestemte til Stokfisk, da flækkes de vel, som sædvanlig, med en Kniv paa Bugsiden. Rygbenet udtages undertiden 1, og undertiden 3 Leed agten for Gadboret, men Hovedet bliver siddende ved Kroppen, adskilt eller opskaaret langs efter indtil Snabelen, Taalkuene undtagen, der gemeenligkastes bort. Derefter sprænges Fisken undertiden med lidet Salt, men undertiden ikke, og hænges op ved Rumpen i Hiellene, da den der tager mindre Skade, end som ellers ved Sandflugten, og ingen anden beqvem Plads eller Møl, ellers er til at lægge den paa. Fisken falder saare maver overalt, og kan følgelig hastig tørres, seer og tør, temmelig godt ud, og er giennemsigtig, saa at derpaa er intet at udsætte, men indtil dog alligevel, og inden at den bliver skilt ved dens Hoved, og det strax imedens at den endnu er fersk, er neppe at vente, at den kan vinde nogen Anseelse i Handel, eller kunde sættes i Ligning med nogen anden god nordisk Gadning, ja ikke engang veiet afsættes;

thi

thi en Kiøbmand finder sig nok ikke ret vel ved, at lade sig tilveie til samme Priis Hovedet som Kroppen, og naar slig en Fisk desuden skal stuves i Lasten, falder Stuvningen heel besværlig, om ikke i Qvantitæter især, ganske unnelig. De tilbragte Torskehoveder fra Finmarken f. Ex. sælges for sig selv, og det bør saa være. Ved Klipfiskvirkningen begaaes ellers endnu langt større Feil, end som ved Stok- eller Tørfiskvirkningen, efter hvilken første nogle faa nylig ere begyndt at lægge sig. Jeg vil da først beskrive Behandlingsmaaden, og dernæst anmerke Feilene. Til Klipfisk virkes ikkun Torsk og Langer, men ikke Rokker. Noget for Juul og hen imod Pindsedag gaaer Klipfiskvirkningen for sig, men ikke længere. Den Fisk, som fanges for og efter Juul, bliver liggende i Salt, enten saa Fisken er stor eller liden, indtil om Foraaret, og stille nogle sin Sag saaledes an, at til hver Fisk overhoved forbruges 1 Pot spansk Salt, men andre lade sig nøie med ½ Pot til hver Fisk, eller og lade det forbrugende Salt komme an paa Slump. Om Foraaret tages Fisken op af Saltkarrene, og hverken files eller plukkes, men lægges under Persen, som bestaaer af nogle smaa Bræder, og saa at

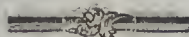
sige,

sige en Haandfuld Baglaststene, naar de ere at bekomme, eller, i Mangel deraf, noget andet Skramlerie, som sættes ovenpaa Fiskestakken. Under Tørkningen, som skeer ved at hænge Fisken op paa Søm langs med Huusvæggene, eller op i Hiellene, bedækkes den aldrig med Haardækkener eller Matter om Natten, og meget mindre i Lasten, hvilket foraarsager, at Saltet nødvendig maae opløses af Luften i Utide og Fisken følgelig blive flattet. I Henseende til Feilene anmerkes, 1) at der tabes ved at Rokker ikke virkes til Kliprokker, da dog disse ere dertil tienlige, ligesom Kuller paa sin Maade, hvis disse bleve fangede i nogen Mængde, endskiønt Rokkernes Udsalgspriser ikke veie op imod dem, der kan erholdes for Kliptorsk eller Klipkablicau. 2) Kan det vel gaae an, at Fisken bliver liggende i Salt den hele Vinter, men jo mindre Frost den faaer i Saltet, jo gavnligere er det siden for Virkningen. 3) Holder jeg for, at ½ Pot Salt til hver Fisk overhovedet er for lidet, og ligesaa 1 Pot, dersom Fisken er feed og stor. Naar Klipfisk altsaa neppe kan oversaltes, giør man vel under deslige Tilfælde ikke at spare paa Saltet, men bestandig lade Fisken være skiult i Lage, hvilket

siden

siden betales i Vægten, og Fiskens Standhaftighed til Udsalg. 4) Er det en afgiort Sag, at al Klipfisk bør kiiles. At kiile, bestaaer i, at skiere den Deel af Nakken bort, eller Snippe, som gemeenlig pleier at hænge ved Kroppen, naar Hovedet skilles fra Bugen. Kiilingen gaaer for sig først, naar Fisken er halv tør, og tiener deels til at giøre den anseeligere, end som før, i Handelsmandens Øine, og deels til at forebygge den Rasenhed eller bittre Syrlighed, som alle Tider først yttrer sig paa dette Sted, og derpaa angriber Fiskens øvrige Dele, hvortil endnu kommer, at baade Klipfiskvirkeren og Kiøbmanden vinde ved Kiilingen, og det Fiskevirkeren, fordi at han faaer langt bedre betalt Klipnakkerne eller de afskaarne Snipper, end som Klipfisken selv, og Kiøbmanden, fordi at Fisken just ved Kiilingen giøres handelsmæssig og anseelig, og altsaa beriger Pungen med nogle Rigsdaler Procento meer, end ellers. 5) Bliver al den Klipfisk uanseelig, mørkladen og knortret, om ikke just alle Tider suur, som savner behørig Persning, og den er vissełig ikke ringe, allerhelst naar det gaaer løs paa Terranens Gadning; men at afpasse paa dette Sted det Ord behørig, og dets udfordrende

drende Bemerkelse, er just ikke saa lige en Sag, endskiønt jeg ikke venter, at blive beskyldt for nogen Hovedfeil, om jeg sætter, at til en behørig Persning af dansk Klipfisk-Gadning udfordres 1 *Skp:* Steen eller anden Ligevægt, imod 2 *Skp.* Fisk i det allerringeste, og *Skp:* imod *Skp:* naar man har med Terraneufs-Gadning at giøre. Om Tildækningen er mældet tilforn, og dens Nødvendighed baade til Lands og Vands (l). 6) Plukkes Klipfisken ikke op paa Schagen, og det er Feil; thi den sorte Hinde, som omgiver Fiskens Bug, item de Ureenligheder, som sidde omkring Gadboret og Blodrevlene ved Ryggen, giøre Fisken suur, mørk og uanseelig, om de blive siddende, hvilket alt sætter Handelspriserne meer, end som man skulde tænke, til agters, især naar Varene skal debiteres

(l) Formodentlig har ellers den brave Mand, Hr. Justitsraad Pontoppidan, lagt Mærke til dette, som en Sag, der er af stor Betydenhed i Henseende til de Danske Fiskeriers Forfremmelse, der bør være bygget paa faste Regler og iglentagen Erfarenhed; men ikke løse Indbildinger, da denne Næring er alt for betydelig til, at den skal ansees med ligegyldige Øine, som dog i mange Henseender kan beviisliggiøres, at være skeet.

teres udenrigs. Den Danske Fiskehandel, som udgiør endeel af begge Rigers Næringer, fortiener visselig Opmerksomhed, inden den kan opnaae den Høide, som den bør! Overalt maae man ellers ikke undre sig over, endskiønt at denne ny og dog derhos meget fordeelagtige Næringsgreen endnu er i sin første Fødsel saavel paa Schagen, som ventelig paa andre Steder i Vensyssel, ja muelig i hele Nørre-Jylland; thi deels mangler Vedkommende den fornødne Øvelse efter mine Tanker i saa Fald, og deels holde nogle det ikke for tienligt, at slige Vare forædles eller udføres af Provindsen, foregivende, at al anden Fremavl derved kommer til at stige i Prisen, ligesom Landet at savne fornøden Understøttelse af Saltvandsfiskerie, og var det i den Anledning at en vis Mand Aaret 1781, blev indkaldet for en vis Ret, fordi at han ved Stranden havde tilkiøbt sig en Slump Fisk, og virket den til Klipfisk. Dommen faldt, og den Sigtede blev tilfunden at betale Landprangs-Bøder, og miste Fisken for intet, samt at erstatte Processens Omkostninger. Men det høie Cancellie-Collegium, for hvilket Sagen blev andraget, i Anledning af den Sigtedes Uformuenhed m. v., indsaae tydelig, hvor høist

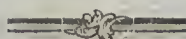
far-

farlige Følger slig en Kiendelse vilde have i Landets Handel og Fiskevarenes Forædling, og altsaa erklærede Gierningsmanden uskyldig, hvilket billig bør tiene Landets Børn til et levende Exempel og en stor Opmuntring, og fornemmelig dem, der boe ved Strandkanten, efterdi disse have bedst Leilighed til at udvide oftberørte Næringsgreen med en ikke ringe Fordeel. d) Betræffende Rokkernes Tilvirkningsmaade, da skieres, efterat Indvoldene og Leveren er udtagen, 4 til 5 dybe Ridser i Bladene paa tværs og langs, for at de desto hastigere kan tørres, men Hoved, Ryg og Hale blive siddende. Ved de givne Indsnit krympe de sig sammen og see ud, som de vare rullede, hvilket, efter Beretning, skal befordre deres Afsætning paa Markederne, og sandsynlig derhos er nyttigt for Tørkningen. Paa den smaa Rokkefisk anvende Indbyggerne i Schagen sielden noget Salt, men derimod binde Fiskerne i Almindelighed dem paa en Snøer, og kaste udi Havet ved Strandkanten, hvor Rokkerne blive liggende i nogen Tid, for at trække Saltdommen eller Havsaltet til sig, og derefter ophænges til Tørkning. Det er forudsat, at Havbunden bestaaer af fiint Sand, som idelig oprøres af Bølgerne, og altsaa fel-

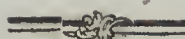
ger

ger af Fornødenhed, at Rokkerne dermed maae blive befængte i mindre eller større Grad, og følgelig er denne Maade, at salte paa, ingenlunde saa sikker eller handelsmæssig, som den burde være, ligesom det og er farligt for dem, der skal føre Rokkerne fra et Sted til andet, at Halerne med de skarpe Pigge paa blive siddende ved Kroppen, ikke at melde om, at Fisken saaledes tilberedt, aldrig vil komme til, under Vægt, at gaae omkring i Handel. Hoved, Ryg og Hale bør derfor fraskilles og sælges for sig selv, eller spises hiemme, for ikke at spilde Afsatsen. Tabes først Varenes Kredit i Handel, da er alting tabt. Den skiødesløse Omgangsmaade med endeel af de prægtigste Danske Produkter, troer jeg, at kan bekræfte denne Sandhed, og hvorpaa jeg kunde anføre de betydeligste Exempler, om jeg torde eller vilde. Det, der er tabt, er tabt, men man bør ikke tabe paa denne Maade. Den utidige Vindesyge ophidser Folk uden foregaaende Overlæg, at giøre sig selv Skade, som møder i Tiden, naar Varene ikke due, især paa fremmede Markeder. e) Bliver den Havaal, som fanges, enten nedsaltet i Træer, eller og udført røget. Af denne Fisk falder sielden nogen betydelig Mængde ved Schagen, og

altsaa kan Aalen der, som et virkende eller opreisende Handelsmiddel, ikke komme i nogen Betragtning, men saa meget er dog vist, at det lidet, som deraf røges i Byen, maae røges ved Torv, i Mangel af anden Brændsel, hvoraf Aalen ofte faaer Afsmag. f) Er det roesværdigt, at Indbyggerne paa Schagen ikke, som jeg dog ellers ofte er bleven vaer i andre Fiskeleier, kaste Ritterne, eller, som de paa anden Jydsk kaldes, Terbenerne, bort, men hænge dem, efterat Kievebenene, Indvoldene, og de Dele, som tildække de sidste, ere fraskilte op til Tørkning, og deels anvende dem i Huusholdningen, og deels afsætte dem i Provindsen, som endda ikke giver liden Fordeel, efterdi at deraf fanges en temmelig Mængde paa Schagen, men i Kiøbenhavn finder denne Fiskesort ingen Afsats. g) Hvidlinger og Fiesinger tørres, ophængte paa Stager, de første med Hoved og Hale, men de sidste uden Hoved og flakte ved Rygbenet, siddende i, ved den ene Side, samt Piggerne afskrabede, da disse, imedens at Fisken er levende, og ventelig ligeledes efterat den er død, holdes for at foraarsage giftige Sting, og sælges saaledes, enten trakt ved Bugen og Halen paa en Snoer, eller indpakket i Fostager, saavel i Kiøbenhavn, som paa andre Steder inden-

indenrigs. h) Skulde man neppe kunde indbilde sig andet, end at ved og omkring Schagen paa begge Sider faldt en Overflødighed af de saa kaldte Helleflyndre, men Erfarenhed viser, især i de senere Tider, at dette ikke forholder sig saaledes, og kan jeg ingen anden Aarsag udlede dertil, end at Fiskerne ikke drage saa langt ud, som Helleflyndrefiskeriet udfordrer, eller og at Flyndrelegen maae have taget en Slags Forandring; thi man veed jo meget vel, at dybt Vand og leeret Grund er berørte Saltvandsskabningers egentlige Tilholdssted, endskiønt de og undertiden findes paa lave Vande, men sielden nær ved stenet Grund. Vel slumpe Fiskerne til en eller anden gang, naar Vinden har blæst nordlig, og Linerne sættes paa 36 til 40 Favne dybt Vand, at fange med Torskebakker paa den nordlige Side nogle faa Stykker om Aaret, og er det ved den Leilighed at Indbyggerne i Byen deraf lave Ravrikkel, omtrent paa norsk Maade, endskiønt kun til egen Mundsmag og Huusbrug i kort Tid, men fordum skal dette Fiskerie have været langt meer fordeelagtigt, fornemmelig ved Høien, hvor dette Fiskerie lykkedes bedst fra Juul til Kyndelmisse, efter Beretning, og som har Rimelighed, i Følge Fiskestimenes sædvanlige Udvan-

drings-Tid. i) Steenbidere, koges ferske, saasnart de komme op af Vandet, og speges undertiden opslækkede i Ryggen, som er feil, da den fine Olie derved uformerkt og alt for hastig uddamper, Spegningen til Hinder. k) Den saa kaldte Havkat eller Havugle ligeledes; men ingen af disse sidste Sorter falde i nogen betydelig Mængde paa dette Sted, og ikke eengang kan jeg sige, hvorledes Havtorsken smager, endskiønt den berømmes af andre. l) Omgaaes Folk med Makreel som med Stok- eller Torfisk, det er at forstaae, at den enten bliver indsprængt med noget lidet spansk Salt, og saaledes ophængt, flækket, for at tørres, eller og uden at der kommer noget Salt paa, da den bliver ligesom speget, og afsættes under begge Slags Omstændigheder i og uden Provindsen meget fordeelagtig. m) Haae- eller Haifisk skal være temmelig begierlig paa Markederne, virket paa samme Maade, som Makreel, eller speget især ved Soel og Vind, uden nogen Tilsætning af Salt, men Skindet kiøbes af Snedkere og andre Haandværksfolk, som lægge Vind paa at polere Metaller m. v. Jeg overlader Læserne at bedømme, hvor sundt det spegede Haaekiød maae være, især for svage eller svækkede

kede Maver, men holder derimod for, at Haae-skind, at forstaae, af de smaa Haaer, kunde være ligesaa tienligt til at berede en Slags Sort Chagrin af, som Kiødet er til Føde, eller i det mindste at være Umagen værd at sætte Prøver paa. Herr C. G. Ludovici i hans Kaufmans-Lexikon S. 1457 beretter, at den "Chagrin, som føres fra Tauris i Persien, Con-"stantinopel, Algier, Tripolis og Polen, og som "er saa overmaade kostbar for Forbrugerne der-"af i den nordlige Deel af Europa, bliver til-"beredet af Muuleslers og Hestehuder paa sam-"me Maade, som andre Huder, undtagen at, "imedens de endn ere bløde, da strøes paa dem, "der ere bestemte til Chagrin, endeel smaa og "fine Sennepskorn, lægges siden i Perse i lang "Tid, hænges derpaa ud i Luften, tørres og en-"delig garves med sædvanlig Garverbark, som "andet Læder, inden at det farves. Naar "Sennepskornene ikke have giort overalt lige "dybe Huller eller Indtryk i Huderne, da an-"sees det for en Hovedfeil, og Chagrinen be-"kommer i saa Fald Navn af Spiegel eller "Miroirs. Den polske Chagrin falder haard "tør, og modtager følgelig ikke vel Farvningen, "som de andre Sorter. Bagdelen af Hudene

"skal være den beqvemmeste Sort til slig en "Beredning." I øvrigt synes det noget sælsomt iblandt andet, at ihvorvel i de Danske Riger baade findes Hestehuder, Garverbark og Sennepskorn i Overflødighed, saa forskrives dog ligefuldt Chagrin udenrigs fra, der neppe staaer til at løse ind med Penge, naar den først er bleven indbragt og sørt i Arbeide udi Riget. I Anledning ellers af de fine Indtryk og Lignelser, som Haaeskindet afskrabet har med Chagrin, har jeg faldt paa de Tanker, at det kunde lade sig berede til Chagrin, uden Hielp af Indpersning ved Sennepskorn eller Frøe; hvilket staaer til at prøve. Men for at komme igien til det foresatte Maal, da er det n) Saare rart nuomstunder at Sild blive fangede, vindtørrede, røgede eller nedsaltede paa Schagen, uagtet at hele Skarer af den ofte sees at løbe forbi, som f. Ex. Ao. 1785 den 7de og 8de Maji; item den 16de, 17de og 22de i samme Maaned, da hele Læs bleve igien udkastede til Rov for Havet (m), som af Brislinger eller de saa kaldte Yader,

(m) Paa Landet fik nogle Bønder Tidender om denne Sildefangst, og kiøbte nogle Læs, ligesom en udenrigs født Kone hittede paa, at tilforhandle sig

Aader, og det i sidste Tilfælde lige paa tørt Land, hvilket iblandt andet hændte sig i Julii og Augusti Maaneder Ao. 1781, da langs ved begge Kyster laae en stor Mængde Aader anstødt, som ingen skiøttede om at opsamle, og meget mindre sylte eller nedsalte, efterdi at Mængden var og er af den Formening, at saadant Pilleværk ikke lønner Umagen. Et tydeligt Beviis paa dette Steds Strandbeboeres indskrænkede Begreb om Næringsvæsenet! Engeland, Holland, Frankerig og Naboeriget Sverrig glæder sig over denne Tænkemaade, og bør giøre det. Dog maae jeg herved anmerke, at en vis Huusholderske paa Landet, der boede nær ved Strandkanten, ikke havde de samme Tanker eller Fordomme om denne Næringsgreen som andre, thi den tilkiøbte sig eller lod samle den smaa Sild eller Aader, som ikke strax blev Havet til Rov igien, nedsyltede den i smaa Dunker, og brugte Silden til Foræring, efter

 søl-

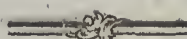
q) sig nogle Sild, lagde ned f. Ex. 10 Stkr. i en Randers-Pot, eller Leerpot med Laurbærblade, lidet Peber og Eddike, og derpaa kogte dem i Bagerovnen, og kaldte Konen denne angenemme Ret: indkogt Sild. Resten fik noget Salt tillige og forblev indtil videre.

følgende Forskrivt nedlagt og behandlet. Forskrivt! "Tag Silden, saasnart den er kommen "af Havet, læg den strax i Lage, og lad den "staae derudi i 24 Timer. Derefter oplægges "Silden paa et Siefad eller udi en Hummelsie, for at faae Blodlagen frasilt, og siden "nedlægges den i Dunker af samme Størrelse "som Christiania, og dette med følgende Sorter, nemlig ½ Pot Lyneborger Salt, ¼ ℔ spansk "Humle, ⅛ ℔ stødte Nelliker, og ¼ ℔ Laurbærblade." Men efter mine Tanker er denne Komposition noget vel kostbar, og derhos saa stærk, at den synes at kunne betage Silden dens angemme medfødte Smag, hvilket ikke bør have Sted. Ellers findes ingen Redskaber paa Schagen, hvorved Sildefiskeriet kan blive befordret, undtagen det saa kaldte Dybsvaad, hvorom tilforn er meldet, og meget mindre Østersfangsten, da Schagen savner baade de dertil brugbare Skraber og tienlige Seil og Baade, som Aalbekkerne ere vel forsynede med. o) Birkes Graasei paa samme Maade som Stokfisk, naar deraf fanges noget med Torskebakker eller paa Baadstrand, hvilket dog sielden indtræffer, og har jeg ei kundet sporet andet, end at saavel Mislingelse af Makreelfangsten, undtagen

naar

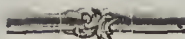
naar man slumper til at fange den med Dybsvaad, som Graaseifiskeriet ved Schagen paa de Tider, som de talrige Stimer indfinde sig af begge Slags Fisk, jo foraarsages deraf, at Fiskerne ikke veed den brugelige norske Maade, at fange berørte Fiskearter paa, og allermindst Graaseien, der er overmaade kræsen og skye, og altsaa udfordrer en egen Omgangsmaade, inden den lader sig fange enten med Vaad eller paa Kroge. Desuden ere Schagens Baade alt for tunge, og Seiladsen heel ubeqvem til at krydse med i saa Tilfælde, naar deraf skulde høstes nogen betydelig Nytte, men ikke desto mindre kunde Fiskerne dog af og til seile udi Renden, for at forsøge Lykken, hvilket dog ikke skeer, undtagen nogle faa enkelte gange om Aaret, og saa at sige til Tidsfordriv, eller naar En eller anden er forlegen for en Ræt Fisk, og andre Fiskearter ikke vanke under Vallen. At ellers Graaseistimene have sin Gang forbi Schagen, det kan iblandt andet bevises af den store Graaseifangst med Vaad, som indfaldt baade ved Rifet og Byen Sommeren Ao. 1785, da Graaseien nær havde kuldkastet Baadene og giort Folk Skade tillige. Og endelig p) Kan med Sandhed til Slutning meldes, at Indbyg-

gerne paa Schagen aldeles ikke kiere sig efter Springere eller Marsviin-Fangsten, uagtet dertil dog ofte kunde gives meget god Anledning i Schagens, Aalbeks og Jerups Bugter, hvor disse Havdyr tidt indfinde sig, og som jeg kan bevidne f. Ex. at være skeet den 10de, 11te og 12te September Ao. 1781, ligesom den 13de og 15de Maji 1782, item i Januarii og Februarii Maaneder Aar 1785, da nogle af disse Dyr bleve baade ved Schagen og Aalbek indviklede i Isen, og hvoraf man kunde have faaet flere saarede og dræbte ved Schagen, end som skede, dersom Fiskerne ikke havde giort alt for stor Allarm ved Stranden, eller løbet for hastig paa Byttet, som uvidende om, at Naturen har begavet disse Dyr med en overmaade fiin Hørelse, ligesom Hvalfiskeslægten, og hvoraf det kom i samme Tid, at 2 svære Fiske, som havde stødt paa Grund, indviklede i Isen og opbragte ved det anraabte Glædeskrig, brugte Magten inden at man kunde faae dem saarede, slog Isen i Stykker og gik sin Vei. Lente felicius irur! Aalbekkerne siges ellers at have prøvet med Fordeel engang at sætte Garn for Marsviin Aar 1785, men hvorledes dette Garn er indrettet, veed jeg ikke. Min Formand i Embedet,

bedet, Herr Tolder Guldberg, formodentlig som den, der paa andre Steder havde seet paa Marsviin-Fangsten, eller og hørt noget talt derom, skal, efter Beretning, strax ved hans Ankomst til Stedet have havt i Sinde at anskaffe sig fornødne Redskaber til Marsviin-Fangstens Drivt, men da de nyttigste Forsæt som ofte trykkes ved Uformuenhed, af vrange Fordomme, eller andre Aarsager, der qvæle den danske Næringsstands Opkomst under Fødselen, uagtet al den Flid, visse Folk af høi og lav Stand anvende paa at see Fædrenelandet beriget ved dets egne af Gud og Naturen i Overflodighed nedlagde rare Sager, som aldrig staaer til at nægte, saa gik det og med dette, indtil at velbemeldte Tolder, kort inden hans Afreise til Ribe var bleven bestemt, fik indkiøbt nogle Fornødenheder til dette Brug, og havde bestilt en kyndig Mand til at bestyre Fangsten, da dette Forsæt ved hans Bortreise faldt omkuld og havde Ende. Jeg skulde vel have paataget mig, i Følge patriotisk Pligt, at fuldføre det Anlæg, som min Formand med god Grund havde tænkt saa vel om, at kunde tiene til hans Medborgeres Nytte, men hic Rhodus, hic salta! Villie og ingen Formue! En underlig sammensat Maskine!

ſkine! Ingen vilde ſtøde til! S. T. Hr. Conferensraad J. Erichſen har ellers i det islandſke Sprog og iblandt Rita þeß Jslenſka Lærdomslista Felags, eller i det Islandſke Litteraturſelſkabs Skriver Aar 1781 udgivet en meget ſmuk Afhandling vedkommende Marſviinfangſten i Middelfart, paa Færøerne og i Søndmør, hvorudi findes adſkillige ſærdeles nyttige Efterretninger, ſom velbemeldte Herre med Flid har faaet indſamlet, endſkiønt de fleſte ikke vides i det Danſke Sprog at være bekiendtgiorte ved Trykken. Og da jeg er overbeviiſt om, at denne patriotiſke Forfatter ikke misunder det Danſke Publikum, at høſte tillige Frugten af dette hans Arbeide, ſaa meddeles herved den Danſke Læſer det Vigtigſte af Afhandlingens Indhold, betræffende den brugelige Maade at fange Marſviin paa ved Middelfart, ſom er den ſikkerſte, endſkiønt derhos meer koſtbar, end hine paa Færøerne og i Søndmør. "§. 2. Udi Byen Middel"fart i Fyhn er et ordentligt Selſkab, ſom driver "Marſviinfangſten og Aar 1593 beſtod af 36 Med"lemmer, Formændene iberegnede, men nu er det, "foruden Formanden, ſom er Stedets Byfoged, "30 Mand ſtærk, og desuden en Oldermand, "ſom aarlig bliver udvalgt. Medlemmerne ſkal "be-

"bestaae af søebevante Folk og øvede ved Fiske-
"rie, og naar det hænder sig, at enten nogen
"ved Døden afgaaer, eller har Lyst til at for-
"lade Selskabet, eller og ikke formaaer, for Al-
"deroms eller Svagheds Skyld, at forrette det,
"ham i saa Fald tilkommer, da udvælger Sel-
"skabet en anden i hans Sted, som dertil fin-
"des beqvem, fremfor andre en af den Fratræ-
"dendes Sønner, eller Slægtninger, hvis de
"ere vante til Søen. De saaledes nyevalgte
"Medlemmer tilstaaes enten et heelt eller et
"halvt Lod af Fangsten, alt i Forhold til de-
"res Duelighed, men de Gamle og Skrøbelige
"bliver tilladt, at skaffe duelige Mænd i sit
"Sted, hvis de ere at faae, og paa det at Sel-
"skabet kan være desto vissere paa, ikke at mangle
"Folk, indskrives altid nogle flere, end som Sel-
"skabet virkelig bestaaer af, og disse kaldes Re-
"servafolk. Naar Marsvinene fornemmes at
"komme ind i det lille Belt fra Østersøen, da
"begynder Jagten, og dette skeer almindelig fra
"Mortensdag til Kyndelmisse, til hvilken Tid
"disse Dyr ere meest fede, men blive siden mavre.
"Fordum holdt Marsviinjagten op Helligtrekon-
"gers Dag. I al den ovenanførte Tid er en-
"hver Medlem af Selskabet hver Søgnedag,
"Løver-

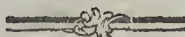
"Løverdagen, da Byttet deles, og de Dage, "som enten Taage, Sneefog eller Stormveir "indfalder, undtagen, pligtige til at bivaane Fang- "sten, alt under fastsatte Mulkter, efter Selska- "bets Vedtægter, naar ingen lovlige Hindrin- "ger opgives. I de 3 første Uger efterat Fang- "sten begynder, pleier den ikke at lykkes med "det bedste, men giver derimod størst Fordeel "3 Uger for og efter Juul (n). Undertiden "kan

(n) Ved igientagen Erfarenhed har jeg anmerket, at Marsvinene løbe fornemmelig ind i de Is- landske Strandbredders Afkroge og Indviger i Flokketal i August og September Maaneder, da jeg ofte har seet dem der at parres med hinanden, men i den Tid ere Dyrene meget vilde, og dog under denne store Hidsighed lettere at faae fan- gede, end som ellers, da Avlelysten gaaer saa vidt, at Dyrene fast blive blinde, og forglemme, at tage sig vaere for Jægernes Overlast. Mar- svinene ere ellers temmelig rolige under Legetiden, med at giøre Havet oprørt, men derimod ere de store Hvalfiske saa urolige i den Tid, at Baa- dene nøie maae tage sig vare for ikke at komme dem nærmere, end som paa 50 Favne, og dog flygte frem og tilbage. De bugfoldede Hval- fiske, som gemeenlig ere af 60 og høiest 90 Alens Længde, samt forholdsmæssig Tykkelse, at forstaae

Hun-

"kan det ogsaa hænde sig, at ikke et eeneste
"Marsviin er at see en heel Uge igiennem, men
"lige-

Hunnen saa lang som meldt, og Hanfisken sielden
over 60 Alen, men derhos meget federe, end
som Hunnen, betiene sig af adskillige Optrin og
Omsvøb, inden at den bestemte Udøvelse kan komme
i Rigtighed. Disse store Dyr rende da først
omkring hinanden meget hurtig, men saa tidt som
Halene støde an paa hinanden, vanker der Hug
paa begge Sider, og disse ikke af ringe Betydenhed,
hvorpaa hver Fisk tager sin Vei, men søge
atter igien Samfund med hinanden inden en kort
Tid, og dette under, samme Vilkaar 10 til 12
gange i Rad. Endelig stige begge op af Vandet
henved 2 Alen høit, 2, 3 til 4 gange, og derpaa,
naar Kopulationen synes beqvem, strax med
Brystfindene omspænde hinanden lodret, da Forplantningen
gaaer for sig, og bliver da Havet
omkring opfyldt i en Hast med en stor Mængde
Skum eller Semen, som betegner den tilkommende
Frugtbarhed. (Denne Effluvies under Navn af
Hvalambur, indsamles især ved Cap de Nord,
og forskrives og bruges som et berømt Brystmiddel.
Herr Landphysikus Svendsen i Island og
andre Naturkyndige levnes i øvrigt, at undersøge
Sagen nøiere. Sperma Ceti kaldes paa visse
Steder Ambur, af Ambra, men det er ikke den
Sort, som her kommer i Betragtning.) Hannen

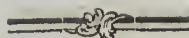

"ligefuldt skal dog hele Mandskabet af Selska-
"bet ud hver Dag, som kaldes fuld Jagt.
"Det er og paalagt, at, i hvor saa Marsviin
"man end bliver vaer ad gangen, saa skal disse
"dog forfølges, ligesom de vare mange. §. 3.
"Fuldt Selskab bestaaer af 10 Baade, og ere
"3 Mænd i hver, hvilket overeensstemmer med
"Medlemmernes Antal. Men for desto bedre
"baade

nen følger ellers Hunnen troefast efter den Tid, da ingen Polygamie her finder Sted, og er det vist, at ingen af Forældrene forlader den harpuneerte eller saarede Unge, inden at den er død, da de vexelviis under Sygdommen understøtte og tilsidst tage Ungen op, og slæbe den paa Ryggen. Et Exempel paa en medfødt og naturlig Kierlighed hos umælende Dyr, som var at ønske, vi, som fornuftige Skabninger, stadig vilde følge! Naar de gamle, store, uskyldige og fast de behageligste af alle Guds Skabninger ikke blive dræbte, som dog magelig kan skee, af en utidig Begierlighed, under ovenanførte Omstændigheder, da søge Fiskene deres Stader Aar efter andet, og er det i den Anledning at man lader Stammen slippe fri, for at erholde Yngelen Aar efter andet, som synes overmaade vel passende, og at sigte til den allerbedste Huusholding, endog iblandt Vanddyrene. O.

"baade at kunne faae Marsvinene i Sigte, der=
"næst jaget efter dem, og endelig lagt Dyrene
"øde, skal Baadene deles i 3 Klasser, hvoraf
"den første kaldes **Udhold**, den anden **Søe-
"hold**, og den tredie **Fiordhold**. Alle disse
"Hold sættes der, hvor man af Erfarenhed
"veed, at Svinene helst pleie at have deres
"Gang og Vandring, naar de komme fra Havet.
"§. 4. **Udholdet** bestaaer af 3 Baade, og er
"den yderste eller den nærmeste Vagt ved Havet,
"eller ligesom Forvagt for de andre, til hvilken
"Ende man og anstiller **Udholdsvagten** efter
"Landenes Beskaffenhed og Beliggenhed paa
"dette Sted, og det saaledes, at den kommer
"til at staae omtrent 2 Mile fra Middelfart,
"imellem Stendrupshage og Fanøe, men ¼ Miil
"fra **Søeholdet**. Egentlig er denne Vagt be=
"stemt til at give Agt paa Marsvinenes An=
"komst, som let fornemmes deraf, at de tumle
"sig flokkeviis om oven i Vandskorpen, og un-
"dertiden stikke Hovederne op, for at trække
"Aanden (o). **Udholds- eller Forvagten** lig-
P ger

(o) Hvalfiskene trække deres Aand gemeenlig 5 gange i Rad, og derefter blive temmelig længe borte i Vandet, inden at Naturen igien udfordrer denne vig-

"ger ganske stille, indtil at Marsvinene ankom-
"me, og ere passerede den forbi, da Jagten
"strax begyndes, bestaaende allene deri, at de 3
"Udholds-Baade ere lige bag efter Marsvinene
"og nær ind paa dem, som eragtes tienligt, samt
"medens at dette skeer, skrige Folkene høit, item
"slaae stærk og tidt i Vandet med Hesselstænger
"eller andre smaa Træer af 5 til 6 Alens Længde,
"og paa denne Maade jage og drive Marsvi-
"nene, indtil de ere forbi Søeholdsvagten,
"da Forvagtsbaadene begive sig igien til sit for-
"rige Opholdssted, for paa ny at antaste Mar-
"svinene, hvis flere skulde indfinde sig den Dag.
"§. 5. De Baade, som udgiøre Søeholdssel-
"skabet, ligge ved Fanøeskov imellem Udholds-
"og Fiordholdsvagten, en ½ Miil omtrent fra
"den sidste, og er det deres Pligt, at fortsætte
"Jagten, indtil de igien afløses af Fiordholdet,
"da de vende tilbage til sit forrige Sted igien,
"for paa ny at tage imod Marsviinflokken, hvis
"den skulde ankomme. §. 6. Med Resten af
"Mand-

vigtige Forretning, alt ligesom Vandet er dybt til, men trække de ikke Aanden meer end 3 gange, da agte de snart op igien, hvilket bør tiene dem til Regel, der jage efter disse Dyr! men Marsvinenes Aandedræts Tid er heel ubestemt. O.

"Mandskabet, eller den femte Baad, besættes
"Fiordholdet, som ligger ved en Bugt, kaldet
"Gamborgesund, henved ¾ Miil Vei fra Mid-
"delfart, thi Landingen er bedre der, end ved
"Byen selv. Fiordholdets Pligt er, at tage
"imod Marsvinene ligesaa hastig, som de an-
"komme, og for det første drive dem ind i et
"stort Garn, som forhen er blevet sat i Veien
"for dem, og dernæst at sætte et andet eller
"mindre inden for det store, paa det at Dyrene
"desto hastigere kan vorde indsluttede, og ende-
"lig, naar det er forbi, dræbe Svinene og slæbe
"dem paa Land, til hilken Ende Mandskabet
"vader ud i Vandet med høie Støvler paa, stik-
"ker Marsvinene med Knive, ligesom andre
"Sviin, og trækker dem siden døde paa Land.
"Om Aftenen føres berørte døde Marsviin paa
"Baade til Middelfart, og forvares inde i Huus
"til om Løverdagen, da Spækket flenses af, og
"deles efter Vægt. §. 7. Marsviin-Garnene
"ere saaledes beskafne, nemlig: 1) Det første
"eller største Garn er 120 Favne i Længden,
"og 120 Masker i Breden. Dette Garn sæt-
"tes ud fra Landet, skiønt ikke i lige Linie, men
"noget nær saa kroget, at det kommer til at
"formere en Halvmaane. Den ene Ende er

"immer fast paa Land, men den anden trækker
"en af Baadene i Vei for Marsvinene, lige=
"som de ankomme til, og saa immer nærmere
"og nærmere Landet, indtil at Svinene ere
"ganske indelukte. Maskerne ere omtrent ½
"Qvarteer i firkant af enkelt Seglgarn, ihvor=
"vel at Fiskerne selv endog meene, at det var
"bedre, hvis det, som Garnene bindes af, var saa
"tykt som en Pennefieder. Ellers bruges Garnene
"ikke til at trække Marsvinene paa Land med;
"thi dertil ere de alt for svage, men stærke nok
"til at formene Svinene at undløbe, imedens
"at der er Vand nok for dem til at svømme i,
"eftersom at de saa længe ingen Modstand giøre.
"Naar dette store Garn engang er sat og ved=
"børlig fæstet, da bliver det staaende fra en
"Dag til den anden, og indtil Jagten begyn=
"der igien. 2) Det andet eller mindre Garn,
"som bruges tilligemed det store, er 60 Favne
"i Længden og 120 Masker dybt, og hver Maske
"henved ½ Qvarteer i firkant. Dette Garn
"sættes med en Baad inden for det store Garn,
"saasnart som man har jaget Svinene ind i
"Bugten. Nytten af og Hensigten med det
"mindre Garn er, at indspærre Marsvinene dermed
"endnu meer, end som før, og naar det er giort,
"trække

"trække Fiskerne baade Garnet og Marsvinene
"paa Land ved den Ende af det store Garn,
"som Baaden No. 1 har sat paa, og lader
"den siden løs igien. Men formedelst denne
"Aarsag behøves det mindre Garn at være dob=
"belt saa stærk, som det større, det er, bindes
"af dobbelt tvundet Seglgarn. §. 8. Vedkom=
"mende Fordelene, da regner man, at hvert
"Sviin giver $2\frac{1}{2}$ Lb. Spæk, og hvert Lb. eller
"16 Skaalpund 3 Kander, eller 6 Potter Tran.
"Fangsten er ulige, og undertiden slet ingen,
"undertiden fanges 10, og sielden 40 eller 50
"i nogle Uger, som Jagten varer, men ikke
"desto mindre høste alle Vedkommende en ikke
"ringe Fordeel deraf; thi i det sidste Aar, som
"dog gav middelmaadig Fordeel, fik enhver i
"Selskabet 10 Rdlr. til Mands til Udbytte,
"naar alle Omkostninger vare fradragne. Kiø=
"det kastes ud for Sviin (p). §. 9. Alt, hvad

 "an=

(p) At udkaste det Kiød, som er befængt med Tran, for Sviin, er meget skadeligt, da Sviin, ligesom Fiederdyrene, deraf befinde sig ilde, og har slette Følger, og det ikke allene i Henseende til Kiødets Smag, men og i Henseende til Sund=heden og Yngelens Forfremmelse tillige. Jeg kan be=

"angaaer denne Fangst, er let at efterfølge, "naar man ikkun 1) giver Agt paa den Tid, "som Marsvinene indfinde sig i, hvilken over- "alt ikke er een og den samme. 2) Landets "Beliggenhed og Landinger m. v. og derfor "kunde vel paa visse Steder, hvor Veien er "lang, behøves flere end 2 Hold, foruden Fiord- "holdet, og følgelig flere Baade, og flere Mænd "paa hver Baad, end som sædvanlig, allerhelst "der, hvor Søegangen er stærkere, end i det "lille Belt. §. 10. Til begge Garnene med- "gaae 19 Lb. Hamp, eller 11 Lb. til det største "og 8 til det mindste; men Arbeidslønnen paa "Stedet regnes for at beløbe sig til omtrent "17 a 18 Rdlr., og da dette Selskab i Mid- "delfart saa meget roeses for dets Behændig- "hed og gode Orden, i at iværksætte alt, hvad "denne Fangst er anbelangende, da vil jeg til "Slut-

bekræfte af Erfarenhed, at Sviin ingenlunde kan taale Tran; thi vil man give dem 2, 3 eller 4 Fiskelevere, da faae de ulidelige Knæb i Maven, som er forbunden med Diarhee, der foraarsager tilsidst Dyrenes Undergang, og som ikke er saa meget let at forebygge. Fiederdyrene tabe og al behagelig Smag, naar de underholdes ved denne Spise. Ø.

"Slutning, og endnu nøiere Oplysning, anføre,
"et kort Udtog af de Vedtægter, som Selska-
"bets Medlemmer have indgaaet imellem sig
"selv, med Stedets verdslige og geistlige Øv-
"righeds Samtykke, og da 1) 14 Dage for
"Mortensdag, og hver Dag, naar Olderman-
"den tilsiger, skal enhver af Medlemmerne have
"sin Andeel Garn i Beredskab, og ligeledes
"samme Dag de Stager og Stænger opreiste,
"som Garnene skal hænges op paa, for at tør-
"res. 2) Dersom nogen af Baadenes Mand-
"skab, har lovligt Forfald den Dag, Fangsten
"skal gaae for sig, da tillades den, som For-
"fald haver, at skikke en duelig Mand i sit
"Sted, og bekommer da, som før, hans fulde
"Lod. 3) Hver Baad, som med sit indeha-
"vende Redskab ikke forbliver paa sit Sted,
"hvilket i Forveien udviises og bestemmes ved
"Lodkastning, da mister den og det Mandskab
"sin Andeel i Fangsten den Dag, og giver des-
"uden Mulkt til Selskabet. De, der ikke
"indfinde sig betids nok om Morgenen, naar
"det er paalagt, eller tage i Land, inden at
"Søebaadene ere ankomne til deres rette Sted,
"eller forlade den dem anviiste Plads, eller og
"enten forsømme at holde Fiskeredskaberne i ved-

 "børlig

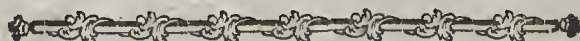
"børlig Orden og Stand, eller udsætte dem paa
"uberettigede Steder, svare ogsaa Mulkter.
"4) Ingen maae antages til Medlem i Sel-
"skabet, med mindre at han er en Borger i
"Middelfart, og hvem deri eengang har ladet
"sig indlemme, maae ikke udgaae af det igien,
"uden gyldige Aarsager. 5) Naar Olderman-
"den befaler nogen af Medlemmerne, at rette
"det, der er mangelhaftig ved hans Fiskered-
"skaber, og den samme ikke strax gier saa stort
"Udlæg dertil, som han er pligtig, da har Ol-
"dermanden Magt til at forevise det 4 af hans
"Naboer, og hæve den Mulkt, som han i saa
"Fald er forfalden til at betale. 6) Een af
"Medlemmerne, som kaldes Stoelsbroder,
"skal i rette Tid føre hiem Fiskeredskaberne,
"og holde dem vel rene og tørre, men forsøm-
"mer han sine Pligter, da skal han erstatte
"Skaden efter 4 af de ældste Mænds Sigelse.
"7) Naar denne Fangst gaaer for sig, maae
"ingen Baade opholde sig paa Fiorden, und-
"tagen de, der bruges til dette Fiskerie. 8) Gar-
"nene (hvori enhver Medlem har sin Andeel)
"maae ikke sættes sammen, førend Selskabet
"er samlet, og i Forsamlingen af 4 Mænd er-
"kiendte dygtige, ikke heller maae de igien ad-
"skil-

"skilles, forend efter Kiendelse, men allene bø-
"des med nyt Seglgarn, naar dem paakommer
"nogen Brøstfældighed, og skal Garnene være
"saa stærke, at de kan holde ud saa længe Fang-
"sten vedvarer. 9) Ingen af de Baade, som
"det tilfalder, at bivaane denne Fangst, maae,
"saa længe den varer, befatte sig med Snoer-,
"Line- eller Muslingefiskerie. 10) Dersom hele
"Selskabet forsømmer Marsviinjagten nogen
"Dag eller Time, naar dertil gives beqvem Lei-
"lighed, da skal det svare Mulkt til de Fat-
"tige i Byen; og endelig 11) naar nogen af
"Medlemmerne ved Døden afgaaer, da tilkom-
"mer dog Enken næste Aar efter ½ Lod, hvor-
"af følger, at den ny udvalgte Medlem ikkun
"bekommer ½ Lod hans første Tiltrædelses Aar."
Og seer man da heraf, at Enighed og fælleds Kræfter ere Drivehiulet i den hele Marsviinfangst paa dette Sted, og var det meget at ønske, at naar især om Hvalfiske-, Bryngde-, Haakalle-, Silde- og Sælhundefangst m. v. er at giøre, Folk da vilde trofast følge Middelfarts priisværdige Plan og Exempel. Laxørreder og de saa kaldte Kronkrabber fanges undertiden ved begge Sider af Schagen for og efter St. Hansdag, men dette Fiskerie er af saa saare

ringe Betydenhed, at det neppe fortiener at komme i Betragtning, hvilket tillige gielder om Reiefangsten, da iblandt dem, som indvikles i Garnene og sees ved Stranden, ere meget faa af Størrelse som Kiøbenhavns Reier, og forlade desuden ikke sin gule Farve ved Afkogning, med mindre man med en gloende Ildtang slaaer ned i Gryden, da de forandres og blive røde, som før er meldet.

Tiende Kapitel.

Om

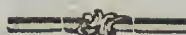
Fuglefangsten.

At beskrive Fuglefangsten paa Schagen, kunde vel synes at være fast unødvendigt, da Stedet ikke forhen er bekiendt for at høste nogen Fordeel af denne Næringsvei, men da det i Følge langvarig Erfarenhed kan bekræftes, og er ligesom nedlagt i Naturen, at hvor der udgaaer især en Sandodde fra det faste Land, der samles Havfugle paa en af Siderne eller i Læ ved Udhukkerne, alt efter Omstændighederne og Veirligets Beskaffenhed, følgelig ogsaa paa Schagen. De Fugle da, som samles ved Rifet især til forskiellige Aarets Tider, ere fornemmelig Svartbager og Maager, item Ritzer, der give Fordeel. Svartbagerne yngle sielden hyppig, og derfor er deres Antal kun ringe, imod Maager og Ritzer, der især indfinde sig om Foraaret, naar Silde- og andre Fiskestimer

stimer løbe omkring Vesterkysten og forbi Riset. At staae paa saa fordeelagtige Poster med Agtsomhed, for at samle Føden, har Naturen vænnet disse Fugle til, og de følge og Tilskyndelsen trolig. Det unge Mandskab af Fiskerstanden paa Schagen og i Høien betiener sig derfor af denne Leilighed undertiden, og nu sætter Rammer for dem, og nu en saa kaldet Geirsloe. Ved Rammer forstaaes et lidet Redskab, sammensat af smekre Pinde, der ligge flade paa Jorden eller ved Havbredden, og blive overdækkede med Sand, naar de ere udspændte, men løbe op og samles i eet, naar Fuglen er besnæret, som skeer ved Lokkemad af Sild eller andet Agn. En liden Fortegnelse eller saa kaldet Beskrivelse er forfærdiget over denne Ramme, som ventelig, med en Tegning til, bliver indlemmet i det Islandske Litteraturselskabs Skrivter. Dette ringe Redskab eller Middel kan ikke koste over 4 Skill., men er dog virkelig nyttigt til sit Brug, ja kan give en ikke ringe Fordeel, anvendt med vedbørlig Flid. Derimod er Geirsloen saaledes beskaffen, at man binder sammen i en Klynge 6 til 7 Stykker smaa Kroge, med alle Spidserne eller Oddene udad, der beklædes over Stilkene med Fiskelever

skelever allene. Ud fra disse Kroge gaaer en smekker Line, hvorpaa er hæftet et Stykke Flotholt, af Størrelse som en Flaskeprop, og ikke længer fra Krogene, end 3 til 4 Tommer. Med dette Redskab vade Smaadrengene ud i Havet, og hæfte ved Steen og Line, som løber paa Land. Ritzene især lade sig lokke af Propagnet, og følgelig blive fangede, hvilket er noget sælsomt, og som mig tilforn ikke har været bekiendt enten ved Læsning eller Erfarenhed. Til Bekræftelse ellers paa, at Havfuglene samle sig især ved Landenes Udhukker og Odder, da findes derpaa tydelige Beviser i de gamle Oldsager, der bevidne, at Helsingoer m. v. som tilforn er meldet, har faaet sit Navn af Helsinger, eller de vilde Graagies, der samledes fordum paa berørte Odde, inden at Skydekonsten kom i Brug, og blev Stedet derfor kaldet Helsingia-Eyre, just fordi at Vildgiessene, eller denne Fugleslægts Forsamling, gav Anledning dertil, under Navn af Helsinger, og hvoorom i andre Skrivter er bleven tvistet, men Benævnelsen ikke rigtig oplyst, som den Udelukkelse af g i Navnet og under de almindelige Skrivemaader tydelig viser. I øvrigt lægges dette til, at uagtet Staten i Almindelighed, og enhver

hver Undersaat i Særdeleshed, der agter at nyde med tryg Bedvarenhed Kongens store Gode og Beskiermelse i Handel, bør lægge Vind af yderste Kræfter paa, at den indenrigske Fremavl, og især den, der føres udenrigs, for at undgaae Fædrenelandets Skade, ikke ved Bedragerie og Underslæb skal gaae den sande Synspunkt af Øie, saa skeer det dog formodentlig, ja vist nok, under ovenanførte ringe Omsats, ved at blande Gaase- og Maagefiedre sammen, hvilke saaledes blandede dog sælges til selvsamme Priis. Begge Produkter ere overmaade nyttige i Huusholdingen, men disse ere dog af ulige Beskaffenhed: og da det falder mig ind, under Betragtning af de Fordele, som de danske Fugle kan tilvende Riget, at røre noget mere ved denne Sag, saa er det just at Anas mollissima haves i Sigte, der virkelig fortiener Rigernes, og især Øe- og Holmboernes største Opmerksomhed, fremfor alle andre Fugle, saavidt vides, Svaner maaskee undtagen. I Anledning hvoraf Forfatteren indtil videre seer nyttigt at afgive følgende Tanker: og da 1) Ederfuglen taaler ingen haard Omgang, og allermindst under den Tid, den parres, hvoraf virkelig følger, at Skud og Hundejagt ere disse

Fie-

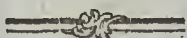
Fiederdyr ganske modbydelige Øvelser, og hvis saa skeer, jage dem strax paa Flugten. 2) Under Liggetiden især maae Hannerne omgaaes meget varlig, for at de kan faae Leilighed til at bringe Hunnen Føde, og Drik i Næbbet, naar Hunnen især er svag, som tidt skeer. Ingen af de vilde Fugle lade sig lættere skrække, end disse; men ingen vild Fugl er lettere at faae tam, end som Æderfuglen. Hunsfædrenes medlidende Omsorg er Drivehiulet i sidste Tilfælde! 3) Hunnerne bør beskiermes for al Overlast af Ræve, Hunde og alle Slags Rovfugle, saavidt mueligt skee kan. 4) At løbe pludselig til den Rede, hvor Hunnen ligger paa Æggene, er heel skadeligt, da den af Frygt overgiør Æggene med Pis og andre Ureenligheder, og forlader desaarsag ofte Yngelen, allerhelst naar Hunnen er ung. 5) Dersom Hannerne ikke faae Frihed til at besøge Hunnen under Liggetiden saa ofte dem lyster, blive Hunnerne kiede af deres Liggeforretninger. Parringen gaaer for sig paa Havet, og sielden paa Landjorden, da undertiden 2 til 3 Hanner samles om een Hun, naar den er ung, og ellers neppe. Hunnens Alder kan kiendes af Fiedrenes Farver, men Hannens ikke saa let. Hunnen søger Aar

efter

efter andet, og især imedens den er ung, den udvalgte Redestade, med mindre Fuglen bliver berøvet alle dens Unger og Æg, hvilket jeg ofte har erfaret og sat en Proba paa, ved at hæfte paa disse Fugle et Mærke, som f. Ex. A, B, C ꝛc. bundet løselig under Halsen med en Snoer og vexet Papir omkring med Mærkerne paa, der holder ud til næste Foraar igien, da Fuglene fra Sønden trække tilbage; og da denne uskyldige Yngel giver overmaade store Fordele, ja kunde give Million gange større, end som forhen, og det besynderlig i Grønland og Island, ikke at nævne flere Steder, saa var det meget at ønske, at den handlende Stat vilde med Alvorlighed tænke paa denne vigtige Sag! Fremmede Nationer høste iblandt andet for det meste al den Fordeel, som de Danske kunde tilkomme af Æderdunens Indsamling under Øer, Holme og Skier i Grønland, som troværdig nok er berettet af dem, der have boet i dette Land i mange Aar, og havt moden Forstand og Eftertanke. Cartet viser desuden Yngelens Mulighed og Fremgang naturligviis paa mangfoldige Steder! men er det da Ret, at vi som danske, og, jeg tager ikke feil, om jeg siger, skarpsindige og derhos veltænkende Folk

skal

skal lade os nogen af Fædrenelandets Fordele frarive, eller ikke ville betiene os deraf, naar Naturen er saa meget gunstig? Æderfuglen giør gemeenlig i det høieste 6 Æg, og disse bør ham skienkes i Anledning af Racens Tillæg, og den store Fordeel, som Æderdunens Tiltagelse derved nødvendig maae foraarsage. Bifaldes disse Tanker, som vel ikke andet kan være, da freder vel Kongen Fugl, Æg og Yngel overalt paa engang! 6) Hunnen giør først et Æg og indhyller det i Duun, eller i et varmt Svøb, plukket af Kroppen. En Maade, hvorunder Guddommen endog virker, for at giøre hans andre Skabninger meer lykkelige! Tager man dette Æg, som den første Fremavl, fra Hunnen, forlader den, og det naturligviis, som elskende sit Afkom, gemeenlig dens Rede, men naar der ere 3 Æg i Reden, maae 1 Æg tages, uden synderlig Hinder, og noget af Dunen, da Hunnen lader sig drenke paa ny, og plukker derhos Dunen af sig nok engang. 7) Af de nylagte Æg maae tages et eller andet, som de ikke indeholde Unger, indtil at Hunnen beholder 2 tilbage, ifald hele Racen ikke skal tillægges, men ingenlunde Dunen, da Æggene ikke kan taale at miste nogen

Varme under den øvrige Liggetid, og Fuglen dog er saa begierlig efter at faae Ungerne udklækkede, at den plukker sig lige indtil de inderste Blodrevler af Fiedrene, ja døer og giør sig, Yngelen og andre Skade. Feiler den tilbørlige Varme, da klæde endog disse omhyggelige Fugle Overkiolen af tilsidst, og staae saa godt som pilnøgne, hvilket er ynkeligt at see, hvorimod en Huusholder vinder meget ved at lade den sidste Duun ligge, som er temmelig vis, ja alle Æggene med, men Dunen maae eengang tages fra Dyret under Liggetiden, thi ellers plukker Hunnen sig ikke tilpas, eller giver den vedbørlige Fordeel i Huusholdingen, som kan være overeensstemmende med Fuglens Natur, og uden dens Skade. 8) Ædersuglen parres helst i mildt Regnveir. 9) Hanegal trækker Ædersuglen til sig, og parres disse Dyr med hinanden, endskiønt meget sielden, og faaer da Yngelen Skabning efter Hanens Hoved, men Resten af Kroppen ligner Hunnen. Denne Yngel kan altsaa svømme. Ædersugls-Haner drenke ikke Høns, saavidt mig er bekiendt, men tvertimod. Denne Blanding af Yngel vilde jeg ellers engang have skudt, men kunde ikke, da Fuglen dukkede under Vandet, fløi derefter bort,

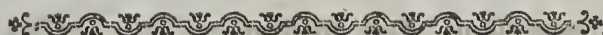
og var ikke meer at see. Men betræffende Æderdunen i sig selv og dens Reengiørelse, da bør man 10) Nøie tage sig vare for, ikke at tørre den for stærk ved Ild, eller i varme Gryder, eller paa Steen- eller Jernplader; thi faaer den for meget af slig Varme, taber Dunen ikke allene den smukke og naturlige blaagraae Farve, og bliver brunladen og uanseelig, men og derhos den vedbørlige Elasticitet, hvoraf følger deels, at Dunen, paa saa Maade behandlet, falder sammen i Klumper i Klæderne, og deels af Kiendere vrages, og sættes ud af de virkelige Priser i Handel, som bør forebygges, da Produkten er baade anseelig i Henseende til Mængden, og tillige nyttig og kostbar. Solens Varme passer sig allerbedst paa Æderdunens Tørkning, som ikke giør den nogen Skade, og bør al Duun, saavidt mueligt, indsamles i tørt Veir. At forfalske Æderduun, som magelig kan lade sig giøre, ligesom andre Vare, er høist skadeligt, og tiener ikkun til at man bedrager andre, for til Slutning selv at blive bedraget. Ellers veier den Duun mindre, der er fast sammenpakket, end som den, der løselig indpakkes, hvilket til Jagttagelse fremsættes, og som ved physiske Experimenter er stadfæstet for

 længst

længst siden. Paa Hirtzholmen, Læssøe og Anholt, samt paa mangfoldig fleere andre Steder kunde høstes stor Fordeel af Ederdunen, ikkun at Folk vidste den rette Omgangsmaade; og lad være, at disse ringe Betragtninger over Ederfuglen ikke egentlig henhøre til Schagens Beskrivelse, saa formodes de dog i Tiden at give Anledning til Nytte, som er nok, og alt, hvad Forfatteren nogensinde kan ønske, da Afhandlingen er skreven i denne og ingen anden Henseende. Den, der kunde give Raad til at styrke Næringsstandens Vel, den maatte skattere sig meget lykkelig, da det uden Tvivl behøves!

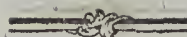

Ellevte Kapitel.

Om

Schagens Kiøbstæds Handel.

Ligesom der mangler fast al skrivtlig Oplysning om Schagens ældre politiske Forfatning, ja uden Tvivl ogsaa vedkommende andre Steder, thi ellers kunde Historien blive meer akkurat, og bedre udarbeidet, end den i mange Henseender nu befindes, saa mangler og ved Toldstedet behørige Dokumenter, Handelen betræffende i de fremfarne Tider, som nu ved det Kongelige General Toldkammer viselig er forebygget. Det vil altsaa blive en puur Umuelighed for Forfatteren at give tilforladelige Efterretninger om, enten at Schagens Handel har til- eller aftaget i de senere Tider, og ligesaa vil det gaae til med Byens politiske Forfatning forhen, og Magistratens Foranstaltninger, da disse ere skiulte for mine Øine. Imidlertid synes med Føie at kunne sluttes, at efterdi Indbyggerne tilforn ikke allene seilede paa Lybek, Rostok og Danzig, men og jevnlig paa

Sverrig, saa lader til, som den udenrigske Handel meget maae være svækket, men derimod den mellem- og indenrigske, og især den med Kiøbenhavn tiltaget. Og for da at Læseren skal kunde giøre sig et Slags Begreb om den Handel, som drives paa Schagen for nærværende Tid, vil jeg tilføie 3 alphabetiske Extrakter over ind- og udgaaende Vare for Aarene 1780 — 81 og 82, som alle ere grundede paa de førte Toldbøger ved Toldstedet i disse Aar.

Alphabetisk Extrakt
over indkomne Vare fra fremmede Steder til Schagen Ao. 1780.

A) Fra Lybek:

	Rdlr.	Sk.
B.		
Blaar af Hamp, 10 Lisp. =	8	
Brød af Hvede, 1 Td. =	4	
H.		
Hamp, 1 Skpd. = = =	16	
Humle, 1 Skpd. 3 Lisp. =	37	
K.		
Kringler, 2 Tdr. = =	6	
S.		
Salt, 6 Tdr. = = =	12	
Steen til Tag, 1000 Stkr. =	10	
Steen til Muur, 600 Stk. =	3	
T.		
Tiere, 12 Tdr. = =	48	
Summa	144	

B)

	Rdlr.	Sk.
Transport	144	
B) Fra Sverrig:		
B.		
Bræder, $3\frac{1}{2}$ Tylt.	3	48
Brænde, 2 Favne.	2	
Begge Steders Summa	149	48

Alphabetisk Extrakt
over udgangne Vare fra Schagen til fremmede Steder Ao. 1780.

	Rdlr.	Sk.
A) Til Lybek:		
F.		
Flyndre, 227000	1335	
S.		
Skind af Lam, 6 Dæger.	2	48
T.		
Torsk, saltet, 2 Tdr.	8	
— tør, 100 Stkr.	3	
U.		
Uld, 22 Lisp.	56	
Summa	1404	48
B) Til Sverrig:		
F.		
Flyndre, 5000.	25	
O.		
Ost, jydsk, 5 Skp. 7 Lisp.	86	
S.		
Smør, 4 Tdr.	64	
Begge Steders Summa	1579	48

Alphabetisk Extrakt
over de mellemrigske eller fra Norge ankomne Vare til Schagen Ao. 1780.

	Rdlr.	Sk.
B.		
Baandstager, 700 Stkr. =	2	32
Birkeved, 1 Favn. =	1	
Bord, vragede, 660 Stkr. =	55	
J.		
Jernkakkelovne, 8 Skp. 9 Lp.	58	
Jernstænger, 2 Skp. = =	20	
S.		
Salt, 6 Tdr. = =	12	
Straaelægter, 200 Stkr. =	4	16
T.		
Tobak, at røge, 550 Pund. =	135	
Tømmer, 7 Alen langt, 2 Tylter.	16	
Tøndestave, 960 Stkr. =	9	48
Summa	313	

Alphabetisk Extrakt
over de til Norge fra Schagen udførte Vare Ao. 1780.

	Rdlr.	Sk.
A.		
Aal, ¼ Td. = = =	7	
B.		
Byg, 50 Tdr. = =	66	64
Lateris	73	64

Trans=

	Rdlr.	Sk.
Transp.	73	64
F.		
Flesk, 20 Skp. 12 Lp.	340	
Flyndre, 28500	143	48
H.		
Hamp, 8 Lisp.	6	64
Havre, 100 Tdr.	66	64
Hør, 2 Skp. 8 Lp.	40	48
Hoeleer, 6 Dosin.	36	
Hvergarn, hiemmegiort, 196 Alen.	40	
K.		
Kiød, 30 Tdr.	120	
L.		
Lærred, hiemmegiort, 402 Alen.	67	
Lys, 8 Lisp. 8 Pd.	16	
O.		
Oste, jydske, 8 Skipp. 8 Lp.	72	
P.		
Pølser, 2 Tdr.	12	
S.		
Skiereknive, 6 Stkr.	3	
Smør, $28\frac{1}{2}$ Td.	456	
T.		
Talg, 4 Lisp.	6	
Torsk, $\frac{1}{2}$ Td.	2	
Tovverk, gammelt, $1\frac{1}{2}$ Skipd.	7	
Æ.		
Æg, 35 Ohl.	5	80
Udgaaende Summa	1513	80

Alphabetisk Extrakt
over de indgangne Vare imellem Provindserne eller fra Siellend og især Kiøbenhavn til Schagen Aar 1780.

	Rdlr.	Sk.
A.		
Allehaande, ½ Pd. = =		3
Anis, 1 Pd. = = =		12
B.		
Baand, 4 Stkr. = =	1	
Beslag til Dragkister, 5 P. =	15	
Blaar, 6 Skp. 12 Lp. 8 Pd. =	51	
Bouteiller, 100 Stkr. =	3	12
Bræder, 4 Tylter. = =	4	
Brændeviin, 420 Potter. =	60	
Bøger, trykte, 2 Pakker. =	6	
C.		
Caffebønner, 220 Pd. = =	55	
Cameelgarn, 1 Pd. = =	5	
Cattun, 53 Al. = = =	13	16
Coccineller, 2 Lod. = =		16
Citroner, 100 Stkr. =	1	8
Corender, 1 Pd. = =		7
F.		
Filt, 14 Alen. = =	3	48
Flesk, 1 Skp. 16 Lisp. =	16	48
Flotholt, 10 Pd. = =	2	16
G.		
Garn, 110 Pd. = =	27	48
Gingang, 2 Stkr. = =	3	
Gryn, 3 Tdr. 1 Skieppe. =	8	32
Lateris	275	70

	Rdlr.	Sk.
Transp.	275	70
H.		
Hamp, 7 Skpd. 11 Lpd. 3 Pd.	150	
Hiortetak, 2 Pd.		48
Hude, 31 Stkr.	65	
Humle, 16 Lpd. 2 Pd.	21	48
Hvedemeel, 533 Pd.	33	
Hør, 16 Skpd. 1 Lpd. 2 Pd.	320	
J.		
Indigo, 4 Pd.	12	
Ingefer, 4 Pd.	1	
K.		
Kaal, hviid, 58 Skokke 10 Stkr.	30	55
Kakkelovne, 1 Skpd. 15 Lpd.	18	64
Kied, saltet, 2½ Td.	9	48
Kirsebær, tørre, 1 Pd.		24
Knapper, Cameelgarns, 3 Gros.	3	
Kride, hviidt, 1 Tde.		24
L.		
Leerkar, Fade og Potter.	1	
Linolie, 70 Potter.	2	
Lysestager, af Tin, 12 Stkr.	8	
M.		
Malt, 71 Tdr.	106	
Muursteen, 1400 Stkr.	7	48
N.		
Netteldug, 1 Stk.	2	
P.		
Papir, 47½ Bog.	3	88
Later.	1071	37

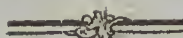

	Rdlr.	Sk.
Transp.	1071	37
P.		
Perlegryn, 2 Pd.		12
Potaske, 1 Pd.		8
Pudder, 1 Pd.		8
R.		
Rom, $2\frac{1}{2}$ Anker.	36	
Rosiner, 1 Pd.		10
Rug, 45 Tdr.	90	
Rødder, $1\frac{1}{2}$ Td.	1	
S.		
Safran, 1 Lod.		48
Sago, 4 Pd.	1	
Salt, 391 Tdr.	800	
Sæbe, $6\frac{3}{4}$ Td.	102	
Soelhatte, 2 Stkr.	2	
Sukker, 1577 Pd.	262	80
Sirup, 1587 Pd.	99	18
Smør, $\frac{1}{4}$ Td.	4	
Skind, barkede, 6 Stkr.	3	
T.		
Theebo, 126 Pd.	63	
Tobak, 2395 Pd.	598	24
Tiere, 36 Tdr.	108	
Tran, $3\frac{1}{4}$ Td.	52	
Tørklæder, ostindiske, 25 Stkr.	13	32
U.		
Urtekram, diverse, $817\frac{1}{2}$ Pd.	408	
Lat.	3715	85

	Rdlr.	Sk.
Transp.	3715	85
V.		
Vadmel, 320 Alen.	350	32
Vinduer, gamle, 10 Stkr.	3	32
Æ.		
Æbler, 2 Tdr.	2	
Ø.		
Øl- og Viin-Eddike, 14 Potter.	3	32
Indgaaende Summa	4074	85

Alphabetisk Register
over de fra Schagen til Sielland, og især Kiøbenhavn, udgangne Vare Aar 1780.

	Rdlr.	Sk.
A.		
Aal, saltet, $5\frac{3}{4}$ Td.	23	
B.		
Baade, 1 Stk.	10	
Blokke til Skibe.	16	64
F.		
Flesk, 25 Skpd. 14 Lpd. 6 Pd.	411	
Flyndre, tørre, 736250 Stkr.	3690	
G.		
Garn, 2 Lpd. 10 Pd.	10	
Gies, saltede, 11 Lpd.	3	
Graasei, 1 Skpd. 13 Lpd.	22	
H.		
Hvergarn, 96 Alen.	16	
Lat.	4201	64

	Rdlr.	Sk.
Transp.	4201	64
H.		
Huder, 30 Stkr.	60	
Høns, kalkunske, 4 Stkr.	1	32
— smaa dito, 2 Stkr.		16
J.		
Jern, 221 Skpd. 10 Lpd.	1772	
K.		
Kied, 16¾ Td.	67	
Klipfisk, 20 Skpd. 8 Lpd.	320	
Kobber, glt., 15 Pd.	4	
L.		
Lærred, jydsk, 1192 Alen.	198	64
Lin, 18 Lpd.	24	
M.		
Master til Skibe, 1 Stk.	10	
Miød, 4¼ Td.	18	
O.		
Oste, 11 Skpd. 13 Lpd. 11 Pd.	103	
P.		
Pølser, saltede, 1 Td.	4	
R.		
Rokker, 1 Skpd. 3 Lpd.	11	
S.		
Sennepsfrøe, 1 Skieppe.		6
Sild, tørrede, 1 Td.	3	
Smør, 18 Skpd. 2 Lpd. 9 Pd.	410	
Skind, 21 Stkr.	3	48
Spil til Skibe, 1 Stk.	3	
Lat.	7214	38

T.

	Rdlr.	Sk.
Transp.	7214	38
T.		
Talg, 4 Lpd. 3 Pd.	6	
Tin, glt., 2 Lpd.	8	
Tobak, 21 Matter.	147	
Torsk, 14½ Td.	84	
U.		
Uld, 1 Skpd. 4 Lpd.	96	
V.		
Vadmel, 304 Alen.	50	64
Vandfade, 4 Stkr.	8	
Æ.		
Æg, 73 Ohl.	48	
Ø.		
Østers, ¼ Td.	2	
Udgaaende Summa	7664	6

Alphabetisk Extrakt

over de indkomne Vare til Schagen fra Provindsen eller Jylland og fornemmelig Aalborg Aar 1780.

	Rdlr.	Sk.
B.		
Blaar, 2 Lpd.	1	
Bræder, 4½ Tylt.	4	48
Brændeviin, 4 Tdr.	64	
Byg, 13 Tdr.	19	48
F.		
Flyndre, tørre, 3300 Stkr.	15	48
Latus.	104	48

G.

	Rdlr.	Sk.
Transp.	104	48
G.		
Gryn, af Byg, 3 Tdr. $\frac{7}{4}$ Skieppe.	9	
H.		
Hamp, 16 Lpd.	16	
Havre, 4 Tdr.	4	
Hude, 3 Stkr.	6	
Humle, 1 Lpd.	1	32
Hør, 1 Skpd. 5 Lpd.	25	
L.		
Lægter, 4 Tylter.	2	64
Leerkar, Fade og Potter.	10	
M.		
Malt, 99 Tdr.	148	16
Muursteen, 6200 Stkr.	31	
R.		
Rug, 53 Tdr.	156	
Redder, $\frac{1}{2}$ Td.		48
S.		
Salt, 7 Tdr.	14	
Sæbe, $3\frac{1}{8}$ Td.	12	
Sirup, 60 Pd.	3	72
Sukker, 25 Pd.	4	16
Spinderokke, 6 Stkr.	4	
Steenkul, 17 Læster 3 Tdr.	171	48
T.		
Tagstene, 3300 Stkr.	15	48
Tobak, 50 Pd.	12	32
Tobakspiber, 2 Duſin.		24
Lat.	741	64

	Rdlr.	Sk.
Transp.	741	64
T.		
Tvebakker, $\frac{1}{2}$ Td.	1	48
Tømmer, 12 Stkr. 16 Alen lange,	8	
24 Stkr. 17 Al.	12	64
V.		
Viin, fransk, $1\frac{1}{2}$ Anker	5	
Æ.		
Æbler, 10 Tdr. 2 Skpr.	10	
Ærter, 1 Td. 2 Skpr.	2	48
Indgaaende Summa	781	32

Alphabetisk Register

over de udgangne Vare fra Schagen til Provindsen eller Jylland, og fornemmelig Aalborg og Randers Aar 1780.

	Rdlr.	Sk.
A.		
Aal, $\frac{1}{4}$ Td.	1	
F.		
Flyndre, 169520 Stkr.	847	48
G.		
Graasei, tørrede, 415 Stkr.	17	28
H.		
Hvidlinger, 440 Stkr.	1	14
J.		
Jern, indstrandet, 138 Skpd.	1104	
Lat.	1970	90

	Rdlr.	Sk.
Transp.	1970	90
K.		
Kiød, saltet, $\frac{1}{2}$ Td.	2	
Kuller, 1200 Stkr.	25	
L.		
Lammeskind, 8 Stkr.	1	32
Langer, 5 Stkr.		40
M.		
Mahognitræ, indstrandet, 2 Stkr.	26	
Dito Bræder, 10 Stkr.	5	
Makreel, 80 Stkr.	1	64
T.		
Torsk, tørrede, 226 Stkr.	18	72
— saltet, $3\frac{1}{2}$ Td.	21	
R.		
Rokker, 617 Stkr.	25	68
Udgaaende Summa	2097	78

Af disse Tabeller eller Fortegnelser kan da Læseren nogenledes slutte sig til, hvorledes Schagens Kiøbsteds Handel har været i Aaret 1780, endskiønt derhos vil blive at anmerke: a) At da Fiskeriet i dette Aar ingenlunde gik for sig efter Ønske, saa kunde og Fiskevarenes Udførsel hverken svare til Stedets fordeelagtige Beliggenhed, eller det glimrende, skiønt ugrundede Rygte, at Schagen alle Tider beføges af saa talrige Fiskestimer, at Folk bestandig paa Stedet

det kan leve, og leve vel, og dette fast for intet, da dog alle Ting, paa fersk Fisk nær, ere i det mindste der $\frac{1}{4}$ dyrere, end som i Kiøbenhavn, ja ikke at faae for Penge, endskiønt man baade vil tigge og betale: kort sagt, et bedrøveligt Levested i de fleste Henseender! Men b) Erfares ikke desto mindre, som før er erindret, at Flyndrefangsten er just den, som udgier den største og væsentligste Deel af Schagens Fiskerier. c) Bekræfte Tabellerne ligeledes, at Graasei- og Makreelfangsten m. v. mægtig forsømmes omkring Schagens Udhuk, ja ligger fast i Dvale for nærværende Tid, og vil ligesaa efterdags, med mindre at derpaa kan raades hældig Bod. d) Indsees tydelig, at Schagens Handel med Sverrig saa at sige ganske og aldeles er gaaet overstyr, enten saa dette virkelig er skeet ved den svenske Toldordonnances Forandring, og deraf flydende Forhøielse i Tolden ved Indgaaende, besynderlig for saavidt Fiskevarene angaaer, siden den Tid, at Sild- og Fiske-Kompagniet opstod i Gothenborg, som foregives, eller og Indvaanerne selv paa Schagen, der mangle saavel grundige theoretiske, som praktiske, ja især spekulativ Handels Indsigter, (naar Flyndre-Studseriet, hvilket

ket dog ligeledes staaer paa svage Fødder, i Følge foregaaende rigtige Beretninger, for saavidt undtages) have frafaldet denne Næringsvei, og underkastet sig ligesom i Blinde en saa kaldet terror panicus, naar de bleve underrettede om ovenanførte Forandring i den svenske Toldrulle, som vel ikke, efter Omstændighederne, ansees for urimeligt; thi lad være, at Tariffen var forhøiet i Sverrig paa de indgaaende Fiskevare, al den Stund de ikke ganske vare forbudne, saa fandtes der dog vel Produkter i Sverrig, og disse tilladelige, at indføre i Danmark, som sagte kunde erstatte, at man i en Tid af 10 til 12 Dage giorde en slig Udvandring imellem, og dermed havde sin Reise fuldendt. Imidlertid er det vist, og kan tiene Schagens Kiøbmænd til nogenledes gyldig Undskyldning, især efterdi Omgangsmaaden med udenrigske Vexler er de fleste af dem, saavidt mig er vitterligt, noget nær ubekiendt, ikke at tale om al Slags Bogholderie; at da de fast ikke have andet af Betydenhed at udskibe, end som Flyndre og andre smaa Fiskesorter, saa følger ventelig deraf, at naar disse belemres med alt for store Toldudgivter, og de, hvorpaa kunde vindes noget klækkeligt ved Hiemkomsten, ere forbudne at indføres

føres

føres af gyldige Statsaarsager, saa falder hverken for Schagen eller ventelig andre smaa Kiøbstæder, som dermed kan sættes i en Slags Ligning, saa let som man tænker, at udfinde ganske sikre Midler til den sande Balances Erholdelse, hvorpaa dog hele Sagen beroer. Men nu vil jeg lade Handelen for Aaret 1780 indtil videre saaledes passere, og henvende mig til Aaret 1781, hvor Læseren efter Extrakterne kortelig forestilles Schagens Handels Tilstand, alt i Følge Toldbogens Medhold, og det saaledes som følger.

Alphabetisk Extrakt

over ud- og indgaaende Vare fra og til Schagen, samt ongefærlig Værdie, for Aar 1781.

Udgaaende Vare:

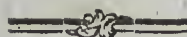
	Rdlr.	Sk.
A.		
Aal, saltet, $3\frac{1}{2}$ Td. til Kiøbenhavn.	14	
— — $\frac{1}{2}$ Td. til Norge	2	
B.		
Bernsteen, til Kiøbenhavn, samlet ved Vesterhavet	70	70
Byg, 90 Tdr. til Norge.	180	
Lat.	266	70

		Rdlr.	Sk.
	Transp.	266	70
F			
Flyndre, til Lybek	74000	370	
— mellem Rigerne	49000	245	
— uden Provindsen	614500	3072	48
— i Provindsen	135100	675	48
	I alt 872600		
Flesk, 47 Lpd. 7 Pd. til Norge.		757	
— 11 Lpd. 14 Pd. uden Provindsen		187	64
G.			
Gies, levende, 50 Stkr. til Norge.		8	32
— saltede, 8 Stkr.		4	
H.			
Havre, 78 Tdr. til Kiøbenhavn		78	78
Hvidlinger, 3 Skpd. 4 Lpd. til samme.		32	
— 2 Skpd. 1 Lpd. udi Provindsen.		20	16
K.			
Klipfisk, 20 Skpd. 6 Lpd. til Kiøbenhavn.		336	80
Kiød, saltet, 62 Tdr. til Norge.		248	
— tørt eller røget, 6 Skpd. 7 Lpd.		127	
L.			
Lærred, 660 Al. til Norge.		55	
— 720 Al. til Kiøbenhavn.		60	
M.			
Miød, ½ Td. til Norge.		2	
— 2 Tdr. til Kiøbenhavn.		8	10
	Lat.	6554	62

	Rdlr.	Sk.
Transp.	6554	62
O.		
Oste, 6 Skpd. 4 Lpd. til Norge.	62	
— 7 Skpd. 13½ Lpd. til Kiøbenh.	72	72
P.		
Pølser, saltede, 1½ Td. til Norge.	6	6
R.		
Rokker, 12 Lpd. 6 Pd. uden Provindsen. = = =	16	
— 2 Skpd. 8 Lpd. i Provindsen.	20	
S.		
Sviin, levende, 30 Stkr. til Norge.	90	
Smør, 26½ Td. til Norge =	530	
— 24¾ Td. uden Provindsen. =	495	
T.		
Talg, 3 Lpd. til Norge. =	6	
— Lys, 4 Lpd. = =	10	16
Torsk, saltet, 7 Tdr. = =	28	28
U.		
Uld, 1 Skpd. 5 Lpd. til Lybek.	100	
— 4 Lpd. til Kiøbenhavn =	16	
V.		
Vadmel, 201 Alen, til Kiøbenh.	33	48
Æ.		
Æg, 4200 Stkr. til Kiøbenhavn.	70	
Ø.		
Østers, 1800 Stkr. til Kiøbenh.	16	
Udgaaende Vares Værdie	8126	40

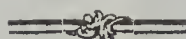
Indgaaende fra udenrigske Stæder 1781.

Fra Lybek og Sverrig:

	Rdlr.	Sk.
B.		
Baad, 1 Læst dr., fra Sverrig. ꞉	40	
Blaar, 4 Skp. 10 Lpd. fra Lybek.	72	72
Brød af Hvede, 2 Tdr. fra sammest.	10	
H.		
Hamp, 1 Skpd. fra Lybek ꞉	16	
Humle, 9 Lpd. fra sammest. ꞉	18	
Hør, 1 Skpd. fra sammest. ꞉	22	
M.		
Muursteen, 1000 Stkr. ꞉	6	
T.		
Tagsteen, 1000 Stkr. fra Lybek.	12	
Tiere, 6 Tdr. fra sammest. ꞉	24	
Summa	220	72

Indgaaende fra Norge:

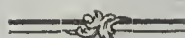
	Rdlr.	Sk.
B.		
Baandstager, 2000 Stkr. ꞉	6	64
Birkebrænde, 3 Favne. ꞉ ꞉	4	
Bord af Brag, 450 Stkr. ꞉ ꞉	37	48
H.		
Honstave, 200 Stkr. ꞉	16	
J.		
Jernstænger, 1 Skpd. 4 Lpd. ꞉	11	
Later.	75	16

	Rdlr.	Sk.
Transp.	75	16
T.		
Tøndestave, 1700 Stkr. =	17	
Tømmer, 2 Tylter 8 Al., 2 Dito 12 Alen. = = =	8	
Summa	100	16
Indgaaende uden for Provindsen:		
A.		
Amdam, 19 Pd. = =	1	16
B.		
Barattes Baand, 14 Stkr. =	7	
Bendler, 75 Stkr. = =	4	
Baand, linnede, 6 Stkr. =	1	48
Blaar, 1 Skpd. 15 Pd. =	19	
Bleeghvidt, 8 Pd. = =	1	32
Brændeviin, 390 Potter. =	50	
Beeg, 2 Lpd. = = =	2	
Byggryn, 4 Tdr. = = =	12	
C.		
Cattun, 8 Stkr. = =	24	
Corender, 8 Pd. = =	1	
F.		
Flotholt, 13 Lpd. 11 Pd. =	3	
H.		
Hamp, 6 Skpd. 12 Pd. =	132	
Huder, 17 Stkr. = =	28	
Lat.	286	

	Rdlr.	Sk.
Transp.	286	
H.		
Humle, 14 Lpd. 8 Pd.	28	
Hvedemeel, 1 Skpd. 8 Lpd.	20	
Hør, 14 Skpd, 5 Lpd.	285	
Hovedvand, 3 Dosin Flasker.	2	48
K.		
Kaffebønner, 2 Skpd. 19 Lpd. 9 Pd.	240	
Kaalhoveder, 19 Skok.	19	
Kobberkiedler, 8 Lpd.	41	32
Kakkelovne, 1 Stk.	10	
L.		
Linolie, 110 Potter.	18	32
M.		
Malt, heelt, 61 Tdr.	122	
N.		
Naale i Pakker.	1	
P.		
Papir, stemplet.	596	48
— ustemplet, 3 Riis.	4	
Piber til Tobak, ½ Gros.		80
R.		
Rug, 6 Tdr.	12	
Risengryn, 1 Lpd.	1	64
S.		
Sagogryn, 6 Pd.	1	
Sirup, 5 Skpd. 4 Lpd. 12 Pd.	101	40
Silke, ¼ Pd.	2	
Later.	1792	56

	Rdlr.	Sk.
Transp.	1792	56
S.		
Sukker, 3 Skpd. 10 Lpd. 12 Pd.	283	
Sæbe, $4\frac{3}{4}$ Tdr. = =	76	
Salt, 140 Tdr. = = =	280	
Steenkul, 776 Tdr. 7 Skpr. =	776	84
T.		
Tobak at røge, 2 Skpd. 6 Lpd. 1 Pd.	123	
Tiere, 33 Tdr. = = =	132	
Tørklæder, 16 Stkr. = =	18	
U.		
Urtekram, 2 Skpd. 6 Lpd. =	200	
V.		
Viin, fransk, $\frac{1}{8}$ Td. = =	3	
Summa	3684	44
Indgaaende Vare i Provindsen:		
B.		
Bord, 4 Tylter. = =	4	
Brændeviin, dansk, 1217 Potter.	152	
Boghvedegryn, 1 Td. = =	4	
Byg, 6 Tdr. = = =	9	
H.		
Hamp, 4 Lpd. = = =	6	
Hør, 6 Lpd. 8 Pd. = =	6	48
K.		
Kaalhoveder, 3 Stokke. =	3	
Later.	184	48

L.

	Rdlr.	Sk.
Transp.	184	48
L.		
Leerkar. = = = =	6	48
M.		
Malt, 143 Tdr. = =	286	
R.		
Rug, 39 Tdr. = = =	87	
Rødder, 3 Tdr. = =	3	
S.		
Salt, 2 Skpr. = = =		64
Spinderokke, 10 Stkr. =	10	
Sæbe, $\frac{3}{8}$ Td. = = =	5	
Summa	582	64

I alt indgaaende Summa 4508 Rd. 4 Sk.

Ved denne saaledes rigtig opgivne Fortegnelse over de omløbende Vare i Schagens Handel Aar 1781, og den deri stikkende nogen, endskiønt saa at sige heel ubetydelige Kapital, synes nødvendigt at anmerke Følgende, nemlig, 1) At ligesom Fiskeriet mislingede Aar 1780, saa var det og heel maadeligt paa Schagen Ao. 1781, ihvorvel, relative betragtet, at man derhos maae tilstaae, at slige Vare fandt flere Lysthavere formedelst Krigsurolighederne i dette Aar, end i de foregaaende, uagtet at der ikke er bleven sat høiere Vurdering paa de ind= eller ud=

udgaaende Sorter Vare, end som sædvanlig, og er dog ligefuldt mere vundet. 2) Viser Fortegnelsen udtrykkelig, at Handelen med Sverrig, som foran er meldet, ganske er undergaaet, efterdi at i dette Aar ikkun indkom til Schagen fra hele Naboeriget een eneste Baad, som Vedkommende heiligen trængte til, for at faae et andet større Fartøi deraf forbygget i det forlistes Sted. Om Aarsagerne til denne Handels Svækkelse eller Undergang har jeg vel givet mine Tanker tilkiende i Forveien, men for dog noget tydeligere, end som før, at overtyde Læseren om, at disse ikke ere ganske ugrundede, vil jeg her indføre en liden Toldklarerings-Regning, som trykt er udstædt fra Toldkammeret i Gothenborg, og mig er faldet i Hænder, saaledes Ord for andet lydende:

No. 283. Inkommande.

Herr Lorents Jensen med Lars Thomsen Høier ifrån Schagen.

	Specie. Rdlr.	Sk.
Tull och Umgälder 72 Rd. 32 Sk. Friheter afgår	72	32
Armpenningar = = =		23
Licent. 35 = 30 = Tuldforhögl. 7 = 6 =	42	36

Medi=

	Rdlr.	Sk.
Medicinal Fond . .		
Manufaktur Fond . .		12
Fiskerie Fond . . .	11	42
Tullforhögning . . .		
Summa	128	1

Göttenborgs stora Sidtuls Kammere d. 16. Aug. 1779.
Betalt J. Thom.
igiennem C. O. Borgman. F.! T. Darin.

Naar disse Toldklarerings-Afgivter med en $7\frac{1}{2}$ Læst drægtig Skude havde været mere taalelige, maatte nok det Herrenavn, som denne Toldregning medfører, have blevet udeladt, med mindre at en dansk Flyndrefører kunde leve af svenske Komplimenter allene. Ellers bestod denne gang, efter Vedkommendes Tilstaaelse, Lasten ikkun af 50000 tørre Flyndre, og deraf skulde jo ikke allene den udgaaende og paa Regningen ansatte Toldafgivt udredes, men og Fartøiet derhos behørig klareres ved Udgaaende, som beløb sig, efter Angivende, til henved 30 Rdlr. in Species, samt alle andre medgaaende Omkostninger Indladeren, foruden Toldklareringen hiemme, desuden erstattes ved Omsætningen af dette ringe Qvantum Flyndre, hvilket neppe synes muneligt at kunne skee, uden Forliis og Skade. Over Oprettelsen af de 3 nyttige og betydelige Fonds,

Fonds, der sigte til at ophielpe Medicinal-Væsenet, Manufakturerne og Fiskerierne tillige, kan man i øvrigt ikke andet, end inderlig fornøie sig, og var det at ønske, at der vare mange saadanne Fonds hos os i Danmark, allerhelst for saavidt Fiskerierne angaaer, der med enkelte Kræfter umuelig kan drives til nogen synderlig Høide; og da Farten, som meldet, under Gothenborgs Toldkammer er temmelig belemret med Udgivter, saa er den det og paa andre Steder i Sverrig, endog for saavidt de indenrigske Fartøier angaaer; thi naar en 2 Læster drægtig svensk Fiskerbaad, som løber baglastet ud til Nordsøen, for at fiske, maae erlægge henved 15 Mark Specie til Kronen, saa følger af Fornødenhed, at de lastede Fartøiers Udgivter jo maae stige temmelig høit i Veiret, hvilket enhver let synes at kunne falde i Øine, naar der betragtes de mange Fonds, disse Afgivter ere bestemte til, og desuden under hvilke Paaskud de hæves, som f. Ex. 1) In- och utgående Skeps-Umgälder. 2) In- och utgående Båk- och Ammiralitets-Penningar. 3) In- och utgående Lots-Penningar. 4) Stadens Hamm-Penningar. 5) Barlast-Penningar. 6) Watten-Råuns Pen-

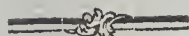
Penningar. 7) Afskrift af Märk-Rullan. 8) Siö-Tulls-Passet. 9) Land-Tulls-Passet. 10) Dokumenters Afkopiering. 11) Folkspasse. 12) Loss- och Lastruller. 13) Siö-Protest. 14) Rekognition. 15) Mät-Bref. 16) Tull-Umgälder. 17) Licent-, og endelig 18) Wår-Provision. Videre falder mig ind ved denne Leilighed, til en Slags Afvexling, at erindre, at jeg har anmerket i Anledning af en Angivelse, som faldt mig i Hænder ved Skipper Carlsbergs Indstranding fra Carlshavn Ao. 1780, at de Svenske bruge den Forsigtighed, for at beskierme de indenrigske Sæbesyderier, og forebygge i saa Fald det derved befrygtende Underslæb, at de lade 1) en af Interessenterne paategne Angivelsen, 2) af Sæbesyderiemesteren, og 3) en paa Hall- og Manufaktur-Rettens Vegne, foruden vedkommende Tolder, der og endelig bekræfter Rigtigheden, og at den udskibende Sæbe virkelig i Landet er tilvirket. Dette Exempel, i hvor ringe det end kan ansees for at være, beviser tydelig, at det er den farligste Sag, at afgive indenrigske Produkter til Fremmede især, med mindre at de ere virkelig gode, og kan staae sin Prøve allevegne.

Den

Den Sæbe, som er opfyldt med Tran, tvertimod Regler, kan neppe bruges.

3) Erfares tydelig, at Schagens Handel med Lybek heller ikke har været af nogen Betydenhed indeværende Aar, og ligesaa lidet med Norge, men derimod uden Provindsen, eller især med Kiøbenhavn, ikke allene opnaaet, men og i visse Tilfælde overgaaet det forrige Aars Balance. Udaf den Handel, som Indbyggerne paa Schagen føre i Provindsen, eller med de andre Kiøbstæder i Jylland, kan ikke komme andet, end som den blotte Omstudsning af Flyndre, Makreel og Graasei, samt andre deslige Sager, imod Malt, Rug, Byg, Gryn, Brændeviin og andre slige Ting, som Huusholdingerne vexelviis trænge til.

Men betræffende Schagens Handels Tilstand Aar 1782, da, for at Læseren, og især den tænkende Statsmand, selv kan giøre

sig et temmelig tydeligt Begreb derom og Betænkninger derover, efter Behag og i Forhold til Sagens rette Sammenhæng, vil jeg nok engang tilføie en udførlig Fortegnelse over de i benævnte Aar ind- og udgaaende Sorter Vare ved Schagens Toldsted saaledes, som følger:

Indgaaende Vare Aar 1782.

Til Schagen fra	Sverrig.	Lybek.	Engelland.	Norge.	Sælland.	Provindsen.	Varenes Qvantit.	Værdie. Rdlr.	ß.
A.									
Allehaande.					2 Pund.		2 Pund.		64
B.									
Baandstager.				1000 Stkr.			1000 Stkr.	8	
Blaar.		4Skp.10Lp.			4Skp. 5 Lp.		8 Skpd. 15 Lpd.	87	
Bord.		1 Stykke.					1 Stk.		64
Bræder af Vrags				60 Tylter.			60 Tylter.	40	
Brændeved.	2 Favne.			2 Favne.			4 Favne.	4	
Brændeviin.					194 Potter.	627 Potter.	821 Potter.	137	
Brod, Hvedetvebakker.		2 Tonder.					2 Tdr.	10	
C.									
Caneel.					1 Lod.		1 Lod.		10
Cardemomme.					4 Lod.		4 Lod.		48
Corender.					2 Pund.		2 Pd.		24
E.									
Erter.					1 Tønde.		1 Tønde.	3	
F.									
Fiskebeen.					8 Pund.		8 Pd.	16	64
G.									
Gryn af Byg.					4 Tønder.		4 Tønder.	16	
H.									
Hamp.		10 Lpd.			17 Lpd.	7 Lpd.	1 Skpd. 14 Lpd.	34	
Hør.		10 Lpd.			14 Skp.18 l.3p.	5Skp. 3Pd.	20 Skpd. 8 lp. 6pd.	816	72
Hvedemeel.					3 Lpd.		3 Lpd.	2	
Humle.		10 Lpd.			11Lpd.8Pd.		1 Skpd. 1 lpd. 8 pd.	22	
J.									
Jernkakkelovne.				2 Stkr.			2 Stkr.	39	
Jernstænger.				2 Skpd.			2 Skpd.	24	
Ingefer.					½ Pd.		½ Pund.		10
K.									
Kaffebønner.					1051 Pd.		1051 Pd.	263	
Kalk.					3Tdr.4Skp.	2 Tønder.	5 Tdr. 4 Skpr.	1	64
Kaal.					9½ Skok.		9½ Skok.	5	
Kirsebær, tørre.					18 Pund.		18 Pd.	2	24
L.									
Læder, smurt.					17 Huder.		17 Huder.	57	
Læder af Pundt.					3 Huder.		3 Huder.	12	
Lærred af Hor og Blaar.					200 Alen.		200 Alen.	22	
Læssetræer.					4 Tylter.		4 Tylter.	4	
Leerkar af Værdie.								10	
Linolie.					37 Potter.		37 Potter.	9	
M.									
Malt.					63 Tønder.	80tdr.4skpr.	143 Tdr. 4 Skpr.	382	
Muursteen.		2000 Stkr.					2000 Stkr.	18	
P.									
Papir, stemplet.					fra Kiøbenh.			4972	
— ustemplet					1 Riis.		1 Riis.	3	64
Peber.					1 Pund.		1 Pd.		40
R.									
Risengryn.					4 Pd.		4 Pd.		32
Rosiner.					2 Pd.		2 Pd.		20
Rug.					79 Tønder.	25tdr.4skpr.	104 Tdr. 4 Skpr.	313	48
Rødder, gule.					2 Tdr.	4 Skiepp.	2 Tdr. 4 Skpr.	1	32
S.									
Sagogryn.					6 Pd.		6 Pd.	1	48
Sæbe.					5¼ Td.		5 Tdr. 1 Fierding.	104	
Salt.				100 Tønder.	83⅝ Td.	4 Tdr.	187 Tdr. 6 Skpr.	751	
Sandsteen.					12 Stkr.		12 Stkr.	24	
— Fitsteen.					4 Stkr.		4 Stkr.	8	
Sirup.					2753 Pd.		2753 Pund.	229	
Sitroner.					12 Stkr.		12 Stkr.		24
Sild, røgede.						1 Tønde.	1 Td.	4	
Sild, saltede.					7 Tønder.	3 Fierdinger	7¾ Tønde.	14	
Steenkalk.					7 Tønder.	3 Fierdgr.	7¾ Td.	2	
Sukker.					1574½ Pd.		1574½ Pd.	393	48
Steenkul, for Kgl. Regn.			1404 Tdr.				1404 Tdr.	1404	
Straaelægter.				100 Stkr.			100 Stkr.	4	
Stivelse.					4 Pund.		4 Pd.		40
Svedsker.					4 Pund.		4 Pd.		24
T.									
Tagsteen.		4000 Stkr.					4000 Stkr.	40	
Tiere.					29 Tønder.	1 Td.	30 Tønder.	150	
Theebo.					33 Pd.		33 Pund.	20	
Tobak at røge.					1244½ Pd.		1244½ Pd.	311	
— Snustobak.					10 Pd.		10 Pd.	3	32
Tvebakker.						¼ Tønde.	¼ Tønde.		64
Tøndestave.					1400 Stkr.		1400 Stkr.	28	
Tørklæder.					6 Stkr.		6 Stykker.	1	48
U.									
Urtekram.					615 Pund.		615 Pund.	202	48

Indgaaende Summa 11027

Udgaaende Vare Aar 1782.

Fra Schagen til	Sverrig.	Lybek.	Engelland.	Norge.	Sælland.	Provindsen.	Varenes Qvantit.	Værdie. Rdlr.	ß.
A.									
Aal, saltede.				5tdr.1fierdg.	18½ Tønde.		23¾ Tonde.	92	
— røgede.					2 Lpd.		2 Lispund.	1	24
Agerhøns.					1 Par.		1 Par.		48
B.									
Bernsteen.					til Kiøbenh.			8	
Blaar af Hør.				10 Lpd.			10 Lispund.	4	48
E.									
Eg.				4 Ohl.	24½ Ohl.		28½ Ohl.	7	
F.									
Flesk.				14 Skpd.	5 Skpd.		19 Skippund.	304	
Flyndre.		160000stkr.		36500Stkr	568408stkr.	54500Stkr	819408 Stkr.	2451	48
G.									
Gaasekiød, saltet.					6 Lispund.		6 Lispund.	5	
H.									
Hamp.				7½ Skpd.			7½ Skpd.	122	
Hvergarn.				130 Alen.			130 Alen.	2	64
Hvidlinger.					10Lpd.8Pd.	1 Lispund.	11 Lpd. 8 Pd.	5	48
Hør.				4 Lpd.			4 Lpd.	3	32
K.									
Kalkonske Høns.					2 Par.		2 Par.	2	
Kiød, saltet.				80½ Tønde.	43 Tønder.		123½ Tonde.	638	32
— røget.				2Skp.1Lpd.	7Skpd.4Lp.		27 Skpd. 5 Lpd.	560	
Klipfisk.					31Skp.4Lp.	7 Lispund.	31 Skpd. 11 Lpd.	494	
L.									
Langer.						1 Lispund.	1 Lispund.		64
Lærred.				716 Alen.	610 Alen.		1326 Alen.	221	
M.									
Makreel.					8¼ Tønde.	¼ Tonde.	8½ Tonde.	33	
— tørre.						3 Lispund.	3 Lpd.	2	16
Miød.					1½ Tønde.		1½ Tønde.	19	
O.									
Olmerdug.					24 Alen.		24 Alen.	5	
Oste, jydske.				2½ Skpd.	7Skp.8Pd.		9skpd.10lpd.8pd.	86	
P.									
Pølser.				1 Lpd.			1 Lispund.	4	
R.									
Rokker.					2Skp.2Lpd.	10 Lispund.	2 Skpd. 12 Lpd.	20	
Rævebælge.					3 Stkr.		3 Stkr.		64
S.									
Sild, saltede.					4 Tønder.		4 Tønder.	16	
Skin af Faar og Lam, beredte.		10 Dæger.			3 Dæger.		13 Dæger.	13	
Smør.				14 Tønder.	13 Tønder.		27 Tdr.	648	
T.									
Talg.					4 Lispund.		4 Lispund.	7	
Tællelys.				28 Lpd.			28 Lispund.	51	32
Tiere, indstrandet tildeels.					34 Tønder.		34 Tdr.	170	
Torsk, saltet.		1 Tønde.		13 Tønder.	17¼ Tønde.	¾ Tønde.	32 Tdr.	136	
— tør.						22 Lispund.	22 Lispund.	15	
Tørklæder.				18 Stkr.			18 Stkr.	9	
U.									
Uld.		8 Lpd.			24 Lispund.		1 Skpd. 12 Lpd.	96	
Ø.									
Østers, fangede med Garn.					1½ Tønde.		1½ Tønde.	8	
							Udgaaende Summa	6281	40

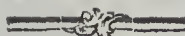
Af denne Fortegnelse seer da Læseren, hvorledes det har været fat med Schagens Handel Aar 1782, og at ligesaa lidet, som der er kommet ud af den svenske Handel med Schagen i Aarene 1780 og — 81, ligesaa liden Omsætning har der og været, for saavidt den Post angaaer, i Aaret 1782, og ventelig fremdeles vil blive, og ligne Aarene 1783, 84, 85, og 86, i saa Maade de 2 foregaaende, nogle indstrandede Vares Omsats undtagen, som til Sverrig bleve overførte, og deels af de Svenske selv kiøbte Ao. 1783, men med Kiøbenhavn derimod har Omsatsen overgaaet de forrige Aar, og det fornemmelig af den Aarsag, at Fiskefangsten var noget meer fordeelagtig 1782, end som de foregaaende Aar, og Fiskevarene derhos mere begierlige, end tilforn, formedelst den vedvarende Krig. I Sæbye og Fladstrand m. v. berettes Folk at befinde sig vel ved, deels at lade afhente fersk Sild i Sverrig, og deels kiøbe den tilført af de Svenske, men paa Schagen betiener ingen sig deraf. Det vilde maaskee lidet gavne, om jeg indlod mig i at forestille Urimeligheden af denne Handelsmaade, men imidlertid troer jeg, det var nok saa nyttigt, at øve de indfødte Landets Børn i, at

indsamle denne store Skat, end som at kiøbe den med Kiølens Mynt af Fremmede. Til denne Fangst er Dannemark fuldkommen ligesaavel berettiget, som Sverrig, men hvorfor den forsømmes mere af den ene, end den anden Nation, er mig ubekiendt. Mare est Commune omnibus! Den lybske Handel synes ellers ikke at kunne medføre synderlig Gevinst; thi fortienes der noget ved Flyndre-Affairen, saa blive ikke allene Fartøierne som oftest længe liggende i Lybek, og tære paa Lasten, men Kiøbmanden taber desuden i det mindste 6 Procent, efter Beretning, som f. Ex. i Aaret 1782, og 13 Procent Ao. 1783 af danske Bankosedler, som ombyttes med Vare, eller bruges til andre nødvendige Udgivter. Et skrækkeligt Forliis, hvis denne Kiøbmændenes Beretning er grundet paa Sandhed, som gid at kunde i Tide af den kloge og indsigtsfulde Statsmand forebygges, ligesom og Courant-Myntens Udførsel, hvorpaa gives 5 til 10 Procent Opgield af omløbende Jøder og andre ligesaa vindesyge og ildetænkende Kræmmere imod Staten, ja mere, naar Mynten bestaaer i Specie-Rigsdaler og Kroner allene, og har jeg ikke kundet undlade at tilføie denne Anmerkning, som i al Sandhed

er

er vel grundet, og er det i den Anledning at slige Svende, ligesom Grændserne ved Tydskland, hvortil Courant-Mynten formenes især at udløbe, synes at behøve al Agtpaagivenhed af et alvorligt Stats-Øie. Det Kongelige Vestindiske-Guineiske Rente- og General Toldkammer har tydeligen indseet, at af Myntens ulovlige Udførsel af Landet vilde følge en overmaade betydelig Skade. Sagen har den fuldkomne Rigtighed, som Vexelkoursen i Forhold til Bankonoterne m. v. udtrykkelig kan bevise. For at forebygge denne statsskadelige Fare, har dette omsorgsfulde høie Departement udstædet Ordre til alle Toldere i Riget, at de nøie skulde passe paa, at ingen dansk Mynt blev udført af Landet. Hensigten er priselig: men om en Tolder, især ved Søestederne, havde 1000 Øine, som en Argus, saa kunde dog en Matros, ikke at nævne flere, udføre 1000 Rdl. trods for Tolderens Næse! Ellers anmerkes desuden, a) at Specerier og deslige fremmede Kiøkkensager til dagligt Brug just ikke ødelægge Skagens Kiøbstæd, som ogsaa er unødvendigt i enhver Huusholding, da Rigerne frembringe alle de aromatiske Ting, som udfordres til Livets Ophold og Ganens Kræsenhed, om ikke

langt derover. Forsynet har vidst, hvad der var os bedst tienligt! Men til Giestebuder sees endeel af dette saa at kalde unødvendige Kram. I Sirup, denne saa nydelige Produkt, eller vice versa, synes som den gemene Mand finder stor Behag, hvilket kan erfares af Forbrugelsen, og de foregaaende Fortegnelser over Indførselen; men da Melk, Smør, Øl, og kort sagt, alle diluentia eller Lubricantia, som Lægerne kalde det, ere meget kostbare og vanskelige at bekomme, saa maae jo Vand og Sirup holde for deels, efter Beretning, til at dyppe Grød i, og deels kogte Flyndre m. v., hvilket sidste jeg dog ikke har seet, men som en fattig Fiskermand ikke kan lægges til Last, om saa var. b) Giør Schagens Kiøbstæd ingen dyr Tid paa Brændeved; thi uagtet at saavel Mar-, som Knub- og Sand-Torv baade ere vanskelige at bekomme, og stige desuden aarlig i Prisen, saa indferes dog ikke mere Brænde til Schagen, end som Tabellerne udvise, nemlig 2, 3 til 4 Favne aarlig, som betyder saare lidet, men derimod falder noget af Skibsvrag af og til, og dette understøtter især de Fattige, saavidt det kan strække. c) Bestyrke Indførsels-Listerne m. v. den i et andet Kapitel givende

vende Beretning, nemlig, at der ikke kan herske i Schagens Bye nogen overdrevne Laster, for saavidt Misbrug af Drikkevare anbelanger; thi naar den til Søes indførte Summa af Brændeviin lægges til det, som brændes i Byen, og ved Formalingen vedbørlig konsumeres, da bliver det forbrugte Qvantum, det ene Aar at ligne imod det andet, aarlig at anslaae for omtrent 12 til 13 Tønder. Den fast almindelige Mening, nemlig at Fiskere og Søefolk ikke kan erholde vedbørlig Helbred og Styrke, med mindre de jevnlig vederqvæges med denne Likør, synes mig ellers at kunde taale en ikke ringe Indskrænkning; thi Erfarenhed har jo saa ofte viist og viser, at de, der aldrig smage eller have smagt Brændeviin et Par gange om Aaret maaskee undtagen, og dog næret sig ved Søen deres hele Levetid, have beholdt deres Helbred og Kræfter til det yderste, samt blevne gamle Folk, og disse Exempler ere ikke rare. Men jeg veed vel, at nogle have i Anledning af den ringe Brændeviins-Forbrugelse i Byen havt Tanker om slige Vares Indsnigelse landværts og ved Nattetider, og da tilstaaer jeg, i Følge Erfarenhed, efterdi Brændeviin endog er blevet anholdt til Confiskation i min Tid, at dette

intotum ikke kan blive at nægte, ihvorvel at Gierningsmændene sielden blive trufne, formedelst at Byen er aaben allevegne og paa alle Sider, samt over en $\frac{3}{4}$ Miils Vei i Omkreds, naar alle 3 Byer tages i Betragtning, hvoraf følger, efter min Formening, at om Kongen end holdt et halvt Regiment Soldater paa Vagt, saa tvivler jeg høiligen paa, at de vare i Stand til, undtagen per Slumpelykke, at antræffe een eneste Dunk Brændeviin, og meget mindre flere, hvorpaa ere satte saa mange Prøver. De høie Kornpriser og Inqvisitioner paa Landet forhindre og i øvrigt for nærværende Tid mere, end som tilforn, dette Misbrug. d) Bliver vel aldrig i nogen Kiøbstæd forbrugt mindre Hvedebrød, naar der er Rug at faae, end paa Schagen, som Tabellerne udviise, for saavidt at Indførselen deraf til Søes angaaer, og betragter man Sagen fra den anden Side, nemlig i Hensigt til Bagning i Byen selv, da er det sielden, til Giestebuder undtagen, at andet fiint Brød bliver bagt, end som gode Raad, hvorudi Høie og Lave ere ligesom forgabte paa Stedet. e) Er det vel sandt, at der forbruges ikkun lidet af Fiskebeen til Snørliver og deslige Fruentimmersager paa

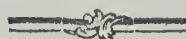
Scha-

Schagen om Aaret; men ikke desto mindre sees dog af Prisen i Fortegnelserne, der dog er sat 2 Rdlr. lavere, end som den virkelig tilsidst blev Ao. 1782, hvor ublue Kiøbmandsstanden er i at tage Fordele paa de hiembragte Vare, der undertiden endda ere heel maadelige, og gaaer det saaledes til i Almindelighed og med de fleste Sorter, nemlig at naar der ikke kan vindes Skilling paa Skilling, og langt derover, naar det lakker imod Foraaret, synes alting at være omsonst, hvilket røber en usel og høkeragtig Handel. f) Kan det med Sandhed siges, at ligesom Fruentimmere især og almindelig paa andre Steder, siges at være begierlige efter Kaffe, saa finde de ogsaa paa Schagen ikke en ringe Behag deri, ja Fiskerne miste heller et Maaltid Mad, end de ville undvære denne Modens Drik, naar den er at bekomme, ligemeget, hvor høit Kiøbmanden end opskruer hans Bønner. g) Betræffende den Bernsteen eller Rav, som udføres fra Schagen, da falder den ikke deromkring, men høiere oppe ved Strandkanten af Vesterhavet, som f. Ex. ved Kiulen, Blokhuset og saa fremdeles. Ved Asdal berettes Bernsteen at findes udi en Bæk, og var det derhen jeg vilde have reist med Jordboeret, men uforbi-

giengelige Embedsforretninger holdt mig derfra tilbage, da jeg dog havde lavet alting i Stand. Den Rav, som falder ved Vesterhavet, er ikke just af nogen synderlig Godhed, da den deels har saa mange Ridser i sig, og deels i Almindelighed er mørkladen af Farve og ligesom forbrændt, men dog med Forskiel. Prisen paa Rav til Røgelse er gemeenlig 8 Skill. pr. Lod, men 3 Mark pr. Lod af den Bernsteen, som nogenlunde ansees tienlig til Arbeide, og er giennemsigtig, samt falder i det Gule. Herr Pors Munch, Eier af Oddens Gods, arbeider ziirlig i Rav, som iblandt andre Fortienester bør lægges ham til Roes! Store Stykker findes sielden af denne Produkt, men gemeenlig af 3, 4 til 5 Lods Vægt. h) At Flyndrene ellers ere den fordeelagtigste Fiskesort, som falder ved Schagen, viser saavel dette, som foregaaende Aars Udførsels-Lister, ja kunde og tydeligere vise det for Aaret 1785, dersom Extrakterne derover vare ved Haanden, da dette Slags Fiskerie ret lykkedes for Alvor dette Aar, og endelig i) anmerkes, at fast alt det Lærred og Hvergarn, hvilket sidste bestaaer af godt og stærk Tøi som ofteſt, er indbragt fra Landet; thi med slige Sager befatte Schagens Fruentim-

mer

mer sig ikke ret meget, undtagen til Huusholdings Brug, ja neppe det engang, uagtet at endeel af dem dog kan forestaae en Væverstoel temmelig godt; men ere derimod nok saa raske som Mandfolkene, naar de komme paa og følge Baadstranden, ja jeg har lagt Merke til, at der ere kun saa i Schagens eller Raabierge Sogn, der forstaae eller have lagt sig efter at binde Strømper m. v. ligesom og at de, der binde Garn, baade lade sig vel betale, og ere paa sine Tider vanskelige at bekomme. I Hornsherred skal det desuden være en fast almindelig Sædvane, at Tienestekarlene slunte ørkesløse alle de lange Vinteraftener, uden at være deres Foresatte til allermindste Nytte, hvilket er et usigeligt stort Tab for Landet, og altsaa burde alvorlig forebygges, saavidt mueligt; men da en Huusbond eller Madmoder ikke kan eller tør komme Tienestefolkene nær paa et Skridt, saa blive de nødsagede indtil videre at tabe og tage alting til Takke med Taalmodighed. Mig synes ellers for at faae Tienestefolkene vante til vedbørlig Stræbsomhed, at enhver Huusfader i Førstningen lokkede dem dertil med smaa Præmiers Uddelelse, indtil at Flittigheden blev ligesom til en Pligt og indgroet Vane. Regieringen kunde

og

og meget hielpe til paa sin Side: og da mange, i Tanke om at vinde, bruge Kneb i deres Næringer, Staten og sig selv til Slutning til Skade, saa har jeg fornummet paa visse Steder, at Folk, under at væve farvet hiemmegiort Tøi til Salgs, har varmet Farvesuppen i en Potte, og smurt efterhaanden med en Pensel paa Rendegarnet og Islettet, hvilken Maade Farvekonstens Grundregler aabenbar bevise at være uefterrettelig, og følgelig sigtende til at degradere de indenlandske Fabrikvare, som ingenlunde bør finde Sted, dersom man nogensinde værdig agter at kappes om Fortrin med Fremmede. Disse ere mine ringe Tanker, men Resten henstilles til den gunstige Læsers egne Betænkninger.

Og efterdi at Told- og Konsumtionsvæsenet staae saa nøie i Sammenhæng med hinanden, vil jeg med nogle faa Ord endnu røre noget derved, erindrende, at hvis der var en sikker Havn ved Schagen, da havde man ikke nødig at kalde i Tvivl, at jo Schagens Told nok skulde erholde Fortrin for de fleste Kiøbsteder i Jylland, men da denne fattes, og er umueligt at faae indrettet, saa lide og Toldindkomsterne

sterne saare meget, ligesom Handelen, derunder, hvilket iblandt andet kan sees deraf, at Told-Annum for Schagen ved Cirkulair-Ordre af 13. Maji 1780 indtil videre er bestemt til 250 Rdlr., og var det vel saa, at Afgiverne nogenlunde kunde svare dertil, ja gik endda som ofteſt noget lidet over, indtil at Flyndre-Tolden naadigst ved cirkulaire Ordre af 13. Marti 1781 blev eftergivet, men siden den Tid har den hverken steget, eller nogensinde kan ventes at stige, og meget mindre at overgaae Annuum; thi naar Flyndrene ere frie for Tolds Erlæggelse, som udgiøre det største Qvantum af Udførsels-Varene, saa indrenter Resten ikkun saare lidet, og allermindst, siden ingen Accise, i Følge Toldrullens Bydende, maae hæves af udgaaende Vare. Strandings-Tolden, som undertiden kan give brav til Skillingen, men undertiden lidet, alt efter Indstrandingernes Forskielligbed, Mængde og Natur, kan ikke siges egentlig at vedkomme Toldstedets faste Told-indtrader! Kort sagt, en Tolder paa Schagen, formedelst Havnens Vanskelighed, maae være betænkt paa, at reise sig midt om Natten, for at skrive en Toldseddel paa 5, 6 til 800 Flyndre, sig selv til Ærgelse, og Kongen til ingen

Nytte,

Nytte, undtagen for saavidt at holde Orden! Naar det altsaa ikke var, for at hæmme Toldsviig og kontrebande Vares Indførsel og Indsnigelse, samt for at passe paa de Kongelige Rettigheder under Strandings-Tilfælde, saa synes neppe Umagen værd, at Hans Majestæt skulde holde nogen Tolder paa Schagen; thi den virkelige Told, som erhværves, eller kan erhværves ved Schagens Handel under nærværende Forfatning, udgiør neppe meer, end den Løn, som Tolderen allernaadigst er tilstaaet, nemlig 100 Rdlr. aarlig. Nærværende Byfoged er Byskriver, Kommissionær, Veier og Maaler, og Eier af Byens Mølle m. v. Konsumtionsvæsenet eller Bestyrelsen deraf er anhængiggiort Toldertienesten for nærværende Tid, hvorfor Tolderen som Forvalter og Inkassator tillige nyder 30 Rdlr. aarlig, og 10 til 12 Rdlr. til Skrivermaterialier; men Konsumtions-Kontrolleren er tilstaaet 80 Rdlr. aarlig i Løn, og er den nu værende den første, som har tient paa Stedet i den Charge. Konsumtions-Annuum var tilforn 750 Rdlr., men er nu paa nogen Tid allernaadigst nedsat til 500 Rdlr. i Følge Bekiendtgiørelse ved Cirkulair-Ordre af 13. April 1782. Konsumtionen af den Bye

Heien

Høien kan imellem Aar og Dag beløbe sig til 25 til 30 Rdlr. og derunder, men i alles af det hele konsumtionspligtige Sted, eller alle 3 Byer, circa 1000 Rdlr., inden at Udgiverne blive fradragne; og er dette alt, hvad jeg har fundet fornødent at erindre om Schagens Handel og Næringsstand.

Tolvte Kapitel.

Om

Baade og Fartøiernes Bygningsmaade,

samt

nogle Jagttagelser,

Søefarten vedkommende.

I Schagen og Østerbye findes for nærværende Tid ikkun 24 virkelige Fiskerbaade, og 3 i Høien, samt desuden nogle faa øverst oppe i Schagens Sogn. Disse Baade bestyres af det dertil behørende Mandskab, som har slaaet sig sammen i ligesaa mange Selskaber, som Baadene ere. Enhver af disse Baade ere ansatte til $\frac{1}{2}$ Læst, svare og nogenledes dertil i alle Tilfælde, og kaldes under Tolderpeditionerne aabne Roers Fiskerbaade. I de senere Tider skal saavel Selskabernes som Baadenes Antal have aftaget, og det fornemmelig i Høien, ligesom Byens væsentlige Næringer, saa at der nu ikke findes flere tilbage, end som foran er meldet,

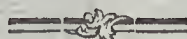
meldet, og skal være knap nok, allerhelst, naar denne liden Fiskerflekke, thi andet bør den nu ikke med Rette kaldes, ved Udskrivning berøves nogle af dens ellers svage Mandskab, at de overblevne Baade kan holdes ude paa Fiskerie, med mindre der søges Hielp hos Landmanden, der, fornemmelig i Pløinings- og Høstetiden, ikke just ere af de allerbarmhiertigste i saa Fald, hvilket heller ikke er at fortænke dem for, da der i den Tid falder Arbeide i Overflødighed hiemme. Indbyggerne paa Stedet bygge ellers selv deres Fiskerbaade, eller rettere sagt, de iblandt dem, som have havt Lyst til at øve sig i dette nyttige Haandværk, og kan ikke nægtes, at Arbeidet jo baade bliver troefast giort, og seer derhos temmelig ziirligt ud, men for sin Hurtigheds Skyld synes dette Arbeidsfolk ikke at fortiene nogen synderlig Berømmelse, ihvorvel det dog er Skade, at slige uundværlige Arbeidere paa dette Sted begynde efterhaanden at formindskes, saa Vedkommende desaarsag ofte sættes i stor Forlegenhed, som burde forebygges i Tide, deels for at Næringerne ikke skal standse, og deels Arbeidslønnen ikke stige alt for heit, Handels- og Fiskerstanden til Skade. I Kiøbenhavn kan allerede en Tømmermand haves let-

tere, end paa Schagen, naar alting tages i Betragtning. At Jernarbeide iligemaade maae falde temmelig dyrt paa Schagen, følger af Fornødenhed, da der saa at sige ikkun er een Kleinsmed, som med Nytte, naar han finder for godt, kan gaae Folk tilhaande, og er desuden beskiestiget med andre Forretninger. Saaledes er og Schagen fast blottet for alle andre Haandværksfolk; thi der opholde sig ingen Snedkere, hvoraf følger, at naar nogen døer f. Ex. maae der afferdiges et Bud 4 til 5 Mile, inden en Liigkiste kan giøres i Stand; ingen Bødker, som dog synes utroeligt paa et Sted, hvor der drives Handel: Tøndegodset bliver og slaaet til derefter; ingen virkelig udlært Reebslager, ingen Blokkedreier, ingen Kompas-, Hatte-, Potte-, Dug-, Paryk- eller Stolemager; *ikke een eneste Haarskierer*, som kan være ligemeget; ingen Muurmester, Glarmester, Remmesnider eller Hiulmænd; ingen Huustømmermænd, kort sagt! ingen Haandværksfolk, undtagen een eneste udlevet Skræder, og en Skomager-Svend, og dog skal Stedet forestille en *Kiøbsted*, ja en af de ældste Kiøbstæder i Riget! Gid kun ingen af de andre smaa Kiøbstæder befandtes i samme Tilstand,

stand, og at de ikke behøvede at forskrive alle dem fra Landet eller andre Steder, som skal forrette noget borgerligt Arbeide, lige indtil Tækkemanden, hvortil Schagens Bye er nødsaget, og det ikke uden ringe Tab, da udenbyes Folk nok forstaae baade at lade sig tigge og betale, naar de fornemme, at en eller anden er forlegen, og kommer det deels deraf f. Ex. at Huusbygningen paa Schagen er saa kostbar, og deels at Kiøbmændene sielden føre andet hiem, end Vragstømmer, for hvilket de kan forlange og faae det, dem selv lyster; thi ellers lade de det ligge, vidende, at Folk tilsidst bliver nødsaget til at krybe til Korset, og har saaledes denne Sag sin fuldkomne Rigtighed. Men for at komme til Baadebygningen igien, da har jeg givet Agt paa, at de fleste af Schagens Fiskerbaade ere indvendig imellem For- og Agterstavnen kun $10\frac{1}{2}$ Alen lange, og i Breden ved Seiltovten $3\frac{3}{4}$ Alen, samt ved Skudtovten $4\frac{1}{2}$, og tværs over Skuden, eller det Rum, som er agter for Skudtovten, alt overhoved at beregne indvendig $3\frac{3}{4}$ Alen $3\frac{1}{2}$ Tomme, hvor Baadene ere meest brede. Men derimod foran ved Pigtæltet (saaledes kaldes Rummet imellem Fortovten og Forstavnen) udgiør Bre-

 den

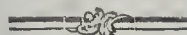

den ikke meer end som 3 Alen 2 Tommer. Fra Forstavnen til Stevnestovten ere $3\frac{1}{4}$ Al., men Skuden 2 Alen $14\frac{1}{2}$ Tomme, hvoraf læt falder at bedømme saavel Forrummets, Seilrummets, som Fiskerummets Længde, naar ikkun dette lægges til, at Kiøltræet i disse Baade udgiør $8\frac{3}{4}$ Alen i Almindelighed. Agterstavnen er $\frac{1}{3}$ tyndere indvendig, end udvendig, og altsaa paa det sidste Sted $7\frac{1}{2}$ Tomme i Tykkelsen oventil, men forneden $5\frac{1}{2}$ Tomme, samt i Længden $22\frac{1}{2}$ Tomme, og kun lidet krumbøiet, hvorimod Forstavnen er 2 Alen $16\frac{1}{2}$ Tomme lang, meget meer bøiet, end som den anden, og i øvrigt i alle Henseender dannet som Agterstavnen. Paa Roeret, som oventil er $8\frac{1}{2}$ Tomme i Breden, og neden, Fisken iberegnet, 14 Tommer, sidder en 2 Al. 12 Tommer lang Roerpind, som paa Stedet kaldes Dræb, men Hoon de Bræder, som række ovenfor den virkelige Relling, og ere 5 Tommer brede. Esging er enhver Baadebygger bekiendt, ligesom Hielmholtene, der ere af Skikkelse, som paa andre Baade. Men betræffende Dybden eller Høiden, da er den i Fiskerummet fra Kiølsiden, og op til Tovten 1 Alen 4 Tommer, og ved Seiltovten 21 Tommer, men ved Fortovten 25, og

maalte

maalte langs med Hovnene $11\frac{3}{4}$ Al. 1 Tomme. Roerslæggene paa en saadan Fiskerbaad ere gemeenlig 4, siddende paa skraaes, fordi at Aarerne ere 11 til 12 Alen lange, der fornemmelig i ondt Veir ikke kan bestyres af mindre, end 2 Mænd. Piktælt, Stafntælt, Masttælt og Fisketælt, kaldes nogle sammennaglede Bræder, der lægges ned i ethvert Rum, ligesom i For- og Agterrummet, for at Fiskerne, og medhavende Sager, ikke skal blive vaade, og formoder jeg da, at en erfaren Baadebygger ved Hielp af ovenanførte Beretning, magelig vil kunne veilede sig til at kiende Grunden af Schagens Baadebygningskonst. Men nu hører ogsaa til, at der gives tillige nogen Oplysning om de brugelige Seil paa disse Baade. Det er brugeligt overalt, at slige Baade ere forsynede med 2 Master, hvoraf den ene kaldes Stormast, og den anden Fokkemast. Begge disse kan tages ud, og reises eller sættes op, naar det behøves. Stormasten er 8 Alen høi, og 13 Tommer i Runddeel ved Seiltovten, men Fokkemasten $5\frac{1}{2}$ Alen lang, og $7\frac{1}{2}$ Tomme tyk omkring nedentil. Storseilet bestaaer af 4 Duge, hvilke, naar de alle ere sammensyede, knap holde 5 Alen, og disse udgiør dog Seilets Brede

Raaen, men nedentil er det 6 Alen, og $6\frac{1}{2}$ i Høiden. Fokken giøres af 2 Duge, 5 Qvarteer brede, og bredere er den ikke oventil, men derimod nedentil 2 Alen, og $4\frac{1}{2}$ Alen høi. Nu vil jeg da til Slutning give mine ringe Betænkninger tilkiende over disse Schagens Baade, som synes at bør være følgende: a) I Henseende til Egnens Beskaffenhed, og den meget sandagtige Grund ved Havkanten, saa ansees disse Baade for at være alt for svære i Tømmeret til at slæbe frem og tilbage fra Havet af et svagt Mandskab, allerhelst naar Underdelen af Baadene er bygget af Eeg, og Folkene ikke have indrettet smaa Vindespil paa Stranden, eller bruge de saa kaldede Lunner, for at trække Baadene op eller ned paa, hvilket dog magelig kunde skee, og hvoraf i manglende Fald, ligesom af det, at Fiskerne sielden betiene sig af Ruller, eller hielpe hinanden, følger, at Folkene ofte slæbe over deres Kræfter, og paadrage sig ikke sielden Brok, og andre slige skadelige Sygdomme, som tilforn er meldet. Men paa alt dette kunde den simpleste Mekanik raade Bod, dersom Vedkommende selv vilde. b) Er det en afgiort Sag, at dersom slige Baade skulde bruges paa de Steder, hvor der

falder

falder huul eller krap Brænding, saa vare de alt for korte i Kiølen, men paa Schagen gaae de for saavidt an, efterdi at Revlene saa meget formindske Søebrudet, hvortil i al Sandhed relative kan føies, at Fiskerne paa dette Sted (uden at dadle deres Handlinger uden Aarsag) ikke vove sig saa yderlig i Henseende til Fiskeføgningen, at nogen er ude paa Havet, naar det for Alvor begynder at bruse, men tog de 3, 4 til 5 Mile ud til Søes, som tidt skeer paa andre Steder, maatte det visselig give betydelig Forandring. At styre en nupret og retskaffen Brænding af, der dog sielden bestaaer af flere ved denne Odde, end 9 Leed, troer jeg ikkun faa paa Stedet forstaae sig paa, og er det en stor Lykke for Mandskabets Vedligeholdelse, at Revlene dæmpe Havet saa meget, som bekiendt er. Naar en Baad skal løbe lykkelig igiennem et Søebrud ved Landet, bestaaende af 18 til 24 Led, og Havet er ret i sin fulde Kraft, da hedder det, at Roergiengeren passer vel paa, og har den Kommando, Hurtighed og Mod, som dertil hører; thi ellers er Mandskabet tabt i en Hast, og i slige Tilfælde gavne kun lidet Schagens svære Baadsaare, der vilde trække Mandskabet, under Bølgernes Reisning,

over Borde. c) Synes Seiladsen at være heel maadelig, allerhelst for saavidt Fokken anbelanger, der ikkun er at ansee som et Børneværk i Relation til de store Elementer, man har med at giøre, for at bierge Liv og Gods, og i Forhold til andre Søefolks Indretninger, som jeg neie har betragtet, besynderlig i Sverrig og Norge. Nordmændene have og indrettet deres Søevæsen paa en anden Fod, forstaae ogsaa deres Sager anderledes, end de, der boe paa og nær ved Schagen, enhver derfor især ulastet. Ved den sydlige Side have Fiskerne Fokken forbraset, naar de lande, men sielden ved den modsatte, eller opefter ved Vesterhavet, som maae have sin Aarsag i Brændingernes ulige Handling paa denne og hine Kyster. Men angaaende Fartøierne, da ere de, som tilhøre Schagens Kiøbstæd, for nærværende Tid 15 i Tallet, og af 1 til $7\frac{1}{2}$ Læsters Drægtighed, alle skarp byggede, og med eet Dæk i. Naar nogen enten forliser sit Fartøi, eller vil have et nyt anskaffet, da kiøbe Skipperne gemeenlig en ny Baad fra Sverrig, af 1 til 2 Læsters Drægtighed, og lade den siden forbygge paa Stedet, hvilket falder mindre kostbart end ellers, eftersom de Svenske aflade deres Baade for en me-

get

get let og taalelig Priis. Den saa kaldte Klinkebygningsmaade er meest almindelig paa Schagen, ligesom paa de fleste andre Steder i Provindserne, hvoraf let er at slutte Resten. Schagens Fartøier ere ellers temmelig gode Seilere, og gaae nok saa vel til Vinden, som Naboeskuderne, ere og derhos lette og magelige at vende og dreie for indehavende svagt Mandskab, som gemeenlig bestaaer af een Matros og een Dreng, foruden Skipperen, som er Styrmand tillige. De mindste Fartøier føres af Skipperen og en Dreng, eller en Matros i Drengens Sted. Om Sommeren, eller saa længe Farten varer, sættes Schagens Skuder sielden paa Land, da det falder alt for bekosteligt, efter hver fuldendt Reise, at iværksætte slige Foranstaltninger; Fartøierne blive altsaa imidlertid bragte inden for de 2 yderste Revle, og der lagte til Ankers i de saa kaldede Kiile, eller paa saadanne Steder, hvor Vandet er dybest, og følgelig mindst Brud er at vente. Een Mand maae stedse ligge om Borde, for at lændse og klare Tovene, i Tilfælde af at Vinden springer om, eller Strømmen vender sig, og er dette en ikke mindre bekostelig end ubehagelig Forretning for de Matroser, som have paataget sig dette Ar-

beide; thi det hænder sig ofte, at ingen kan gaae til eller fra Borde i samfulde 4, 5 til 6 Dage, og kan deraf sluttes, at disse Fartøier maae paa sine Tider være underkastede megen Fare i slige Tilfælde, ihvorvel at de dog sielden drive i Land, efterdi at Vedkommende ikke allene forstaae, men og tillige ere omhyggelige for at forsyne dem med de Sager, som Stedet og Omstændighederne nødvendig udfordre. At lære den rette Maade, at sætte Ankere forsvarlig for Revlene, og det store Søebrud, har jeg ikke saa nøie, som jeg ønskede, kundet komme efter, og altsaa vover jeg ikke at beskrive, eller med nogen Visbed indlade mig i den Sag: nok at Vedkommende deri ere ret vel øvede, og kunde dette endog sigte til fremmede smaa Fartøiers Redning i paakommende Tilfælde. Tilforn skal Skipperne have kastet Anker imellem den yderste og mellemste Revel, og da hændte det sig, efter Beretning, at Fartøierne oftere kom til Skade, end som nuomstunder, hvilket synes falde af Fornødenhed, efterdi at 2 Sandbanker, beliggende inden for hinanden, altid tage meer Søebrud af, end som een eneste. At ligge inden for den tredie Revel, gaaer ikke an formedelst Vandets Lavhed under Søebruddene. Ræer, Master

ster og Stænger bringes i Land, naar Fartøierne saaledes, som foran er meldet, skal blive liggende i nogen Tid. I øvrigt ansees slig en Ankerplads ganske usikker for store Skibe, ja, om der end inden for berørte Revle var tilstrækkelig dybt Vand nok. Men derimod indsees ingenlunde, at uden for alle Revlene, eller paa de Steder, hvor der falder Vand af 5, 8 til 10 Favnes Dybde, med fast tiltagende Leergrund imod Landet, kan være saa meget i Veien, som deels indenrigske og deels udenrigske Folk mene, og ere bange for, naar de ved en eller anden Leilighed skal søge Fragt ved Schagen, og bestyrkes denne Beretning ikke lidet ved 6 Aars egen Erfarenhed, efterdi at det tidt i den Tid er indtruffet, at de Forbiseilende ikke allene om Sommerdage, men og ved Høstetider i Himmelstorm og Veir, ere blevne nødsagede til at kaste Anker paa Schagens Bugt, og det undertiden midt i Farvandet, men undertiden nærmere Rifet, end Fladstrand, alt efter Omstændighederne, og dog riet Stormen af, uden, saavidt bekiendt er, at have kommet til nogen Skade: og da jeg ofte selv har været med danske Søefolk, der, i Mangel af dem bekiendte Havne og Ankerpladse, have taget den

Be-

Beslutning, i Nødstilfælde og naar Skibene ikke længer kunde føre Seil eller bierge sig i Nordsøen, at lændse lige fra Rifet af, eller giøre en Vendereise til Helsingøer, som baade er høist farligt, især i de mørke og lange Høstenætter, og derhos forsinker Handelens Løb overmaade meget, saa tør jeg med temmelig Visshed, og paa Grund af ovenanførte, forsikre den handlende Stat om, at naar Fartøierne ere forsynede, som de altid bør være, med gode Tov og Ankere, da er Ankergrunden fast nok til at holde. Men at lægge sig paa dette Sted især med sydlige Vinde, til Ankers, og være slet forsynet med Ankere og Tove, tilraades Handelsmanden eller de Søefarende ikke, og ligesaa lidet, at et Fartøi af stor Last og Drægtighed lægger sig nærmere Landet, end som paa 7, 8 til 9 Favne dybt Vand. Men kastes Anker paa Østersbankerne, da staae Ankertovene Fare for at skamfiles. Det er ellers i Forveien meldet, at uden for begge Sider af Schagen ligge 3 Banker eller Revler, nemlig den saa kaldte store, mellemste og inderste Revel. Disse Revler ere i Freds- og Krigstider en Formuur for Landet, men farlige nok for Søefarten, naar den ikke ret kiender dem. De

findes

findes og ikke aflagte i noget Søe- eller Land-kort, saavidt mig er bekiendt, hvorfor jeg har holdt det fornødent, at lade en Stump af Landet aftegne, der strækker sig indtil det blinde Rif, og ikke længere, med alle 3 Revler ved Siden. See Tab. IV. I stille Veir sees disse Revle ikke, men jo meer Havet reiser sig, jo tydeligere lade de sig tilsyne. Først støde Bølgerne an paa den store Revel, siden den anden, tredie, og endelig paa Landet. Vandets Dybde imellem disse Revle er noget afvexlende, ligesom Grunden afskylles eller tiltager ved Havets Omtumling; men i Almindelighed er dog Vandet ovenfor den største eller yderste Banke 5, 6 til 7 Fod, og lavere oven for de andre. De Banker, som ligge omkring Schagen, bestaae ikke af Steen, men af haard og kompakt Sand, hvorpaa Skibene hugge sig i Stykker, saasnart som Havet bliver noget vel uroeligt, men imellem Revlerne, fornemmelig paa den sydlige Side, er Grunden saa blød, at Skibene i en kort Tid male sig ned i Sandet, og komme aldrig fra Stedet siden, med mindre at en svær Brænding med høie Vande indfalder. Ao. 1776 kom jeg fra Island med en Skipper, hiemmehørende i Holstein, hvis

Navn

Navn jeg nu ikke erindrer, men som sandelig var en erfaren, haardføer og duelig Søemand. Kort uden for Schagen i Nordsøen paakom en hæftig Storm af Nordvest med Tykning og Taage. Natten stundede til, og Fartøiet blev dreiet bi til Kl. 6 Sl. F. M., da Skipperen resolverede, at seile ind paa Loddet, forvisset om, at være vel frie for Schagens Rif, naar han fik Lodskud af 25 Favne, og derpaa holdt han af. Men det varede ikke længe, inden man blev vaer, at Fartøiet var kommet ind i Kløvten imellem Nordost- og Sydostnakken af Rifet, og giordes da al Konst nødig i at prange Seil forbi den sidste. Heraf slutter jeg da sikkert, saavelsom af egen Erfarenhed paa Stedet, at en Søemand, som kommer fra Nordhavet, ikke maae stole paa hans Lodskud af 25 Favne, for at være frie for Rifet, men derimod upaatvivlelig, naar Fartøierne komme fra Sundet, ja indtil 17 Favne, da de endog ere frie, med mindre at Vinden skulde være alt for kontrær, eller og ingen Seil kunde føres. Ligesom Revlene bestaae af haard Sandgrund, saa bestaae og begge Fløie af Rifet af samme Materie. Vel forandres ikke, saavidt mig er bekiendt, Hovedsituationen af Schagens Rif, men derimod

imod ere Udgrundene eller Udkanterne idelige Forandringer underkastede, som foraarsages deels ved de stærke Strømme, og deels den gruelig svære Brænding, som indfalder paa dette farlige Sted, hvoraf følger, at Vandets Dybde paa og ved Siderne af Rifet er noget afvexlende, og altsaa ikke lokaliter som ubevægelig kan bestemmes. Imidlertid, da Grundene ere sagte opgaaende, saavel i Kløvten, som paa begge Sider af begge Nakker, saa følger af Fornødenhed, at Vandets Dybde i Forhold dertil maae til- og aftage. Inderst imellem Fløiene fra A til B Tab. V. er Vandet 5, 6, 8 til 10 Fod dybt, da det siden udefter temmelig hastig forandres, og bliver 13, 14, 20 til 25 Favne dybt m. v. Ved den sydlige Side voxer Vandet efterhaanden til 6, 7, 8 Favne, ja vel 10 til 11 i Linie med Østersbankerne. Den Tegning, som her forestilles, er tagen Aar 1785, da Rifet stod i Baal og Brand, og Havet var opirret af N. V. Storm. Paa den nordlige Side af Schagen er fast Ankergrund, med passende dybt Vand for alle Slags Skibe; thi Vandet afvexler f. Ex. fra 3 til 10 Favne, og falder derefter i Dybet. Disse store Fordele lader til, som Landets egne Børn

endnu

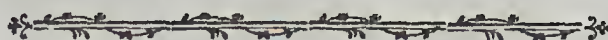

endnu ikke ret kiende; thi naar hele Flaader af forskiellige Slags Nationer lægge sig til Ankers paa dette Sætterie fra April Maaneds Udgang til omtrent midt i August, saa findes meget sielden Danske Undersaatter deriblandt, nogle Aabenraaer undtagne. Naar et Fartøi kommer fra Nordhavet, og Vinden falder alt for sydlig under Forbiseiling af Rifet, som er meget almindeligt, med mindre at en stiv N. V. eller N. O. Mersseils Kuling trækker igiennem, da er det stor Fordeel for Farten at vide, at den trygt kan blive beskiermet ved den modsatte Side, indtil beqvem Leilighed falder, og Vinden springer om til N. V. eller N. Erfarenhed har lært i min Betieningstid 1784 og 85, at Skibe paa dette Sætterie, og paa et andet Sted i Schagens Tolddistrikt under Vesterwallen, have riet de meest rasende Storme af i Maji, Juni og Julii Maaneder, uden at komme til mindste Skade. Men Ankere og Tove maae være virkelig gode. Naar September Maaned begynder, og Havet fordobler, ja mangfoldiggiør sin vældige Styrke, tilraades alle, at skye Vallen, saavidt mueligt. Ellers bør paa dette Sted, som en hovedmagtpaaliggende Sag for Søefarten, erindres, der ellers

mage-

magelig kunde og kan gaae de kommanderende Skippere og Styrmænd af glemme, at, i Følge Forordningen af 21. Marti 1705 og den Kgl. Plakat af 1. Februari 1779, er allernaadigst strikte befalet, at Fyrene i Dannmark og Norge skal staae i fuld Blus om Sommeren, eller fra Paaske til Michelsdag, fra een Time efter Solens Nedgang, indtil dens Opgang: og om Vinteren, eller fra Michelsdag til Paaske, fra en halv Time efter Solens Nedgang indtil dens Opgang. En vel indrettet Havn i Fladstrand vilde i øvrigt meget formilde Søemandens haarde Vilkaar, ja uden Tvivl blive Landmanden og ligeledes Kongen til Nytte, efter min ringe Formening, som har betragtet dette Sted temmelig nøie, og indseer jeg ikke andet, end at det Forskud, som bliver giort, rigelig i Tiden vil betale sig, da Situationen i mange Tilfælde er meget favorabel.

Trettende Kapitel.

Om

Strandings - Tilfælde.

Det var meget at ønske, at ligesaa mange Skridt, som den hele Strand udgiør fra Rifet af og indtil de yderste Grændser af det Danske Rige, ligesaa mange samvittighedsfulde Betragtninger enhver, som boer ved Havsiden især, vilde giøre sig over de elendige Menneskers Tilstand, som deels sætte Liv og deels Gods til ved denne farlige Kyst, ja undertiden, som ikke er rart, baade Liv og den timelige Velfærd tillige, alt paa eengang. Haardere, end som Flint, haardere, end Staal, ja, som er meget mere, haardere, end som nogen Diamant, maatte det Hierte være, der torde vove sig til at forøge disse Ulykkeliges Sorg og Jammer! Dersom Folk allene gav sig Stunder til under slige høist ynkværdige Omstændigheder, at sætte dem selv i de Forulykkedes Sted, troer jeg vis-

selig,

selig, det vilde have saa gode Følger, at der neppe behøvedes i dette Øieblik at tænke paa Guds eller Kongens Forskrivt meer i saa Fald. Det er en afgiort Sag, at Livet er det kostbareste af alle Ting i denne Verden, og dette Klenodie tillader ikke, uden foregaaende Misgierninger, vor oplyste Tidsalder, og meget mindre Religion eller Love, at nogen voldsom maae blive frarøvet, hvilket og ingenlunde bør formodes at skee under slige Omstændigheder. Men om Godset, naar det adspredes ved en vidtløftig Strandbred, alt tilhobe heelt og holdet kommer dets Eiermænd til Nytte, det have nogle kaldet i Tvivl, og er det da i saa Fald, og om saa er, at saavel den borgerlige som politiske Lov bør komme til Hielp, for med Eftertrykk at beskierme Søefarten. Men det er i al Sandhed lettere, at udkaste en fornuftig og velgrundet Plan, hvorpaa ofte alvorlig er blevet tænkt, end som at faae Anordningerne siden vedbørlig og strikte efterlevede. Ellers erindres i Henseende til Indstrandinger paa dette Sted, a) at Hans Majestæt Kongen, i Følge Plakat, dateret Aalborgslot den 25. August 1781, tilhører Strandrettighederne paa følgende Steder inden Schagens Tolddistrikt, nemlig: paa den

vestre og nordre Kant af Landet Vensyssel: 1) "For Raabierg Sogn og Bye — en "Strækning af omtrent 1 Miil fra Raabierg "Schive, eller Tornbakken, og øster paa ind- "til Starholms Strand. 2) For Starholms "Eiendom, for saavidt Hans Majestæt udi For- "strands-Rettigheden med Asdals Eier er lod- "tagen." Uden Tvivl vil denne Lodtagelse i Tiden give nogle Disputer, med mindre at Kammeret i Tide bekiendtgiør, paa hvad Fundament imellem Hans Majestæt og Eierherren af Asdal Lodtagelsen er grundet, og er jeg foranlediget til disse Tanker i Anledning af at Kongejagten Laxen Anno 1783 just satte til ved denne Forstrand, over hvilken, i Fald Fartøiet havde været indladt med Handelsvare, vedkommende Asdals Fuldmægtig uden Tvivl vilde have havt fri Disposition, som aldrig bør have Sted, naar Hans Majestæt virkelig er lodtagen, og hans tiltagne Betientere have noget Efterretteligt at fremvise til at beskierme de Kongelige Rettigheder med. Vist nok er det ellers, at Skielle- eller Strandmerkerne, ja Sognemerkerne tillige, ere saaledes ukiendelige, at de ældste Folk med Vished ikke kan erindre sig, hvor disse have staaet i fordum Tider.

De,

De, som tilhøre Asdals Gods, sige derfor og giette sig til, at saa og saaledes maae den Sag have været beskaffen i forrige Tider, men de, der holde Kongestrandens Partie, have andre Tanker, men hvilke der ere de retteste, skal jeg lade usagt. Maaskee at Uddelingen af det Inddrevne herudinden kan give nogen Oplysning, og at Folk kan faae at vide, enten Kongen tilhører ⅔ Part, eller og mindre eller mere i disse Forstrands-Rettigheder, samt hvor Skiellene ligge, der er om at giøre, enten saa Kongestranden er under Forpagtning, eller ikke. 3) "Fra Starholms Strand i Raabierg Sogn, "øster paa, forbi gammel Schagen, og indtil "det yderste af Landstrækningen paa den anden "Side, som er omtrent 2½ Miil." Videre. Fra Schagens Rif eller Green paa den søndre og østre Kant af Vensyssel. a) "Fra "Landpynten sønden for Landet og vester forbi "Schagen, indtil Steensbeks-Gaards Forstrand "i Raabierge Sogn, som er en Strækning af "omtrent 3 Mile. b) Sønden eller vesten "for Raabierge Sogn, fra Steensbeks-"Gaards Forstrand og indtil Asdals Eiers "Forstrand i samme Sogn, som strækker sig

 "om-

"omtrent (a) ¼ Miil." Og da Eieren af Steensbeks Hovedgaard nu er privilegeret, saa tilhøre Strandrettighederne ham for den saa kaldede Karretstrand saa længe, som en Uprivilegeret ikke faaer Gaarden i Hænder, alt i Følge afsagte Heiesterets Dom, hvortil Tvistighederne i forrige Tider have givet Anledning. B) Fortiener det Roes, at Fiskerne med deres Jerntænger forstaae behændig at optage nedsiunket Jern i Havet, og det lige indtil de sværeste Jernstænger, som enten maae frem for en Dag, eller og gaae i Stykker, dersom Jernet er skiørt; men er det blødt Jern, kan Tængerne holde saa fast deri, at Jernet tilsidst bliver krumbøiet. Kasser, Fade, Tovværk og andre svære Sager kan ligeledes optages dermed, og hænder det sig tidt, at 4, 5 til 6 Baade, der slaae sig sammen

(a) I Formening om, at ingen Fornuftig med nogen god Grund vil kunde støde sig derover, anmerkes paa dette Sted, at der ere Eiendoms-Adkomster og Skiøder, samt den matematiske Cirkel lagt ved Siden af disse, der udslette alle Omtrenter, og skaffe Vedkommende en fuldkommen Ret, enten saa de ere Høie eller Lave, men ikke en omtrent Ret, der sielden adskiller eller forebygger nogen vigtige Trætter.

men i Selskab, dog maae give tabt, for ikke aldeles at vindes ned under Vandet. Paa Læssøe berettes ellers, at være langt bedre og kraftigere Anstalter i saa Fald, men disse har jeg ikke seet. Dog er en Tegning af de Tænger, som der bruges til at opbierge Kanoner især, og andet svært Gods med, nylig faldt mig i Hænder, og ere disse af massiv Jern, samt dannede saaledes, som sees paa Tab. VI. Fig. 1. At Hans Majestæt Kongen har modereret Tolden af opfisket Jern af Havet, der ellers maaskee aldrig kom til Nytte, synes at være i alle Dele vel betænkt, og at befordre og opmuntre Flittighed, sigtende til fælleds Bedste. Forliste Skibsankere ere Biergerne, som Elskere af alt Slags Jern, ligeledes ferme nok til at faae Bugt med; men aldrig ere de saa modige eller stræbsomme under nogen Stranding, som naar der indstrande Kornskibe, da de fast kan være uden Opsigt, og Arbeidet dog gaaer for sig hurtig og i al Stilhed. Baade Kornvare opbierges med Kasser, giorte af gammel Seildug med en Bøile omkring, og langt Skaft paa. Tab. VI. Fig. 2 forestiller en af disse virkelig nyttige Kasser: Og ere Vedkommende utroelige enige i, at faae disse Kornvare i en Hast konserverede,

som foraarsages af den ofte indfaldende Brødtrang paa Stedet, og slige Vares overdrevne Priser paa sine Tider. At foranstalte strandede Skibe udsatte paa Schagen m. v., ansees høist nyttigt for Handelen, og vilde en Mand, der havde mekaniske Indsigter, og Øvelse i saa Fald, samt derhos nogle Midler, uden Tvivl baade kunde giøre sig og andre lykkelige derved. Indretningen skal, efter Beretning, ikke koste synderlig meget. Tømmerlast, som indstrander, ere Biergerne ikke meget villige til at give sig af med, og især, naar noget Fiskerie enten indfalder, eller forventes i den Tid. Alle de Vare, som opbierges, og som maae forblive i Landet, blive nu for Tiden bortsolgte ved offentlig Auktion, med mindre at Rederierne agte at afhente deres Andeel igien, og synes denne Maade at sigte til alle Vedkommendes Fordeel. At samle Biergerne, som man siger for et gammelt Ordsprog, alle under een Hat i adskillige Tilfælde, er ikke aldeles saa let giort, som sagt, hvilket især synes at hidrøre af den Aarsag, at Mængden ikke indseer sit eget Bedste, og har levet, saa at sige, og lever ligesom i selvraadige Indbildinger, da ingen faste Forbindelser imellem Biergerne indbyrdes ere oprettede, hvil-

ket

ket ansees for at være feil, og sigtende til Uorden og fælleds Skade. At Folkene bleve mønstrede f. Ex. Morgen og Aften, efter at Læggene ere lagte, af deres Foresatte, kunde aldrig andet, end medføre god Orden i Biergningsvæsenet o. s. fr. d. Det knækker Fiskerierne, og skader følgelig den borgerlige Hovednæring, at det hele Mandskab, og det ofte aldeles unødvendig, stormer endog til en ubetydelig Stranding, gamle Kierlinger og Børn end ikke undtagne, der ikke have ved Stranden noget at forrette, men burde være ved deres Huusforretninger hiemme, spinde, tvinde o. s. fr. d. Efter mine Tanker er Strandfogdernes Pligt, der trække Vagtpenge, i egen Person at forblive paa deres Poster, og at svare til det, som dem er anbetroet; men at Drenge og Piger, under et saa betydeligt Ansvar, skal betroes en saa vigtig Forretning, holder jeg ikke for at sigte til nogen af Vedkommendes Nytte. Strandfogdernes Instruktioner m. v. synes for en stor Deel at burde dependere af det høie General Toldkammer, der har den første Influence i Toldvæsenet, og al Uorden, saavidt muligt, endog i saa Fald ved dets naadige Bistand forebygges, ikke at nævne flere Ting, der maaskee kunde

taale at rettes, til alle Vedkommendes Fordeel, og især Biergernes Lettelse m. v. under Arbeidet, men som Tiden ikke tillader mig, i en Hast at faae fremsat i vedbørlig Orden. C) Er det visselig roesværdigt, at Biergerne tidt og ofte vove deres eget Liv, for at redde andres, endskiønt med stor Forskiel.

Anno 1784 for Ex. Natten imellem den 6. og 7. December tildrog det sig, at et stort tremastet Skib stødte an i en overmaade stærk Storm paa den nordostlige Nakke af Rifet. Dette Skib, kaldet Argo, ført af Herr Kapitain Friend, kommet fra Memel, og destineret til Leverpool eller London, hvor Fartøiet hørte hiemme, kunde ingen blive vaer, forend om Morgenen den 8de, da Havet saa nøie havde forenet sig med det rasende Sneefog, at disse ikke engang ret kunde skilles fra hinanden. Lasten, der bestod af Bielker, og hvoraf noget inddrev, og noget gik forbi, røbede ellers, at der maatte være noget usædvanligt forefaldet. Nogle Timer gik forbi, inden man kunde ret blive overbeviist om, enten at der stod et Skib,

eller ikke, og imidlertid vare Biergerne beskieftigede med, for at holde Varmen, at slæbe paa Land de inddrevne Stokke. Endelig fik man et Skimt af Vraget at see. Natten tilstundede, Kulden tiltog, og Havet ved Kulden blev meer og meer uroeligt. Ingen Baad var nu ved Haanden omtrent paa ⅛ Miil nær, men Strandens Foresatte forskaffede i en Hast med Vogne nogle Baade førte til Stedet. 30 Rdlr. bleve udsatte for den første Baad, der kunde komme ud og erkyndige sig om Vragets Tilstand m. v., men Havet afslog den gang alle Konditioner, og ingen vidste endnu, enten at der vare levende Folk paa Vraget, eller ikke, hvorfor der maatte giøres flere Forsøg i en Hast, og da der paa den søndre Side ogsaa manglede Baade i Nærheden, blev en afhentet fra Vesterbye, over ¼ Miil fra Rifet. Søren Christensen Skibbygger, en Selskabsformand, paatog sig at føre den an. Baaden foer mandig frem, men da den ikke saa lettelig kunde merke Havbrudets Styrke forud, saa blev der med Hattene givet Signal fra Vraget om at forandre Koursen. Nu var der

først

først Livstegn at fornemme, og hvor maatte da ikke det givne Vink fra Vragets Side fordoble de Biergendes Mod i at spænde alle Aarer an, for at vinde en stolt Seier? Baaden, der var at regne som en Flue imod en Elefant, i Hensigt til det modige Hav, opkastede sig derpaa ved Siden af Vraget, og med megen Møie fik 13 Engelskmænd i sin Værge, hvoraf nogle vare næsten af Kuld og Sult omkomne, men Styrmanden og 2 Matroser bleve et Offer for Havet, og da Baaden med Folkene var Landet, faldt Vragsstumperne i Havet, efterdi Skibet var flækket ad i Midten i Forveien. En lykkelig Tidspunkt, der forandrede de Elendiges mørkeste Aspekter til en sand og følelig Glæde! Denne Tildragelse, som visselig ikke er ubetydelig, blev ellers tilkiendegivet det Kongelige Vestindiske, Guineiske Rente- og General Toldkammer, som, efter at have indhentet vedkommende Øvrigheds Erklæring om Tingenes Rigtighed, naadigst lod sig gefalde at indgaae med en allerunderdanigst Forestilling til Hans Majestæt Kongen, og derpaa under 25. Januari 1786 udvirkede, "at Søren "Skib-

"Skibbygger af Schagen, for hans ud=
"viste uforfærdede Mod til Menneskenes
"Livs Frelse i ovenmeldte og mange andre
"Tilfælde, samt især ved Fregatten Cron=
"borgs Indstranding 1780, allernaadigst
"blev forundt og tillagt af Fondet ad usus
"publicos en Gratifikation af 100 Rdlr. og
"derforuden, til et ærefuldt Minde, Me=
"daillen pro Meritis i Sølv," hvilket alt
blev tilsendt Hans Excellence Herr Gehei=
meraad og Stiftbefalingsmand von Levet=
zau til offentlig Uddeling, hvilket og skede
i Schagen, i Følge dertil givne høie Fuld=
magt; og da heraf tydelig sees, at Hans
Majestæts ømme faderlige Hierte bær lige
saa stor Omsorg for at see Udlændingers
Liv reddet i Havsnød o. s. fr. d. som hans
egne Undersaatters, saa vil uden Tvivl
dette allernaadigst udstædte Opmuntrings=
middel ved Kysterne i Tiden have de on=
skeligste Følger. (Vel findes dette Exempel
anført i de Berlinske, Aalborgske og Altonaiske
Tidender pro Ao. 1786, men da det angaaer
Schagen, og denne Beskrivelse maaskee læses
af andre, end dem, der læse bemeldte Tiden=
der,

der, saa har jeg ikke holdt det overflødigt, at igien tage det paa dette Sted.)

En Engelskmand, der hængte paa et Vrag af en Schaanert, ved den nordlige Side af Udhukken for nogle Aar siden, midt under Vinterens Hierte, som var uden Maal og Sandser, da han kom i Land, blev ligeledes ved slig Leilighed reddet imod al Formodning, hvorved jeg lærte at kiende denne snilde Adfærd, ikke at nævne flere Tilfælde, hvortil vissselig ikke allene udfordres usvækket Mod, men og den største Forsigtighed til at kunne komme Vragene saa nær, som behøves med Baadene og vel i Land igien, allerhelst naar slige Tilfælde indtræffe ved den nordvestlige og nordlige Side af Vallen, eller paa et saa farligt Sted som Rifet, hvor det sielden lykkes, at nogen Ladning bliver bierget til synderlig Nytte, og undertiden ikke Folkene engang, da saasnart Vinden rører sig det mindste, lige meget fra hvilken Kant, og Strømmene tillige opirre Havet, Greenen inden saa Minuter kan staae i Baal og Brand, og er det i den Anledning at alle Søefarende, som have den Maleur, at støde an paa dette Sted især, tilraades, ikke at blive for længe om Borde, da Mandskabet magelig

der=

derved kan komme i største Fare, om ikke sætte Livet til. I øvrigt kunde slige Tilfælde give et smukt Thema til en rørende Tragi-Comædie, for dem, der besad en Ewalds Geist til at udføre det i Pennen, og især, hvis de havde selv været Tilskuere af deslige traurige Scener. Det allerubehageligste, som kan møde under slige Tilfælde iblandt andet, er ellers, naar det indtræffer, at Baadene ikke ere ved Haanden, da disse maae føres til Strandings-Stederne paa Vogne lange Veie, og imidlertid kan det være ude med de Nødlidende, og en efter anden af Mandskabet dratte ned i Havet, som er et heist rørende og ynkeligt Syn, og er det virkelig en Sandhed, at det kommer meget, ja fast allene an paa, at Strandens Foresatte giøre hurtige og kraftige Anstalter herudinden i Særdeleshed. Skibet Geheimeraad Steeman, og de, der vandrende paa Dækket ved min Ankomst til Risset, 2 Mennesker, zittrende og slaaende Hænderne sammen, midt i det grusommeligste Uveir, Baal og Brand, kan aldrig gaae mig af glemme, da ingen menneskelig Hielp der kunde være at forvente.

Til Slutning anmerkes, i Følge ofte igientagne Erfaringer, at Skibbrudsmænd, be-

spændte

spændte af Dødens Angest i høi Grad, gemeenlig pleie at spænde Hænder og Arme saa fast omkring en Kran-Bielke eller andre Ting, som de have faaet fat paa, imedens at Forstanden endnu og Kræfterne tilsagde dem et Slags Haab om Livet, at Biergerne ikke ere i Stand til, uagtet de, der skal bierges, endog ere maalløse, at faae dem fra Stedet, uden største Møie, da det er meget vanskeligt i slige Tilfælde at komme dem til Hielp, besynderlig naar de have faaet fat omkring et Stykke svært Tømmer, og ikke kan give noget Livstegn fra sig, endskiønt de dog virkelig ere levende. En smækker Trosse eller Reeb, kastet især om Underlivet, hvis nogensinde muelig, pleier gierne at sætte dem i Bevægelse, og maae man nøie tage sig vare for, ikke at kappe Fingrene, førend alle andre Redningsmidler ere forgieves; thi baade for og efter Døden, i Følge Exempler paa Stedet i første Tilfælde, og ligesaa paa andre i det sidste, kan et Menneske holde sig saa fast til et Stykke Vragstømmer, at Fingrene ikke vil lade sig tvinge derfra, uden ved en særdeles overdreven Magt.

Fior-

Fiortende Kapitel.

Om
den saa kaldte
Martørv, og anden Ildebrand,
Schagens Kiøbsteds Næringer betræffende.

Ingen Ting kan qvæle og trykke en borgerlig Huusholding saa eftertrykkelig, som Mangel af fornøden Ildebrand. Schagens Borgere, og især de fattige Fiskere, ere blevne indviklede iblandt andet i disse modbydelige Omstændigheder. Inden ellers at Martørven blev opdaget (Aarstallet vides ikke) berettes, at Indbyggerne, til Underſtøttelse og Hielp i Huusholdingen, maatte forskrive Steenkul fra Kiøbenhavn, som vel er rimeligt, men denne Ildebrand maae visselig have været temmelig kostbar, og vil ligesaa blive det fremdeles, naar Martørven slipper. Schagens Ildebrand, foruden lidet af Steenkul og Vragstømmer, kan inddeles i 4 Klasser, nemlig 1) Martørv. 2) Heideetørv.

3) Sandtørv. Og 4) Lyng. Angaaende 1) Martørven, da er mig velbekiendt, at afgangne Herr Procansler Pontoppidan og flere Lærde have givet deres Betænkninger over dens Oprindelse m. v., men ikke desto mindre maatte mig gunstig tillades, til nøiere Oplysning, at yttre desangaaende følgende Tanker. a) Det er ingenlunde noget sælsomt, som Forfatterne i Anledning af denne Produkt have formeent, nemlig, at Naturen frembrluger Martørv ved Vesterhavet i Jylland; thi jeg har ofte fundet den selvsamme Sort ved Strandkanten i Island, og besynderlig neden for Gaarden Brautarholt paa Sønderlandet, hvor Havet, da Stedet ligger lavt, brækker Tørven op, som Indbyggerne efterhaanden samle til Huusfornødenhed. Iligemaade findes oven for Gaarden Eyre i Eydisfiorden paa Vesterlandet, og i den dertil hørende Griotdal, heit oppe til Fields en stor Overflødighed af selvsamme Tørvart og Beskaffenhed, som den jydske Martørv, paa Stedet kaldet Svartatorv, til Forskiel fra andre Tørvarter, ikke at nævne flere Steder, hvor disse Sager findes i Mængde. Imidlertid er det unægteligt, at den jydske Martørv, og den islandske Svartatorv, imodstaaer Ilden fast

lige-

ligesaa godt, om ikke bedre, end Egetømmer, og følgelig giver saa stadig og stærk Varme fra sig, som alle Huusholdere meget vel kan være tient med, ja lige indtil Forbrugelse af Steenkul, der dog undertiden har sine Vanskeligheder, formedelst de stinkende og store Uddunstninger, der angribe Brystet især paa hektisk svage Folk, som Martørven i alle Dele befindes at være fri for. Martørven ved Vesterhávet i Jylland har ligesom en Slags ordentlig Berggang, og sit Faldende der, hvor Bakkerne ere lave nedad, men stiger op efter igien, hvor disse ere høie. Lagene løbe gemeenlig imod Nordvest, og atter igien til Ost, eller saa omtrent, alt efter Landets Afvigelse. Ved Roden af Bakkerne findes ingen Martørv, men altid ovenpaa disse, med et Lag af Sand og Grønsvær over, tykt eller tyndt efter Omstændighederne og Straternes Gang eller Stigen og Falden. Undertiden findes Røgrav under Martørven, endskiønt sielden af nogen Betydenhed, udi Raabierge eller Schagens Sogne. Det tykkeste Lag ved Udkanterne, som jeg har seet og maalt, ved den saa kaldte Nørrestrand, bestod af 3¼ Alen, men svandt gradatim ost og sydost efter, da Jordboeret tilsidst viste, at in-

tet af Laget var tilbage. Undertiden løbe Lagene ind i Landet omtrent $\frac{1}{8}$ Miil, og undertiden holde de op længe før, uagtet at Stammen eller Matrix er tyk nok uden paa til Anseende. Underneden findes ovenpaa Martørven en rødladen og jernhaltig Sand eller Gruus, som Magnetnaalen trækker, ligesom det derfra flydende Vand, inden det bliver filtreret, og ellers ikke. Mange Hundrede Læs, om ikke Tusinde, om Aaret falde ned i Havet af Martørven, som aldrig komme noget Menneske til Nytte, og findes deriblandt, endskiønt sielden, forraadnede Trærødder, formodentlig af Piil og Bøg, men ikke Eeg, saavidt mig er bekiendt, og som dog bekræfter, at Landet tilforn maae have været forsynet med Skove. Marvtørven er stærk igiennemtrukken af Bergfit. Asken, som er guul af Farve, er den bedste Giødning, og saa feed og klæbrende, at den hænger fast ved Benene. Videre har jeg ofte eftertænkt, paa hvad Maade den nedstyrtede Martørv bedst kunde komme Beboerne til Nytte, men alle disse Tanker ere løbne ganske frugtesløs af, og de desangaaende giorte Forslag for Vedkommende, da Afhentelsen af den bedste og længstborteliggende Sort ikke kan betale Umagen, eller de derpaa

an-

anvendende Omkostninger. Men at brænde Salt ved berørte Tørv, tænker jeg visselig, at Grundeierne, Kongen eller andre, der havde Raad og Evne til at bestride denne Indretning, vilde befinde sig vel beholden ved. Den største Deel af den Egn, hvor Martørven findes, tilhører Asdals høie Herskab, men da der befrygtes Mangel af Ildebrand i Tiden for vedkommende Bønder, er det andre forbudet at betiene sig deraf, som uden Tvivl vil forvolde den Uleilighed, at naar dette Forbud virkelig kommer i Kraft, bliver Schagen og Høien meer og meer forlegen med at anskaffe det nødvendigste af Tørv til Ildebrand, der Aar efter andet bliver dyrere og dyrere, og det saaledes, at et Læs, som Bønderne kiøre med til Byen, og gemeenlig bestaaer af 75 til 80 Stykker eller Billinger, allerede kan koste Borgerskabet og andre 32 Skilling, og under hvilket Kiøbmandskab dog den ene vil gaae den anden i Forkiøbet, som Leverandeurerne finde godt deres Regning ved. b) Betræffende den anden Sort af Ildebrand, eller den saa kaldede **Heiboe-tørv**, da falder den ikkun oppe i Landet ved Jerup Kanten og saa fremdeles, beliggende omtrent $3\frac{1}{2}$ Miil fra Stedet. Et Bondelæs

af denne Tørv koster gemeenlig 3 til 4 Mark, som f. Ex. den strænge Vinter Ao. 1785, og indeholder omtrent saa meget, som en jevn Huusholding kan bage ved i det høieste 3 gange. Denne Tørv er antændelig i en høi Grad, da den bestaaer for den største Deel af Vegetabilier, men giver ingen stærk Varme fra sig, og er sielden at bekomme, med mindre den betinges i Forveien. c) Sandtørv er en maadelig Ildebrand, og bruges ikkun til at lægge omkring Gryder og Potter, eller at dække den anden Ildebrand med. Sandtørv er ellers ikke andet, end Grønsvær, der skieres op med Spader, og har dette iblandt andet giort megen Skade paa Schagens Egn, og især da deraf er blevet skaaret i de senere Tider aarlig meer, end som nogensinde bliver ført til Nytte. Nu er det saa at sige forbi. d) Lyng falder ikke for nærværende Tid omkring Schagen, og altsaa ere Vedkommende nødsagede til, ligeledes at tage denne Sort Ildebrand enten i Jerup eller paa andre nærgrændsende Steder, og er dog paa sine Tider neppe at faae, men naar et lidet Bondelæs af Lyng ankommer, gielder det 2 Mk. og undertiden mere. Paa sin Maade er Skibsvrags-Brænde ligeledes temmelig dyrt, da Kiør-

selen falder besværlig, og Hestenes Underholding løber umaadelig høit op. Levestedet er altsaa i de fleste Henseender meget ufordrageligt og heel besværligt at bestride en Huusholding fast i alle Dele. I øvrigt lægges til, endskiønt som dette Kapitels Indhold noget uvedkommende, at jeg ikke har fornummet Ebbe og Flod ulige at tiltage, eller paa forskiellige Tider ved den nordlige og sydlige Side af denne Odde, hvilket nogle, uden Grund, ventelig have angivet for afgangne Herr Procansler Pontoppidan, og som i hans Danmarks og Norges Beskrivelse findes anført.

Femtende Kapitel.

Om Gudsdyrkelsen, Sæderne og overtroiske Levninger m. v.

Under det Navn af Schagen indbefatte fremmede Søefolk ikke allene den med Rette saa kaldede Schage, eller den yderste Pynt af Nørre-Jylland, men og en heel lang Strækning af Landet op efter med Vesterhavet, ligesom og et temmelig stort Stykke, beliggende ved den sydlige Side. Om altsaa et eller andet Skib forliser 15 til 16 Mile fra Schagen ved den vestre Side, saa hedder det dog, hos Fremmede især, at det er forliist paa Schagen. Det kan ellers ikke være ubekiendt, at Schagen har været underkastet, og er endnu ikke alt for fri for ufordeelagtige Domme, især i Henseende til ublu Medfart af indstrandede Folk, Skibe

og Gods, hvilket ikke allene synes at have vanæret de offentlige Gudsords-Lærere og Stedets verdslige Betientere, men og ligesom sat Klik paa Lovgiveren selv, og det mueligen meest i fremmede Lande, som den, der enten ikke vilde eller kunde hæmme de Uordener, der gaae i Svang i hans Stater, uagtet alle viselig udgivne Anordninger Aar efter andet, sigtende til Seefartens Bedste. Jeg paatager mig ikke, at udgive Forsvarsskrivt for Schagen og Naboestederne i saa Fald, men paastaaer derimod: at hvor den sande Gudsdyrkelse hersker, der kan i Almindelighed overdrevne Laster ikke gaae i Svang i høi Grad, og følgelig ikke paa Schagen. I Anledning heraf vil jeg da først henvende mig til Religionen, og sandfærdig bekræfte, at den offentlige Gudstieneste forrettes paa Schagen, som sædvanlig paa andre Steder, og har jeg endog ikke kundet undgaae, at lægge Merke til en besynderlig Andagt under Gudstienesten paa Stedet, hvilket synes at tilintetgiøre Rygtet og Mængdens ubillige Fordomme. Hverken i Schagen eller Østerbye holdes nogen offentlige Værtshuse, egentlig at kalde, langt mindre Spillehuse og Dandseboder, som skal være meget

rart at finde Mage til i nogen anden Kiøbsted udi begge Kongeriger, men hvoraf dog nødvendig maae følge, at Drukkenskab, Slagsmaal, Forbandelser, Horerie, og andre deraf flydende skiendige Laster, ingenlunde ved saadan Anledning kan have faaet Overhaand paa denne Udhuk, men tvertimod er det saare rart, at see endog en gemeen Fisker besværet, ihvorvel at dertil dog kunde gives Leilighed og en Slags Anledning ved det, at nogle saa af de Farende og jevne Fiskerfolk, der boe nærmest ved Havsiden, (thi de, som indbilde sig at være noget større paa Straaet, end andre, ansee det for en Art af Haandom eller Forhaanelse, at holde med Øl og Brændeviin for Fiskere og Bønder, og ikke andre) hvor disse da undertiden samles om Aftenen, for at spille Kort om Søm, Angler, Fiskerkroge, Knappenaale m. v. hvilket tydelig giver tilkiende, at den franske og engelske Smag i saa Fald just ikke har fæstet nogen Rødder paa Schagen. Trætter imellem de Gemene afgieres ved Mundkrig eller Ordvexlinger, og ikke Slagsmaal; thi i en Tid af 6 Aar, som jeg var paa Schagen, hørte man aldrig til slige Optøier, hvoraf følger, at Byfogden, som der er Politiemester, og den

eneste

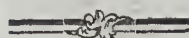

eneste Magistratsperson, faaer altsaa i saa Fald kun lidet at fortiene. At Løsagtighed ingenlunde gaaer i Svang i Schagens Kiøbsted eller Sogn, det beviſes af næstafvigte 10 Aars Lister eller Fortegnelser over Fødde og Døde, hvor der ikkun findes 1, 2 og høiest 3 uægte Børn fødte i hele Menigheden Aaret omkring, ja undertiden slet ingen, som i Aaret 1781, da der og heller ikke blev givt, uden een eeneste, som er fast utroeligt i en heel Kiøbsted og Sogn, thi lad være, at Mængden er fattig, saa pleier dog gierne Naturen i saa Fald at gaae over Optugtelsen. Med Tyverie gaaer det og meget taaleligt til i Almindelighed, uagtet at Byen er uden Vægtere og Indlukker, saa at ingensteds kunde gives bedre Leilighed til at synde imod det syvende Bud, end som i slig en Bye, da Tømmer, Fiskeredskaber, Fiskevare, og mange andre Sager, som i en Hast ikke kan bringes i Huus, ligge mange Nætter og Dage under aaben Himmel og ved Stranden, uden at blive borttagne, enkelte gange maaskee undtagen; men da der ere braadne Potter i alle Lande, som Ordsproget lyder, da kunne Strandboerne (og hvor i Verden ere de vel rene?) efter Forlydende, ikke tages i Forsvar i Henseende til indrevet

drevet eller indstrandet Gods fra Havet, at de jo maaskee rappe noget imellem, dog at forstaae i sidste Tilfælde, inden at Vagterne af Øvrigheden kunne blive besatte. Men ellers medfører den gemene Mands Tænkemaade denne falske og urigtige Sætning, nemlig: det inddrevne Gods er lige saavel mit, som dit; eller: det er ligesaa godt, at jeg beholder det, jeg finder, som en anden; og er det vel muueligt, at mangen en ved denne vrange Indbilding bliver forledet. Det forstaaer sig, at saasnart som Strandfogderne have indberettet vedkommende Kongelige Betiente Strandingerne, da forføie disse sig ufortøvet til Strandingsstedet, hvor de beskikke 2 eller flere eedsvorne Strandfogder til Vagt, efter Omstændighederne, tilligemed nogle af Skibsfolkene, og da er Eiermanden temmelig sikker og vis paa, at han ikke bliver forurettet; men skarp Opsigt behøves visseligen ved de fleste Strandinger, og at de øverste Befalingsmænd paa Stedet række de Forliste Haanden, uden mindste Egennytte eller Personers Anseelse; thi at see i slige Tilfælde igiennem Fingre med nogen, betyder intet andet, end at vedligeholde den gemene Mands galne Tænkemaade, hvilken ved afpasset Straf og uden Skaansel

bør

bør ændres, men som dog maaskee ikke just alle Tider eller allevegne er skeet. De Geistliges Erindringer ere vissælig gode, men de virke undertiden mindre, end de burde. I øvrigt er det uden Tvivl et ugrundet og usandfærdigt Rygte, at nogen forulykket Søefarende for nærværende Tid, i hvad der end maatte være skeet tilforn, enten bliver plyndret eller ihjelslaaet ved denne Kyst; men meget meer er det roesværdigt, at Folk ligesom kappes om at vederqvæge, hver efter deres Omstændigheder, de nødlidende Skibbrudne, ja Strandboerne vove ofte det yderste, især naar de anføres fornuftig, for at frelse dem, der ere i Livsfare, og har jeg nogle gange med ikke liden Fornøielse været Tilskuer af, hvor uforsagt de i slige Tilfælde have gaaet det skumhvide og brusende Hav i Møde deels af egen Medlidenhed, og deels opmuntrede ved Belønninger, som en retskaffen Befalingsmand ved Stranden under slige Vilkaar ingenlunde bør vægre sig ved at udlove, og siden uvægerlig at udbetale, efter Omstændighederne, da det baade er og maae være en af de sødeste Fornøielser, at have været Middel til at redde nogle Mennesker fra Døden. Rederierne pleie desuden gemeenlig at

være

være villige til at acceptere deslige Udgivts-Regninger. Den Eenighed ellers, som hersker i Schagen iblandt de Indfødte i mange Dele, er fast uden Lige, og kan jeg ikke indsee andet, end at Grunden dertil deels nedstammer fra et indviklet Svogerskab, undtagen naar det gaaer til Skillingen, og deels Magistratens Fredelighed, med hvilken og Byens fattige Tilstand bedst kan være tient, da unyttige Processer desuden aabenbare skade alle Næringer. Til al Lykke opholde her sig ingen Prokuratorer, som vel er; thi ellers bleve Fiskerne snart satte i Bevægelse, hvor ubetydeligt der end var at trætte om. I Hensigt til Sabbaten, da var det høiligen at ønske, at den ingensteds i Rigerne blev meer vanhelliget, end paa Schagen, efter al udvortes Anseelse, thi da der ikke gives synderlig Anledning til at fordrive Hviledagen i Kroer, Spille- eller Dandsehuse, som før blev meldet, saa bliver den Afvexling fra de daglige Forretninger, nemlig at gaae i Kirke, Indvaanerne desto kierere, ja man har antaget det for en fast Regel, at have Fiskeredskaberne optrukne tidlig om Løverdags Aften, og siden ikke at sætte dem igien, førend efter Aftensang om Søndagen, hvilken priisværdige Skik Sta-

dens

dens Geistlige og Verdslige vældigen Haandhæve, behørigen formanende Vedkommende, ikke at giøre derimod, i hvor meget derved end maatte være at vinde, men til at losse og lade om hellige Dage under truende Omstændigheder, og formedelst Ankerpladsens Usikkerhed, har jeg selv givet nogle gange Tilladelse, uden at det er blevet af nogen paaanket. Vil man nu ellers fremdeles henvende sig til den saa kaldede Tidsfordriv, eller sandselige udvortes Fornøielser, da ere de saare ubetydelige paa Schagen, saa at en Elsker af Lystigheder aldrig kunde snarere see sig forvandlet til en Eremit, end just paa dette Sted. Egnen er bleven afklædt dens grønne Prydelser ved Sandflugten, og seer ud som et forstyrret Sted: Havet, som omgiver denne Odde, bruser og raser, nogle faa Tider af Aaret undtagne; Byen trues med Undergang, snart af Sand, og snart af tilløbende Vandstrømme, hvori de Gaaende maae sele og tradske op til Knæerne; kort sagt! man er omgiven fast allevegne med idel Ubehageligheder, der sætte Sindet i overordentlig traurig Forfatning hos de fleste, som ikke ere indfødte. Den gemene Mand paa Stedet finder Smag og tager Deel i Fornøielser, som svare til hans

Opdragelse. Havets Buldren og Tumlen anseer han som Musik og Dands, og dets Roelighed er Fiskerens Glæde. Ved indbyrdes Samtaler om Flyndrefangst, Strandinger m. v. har jeg som oftest erindret Poetens: Navita de ventis, de tauris, narrat arator. Kiøbmænd og Fiskere ere ellers alle af een Slags Herkomst, een Opdragelse, og i Almindelighed noget nær af een Tænkemaade. De finde altsaa tilhobe Fornøielse i det sædvanlige Samme, og er det en afgiort Sag, at en galant Levemaade og forfinede Sæder trykke dem vist ikke, hvilket og neppe er at vente, efterdi deres Fødselssted savner og rimelig længe har savnet retskafne Anledninger dertil. Af dem, der fare, og længe have faret til Søes, kunde dette vel formodes, men Forskiellen imellem disse og hine i daglig Omgang er neppe kiendelig, som baade jeg og andre have faldet i Forundring over. De Fornemmere paa Stedet samles hos hinanden om Søndag-Eftermiddag vexelviis, og leve paa det tarveligste. Man fornøier sig da med at læse Aviserne, og derpaa om Aftenen med uskyldige Spil. Angaaende Bryllupper og Barselgilder, da var man i saa Henseende her temmelig overdaadig, førend Forordningen af 20. Jan. 1783 ud-

udkom, da man endog ved simple Folks Bryl-luper kunde have 10 til 12 Retter Mad. Med Drikkevare gaaer det under slige Omstændigheder meget sparsommelig og anstændig til. Ellers er det en Maade, ved slige Leiligheder at slaae en Dands af; ligeledes og nogle gange om Julen; men Julelege ere her gaaet for det meste af Brug, og forvandlede til sømmelige Dandse. I forrige Tider vare adskillige Julelege meget almindelige, f. Ex. at slaae Palles Øie ud, at spe Skoe, at giemme Bælte, at stikke sin Gaas m. v. Endelig maae jeg med et Par Ord igiendrive den løgnagtige Snak, skiønt fast almindelige Rygte, angaaende den Last, som Præsteſtanden her tillægges, at der af Prædikestolene skulde bedes om Søefarendes Forulykkelse, hvilket er en høist usandfærdig Opdigtelse; men at den gemene Mand jo nok heller ønskede sig selv, end sine Naboer, Deeltagelse i Biergelodder ved en riig Indstranding, om Ulukken ellers skulde ramme nogen Seesmand, det er noget, som ligesaa lidet kan nægtes i Henſigt til Schagens Beboere, som andre Strandboere i Verden. De ufordeelagtige Tanker, som man uden al Grund har i den Henseende giort sig om disse Beboere og deres

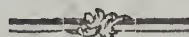
Y Karak-

Karakter, kan jeg derfor, efter 6 Aars Erfaring, erklære for høist ugrundede, især siden jeg i denne min Embeds-Tid har havt Leilighed til at omgaaes baade Rige og Fattige, Høie og Lave paa Stedet, og i Stilhed stræbt at giøre de Anmerkninger, hvorpaa denne min upartiske Dom grunder sig. Nei! Skagen er ikke bleven ilde udraabt, fordi Laster herske mere der, end paa andre Steder, men snarere for Beboernes Opførsels Mangel, Ukyndighed i mange Dele, Fattigdom og Næringernes dagslige Aftagelse ved Sandflugten m. v. Ellers vil den gemene Mand paa Stedet, saavel i Hensigt til Klæder, som daglig Levemaade, leve noget høiere, end ellers, naar der fortienes vel ved de uvisse og afvexlende Næringer, hvorfor og tildeels Fiskeren maae sætte sig i Gield baade i og uden Byen, og betiene da især de smaa Kiøbmænd i Byen sig af denne Leilighed, tagende en ublu Fordeel af de Fattige, som for Exempel, i Oktober Maaned 1784, da Farten endnu ikke havde ophørt, for 1 Pot maadelig Øleddike 8 Skill., Viineddike 20 Skill., 1 Tønde Byggryn 16 Rigsdaler, eller 1 Pot 12 Skill., og var dog ikke at faae anderledes, end potteviis udmaalt, 1 Pot Brændeviin, eller,

som

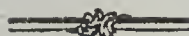
som det kan kaldes med Rette, Kummenvand, holdende neppe ½ Grad, for 20 Skill., og saaledes alle andre Sorter forholdsmæssig, hvilket kan give Ubekiendte Anledning til at lære at kiende, hvor let Levemaaden er paa dette Sted, og fornemmelig for dem, der ingen borgerlig Næring maae drive. Schagens Beboere roses ellers for at være redelige Betalere, naar de have noget at betale med, og har jeg, som Oppeberselsbetient paa Stedet, ikke andet fornummet. Til Slutning kan man med god Samvittighed bevidne, at de Gudsords-Lærere, som for Tiden forestaae Schagens Menighed, lære Guds Ord uforfalsket, og ved priisværdigt Levnet og Omgiengelse med alle og enhver give sin Menighed gode Exempler. Hvorpaa ellers den Sædvane grunder sig, at naar enten Manden eller Konen, eller og nogen anden døer i et Huus, da beſøger ingen Kirken derfra, inden at den Døde er begravet, vides ikke tilvisse, endskiønt man kunde tænke, at slige Ceremonier maatte have sin Grund i det gamle Testamentes Bydende og Forskrivt om de Urene; og er det merkeligt, ja en meget stor Lykke for Næringsstandens Opkomst m. v. at Religionen, endog paa de yderste Kanter af Kongens Lande

i Norden har fæstet saa dybe Rødder, som den virkelig har, og som af mig saa ofte er blevet erfaret, hvorimod Næringsvæsenet, især ved Udhukkerne, alle Tider synes at have savnet det retskafne Liv og blomstrende Tilstand, fordi Næringerne gierne pleie der at være saa meget ustadige, og hidrører saadant for en stor Deel af Kommunikations Mangel, efter mine Tanker, og tillige deraf, at Omsatsen ikke er levende nok, men Gudsdyrkelsen kan desnagtet vinde den fuldkomne Seier paa slige eenlige Steder, ja uden Tvivl fuldkomnere, end paa andre. Vedkommende ellers nogle Huusraad m. v. som Læseren bedømmer, hvorvidt under Udøvelsen kan holde Stik, eller ei, da har jeg ikke villet holde mig fra, at lægge Merke til og optegne følgende, nemlig: 1) Naar Børn græde, og have ondt i Maven, giver Moderen dem et Cataplasma eller Omslag, at lægge over Maven, af varmgiort Malurt, item Vand, hvorudi har lagt forrustede Jernsøm, og hvori dyppes et Linklæde, og lægges over Maven. Det sidste Middel især holder den gemene Mand for at være probat. Lægerne kiende denne Sygdom meget godt, og sikre Midler derimod. 2) Naar et Menneske uformodentlig kommer til

at

at sluge et Been ned i Halsen, da tager man det samme Slags Been igien, og pikker paa Panden af den Syge med, da Benet i Halsen derved siges at løsnes. Dette Middel har vidtløftige Udsigter i visse Henseender, og bliver at tilraade dem, der ikke finde andre sikrere Udveie. 3) Holdes Skorpionolie for at være det bedste Middel til at uddrive af Legemet saavel udvortes, som indvortes Edder og Forgift. 4) Indbilde Folk sig, at naar et Fruentimmer, som har tabt sit Møedom, bruger et Sølvsmykke, eller seer i et Speil, Sølvsmykket da skal anløbe, og Speilet bekomme Pletter, som aldrig siden kan borttages. 5) Udgives for godt Middel for dem, som ikke kan sove, at man lægger den bagerste Harefod stiltiende, og den Syge uafvidende, neden under dens Hovedpude om Natten 7 gange i Rad. Pulveriseret Harespænd, eller Bagbenene af en Hare, skal og være godt Forløsningsmiddel for Barselkoner, indtaget i en Taar gammel Franskviin. Pionrod, hængt om Halsen et heelt Aar omkring, holdes for at kunne læge Slag, men falder den af imidlertid, berettes Kuren at være omsonst. Ligeledes bruge nogle den Maade, at tigge en Smule Sølv hos 9 Fru-

entimmere, som have født Drengebørn, og lade deraf forfærdige et Kors, som hænges paa Brystet af den med Slag befængte Person, hvilket skal kunde hielpe, og giør det vist nok, om ikke andre, saa dog dem, der beholde Korset. 6) Moesot kaldes en Sygdom, som bestaaer fornemmelig i Mathed i Kroppen overalt, og tabt Mad- og Drikkelyst. Sygdommen gaaer over i Guulsot, og forvandles derpaa igien til Svindsoet, efter den gemene Mands Beretning, naar den ikke forekommes i Tide. For at dæmpe denne Sygdom, som er heel almindelig, bruger Folk Grafum album, som formodentlig skal betyde Album græcum, opløst i fransk Brændeviin, med Safran i, hvoraf, naar det kan hielpe, en fornuftig Læge let kan slutte sig til, hvori den saa kaldede Moesot bestaaer. 7) Berettes, Suurdei, lagt omkring Navlen paa Børn, at kunne fordrive Orme. Svingelkorn holdes for meget skadeligt i denne Egn, i Anledning af at Folk skal have erfaret, at det Brændeviin, som deraf brændes, giør Mennesker rasende. 8) Bruges til at afværge Stikken og Prikken under Fodsaalerne, at lægge derpaa et Stykke af nylig faugede Suder 4 Dage efter hinanden. 9) Læges Forstoppelse

hos

hos Mennesker ved at blande eller røre Æg og Salt sammen, som vikles inden i en smal Lærredsstrimmel, og puttes ind i Endetarmen. 10) I Modersyge eller i hysteriske Tilfælde bruges iblandt Bønderne paa Landet følgende Middel, nemlig: "Tag Brændeviin for 6 Sk., "Moes, som voxer paa Kirkegaarde og Kirke-"vægge af 3 Slags Farve (som uden Tvivl er "Muscus parietinus) imellem 3 Fingre, af Nel-"liker, Safran, Anis og Kummen ligesaa me-"get, item 3 Luus. Lad dette staae i 24 Ti-"mer, og ikke længere: brug siden deraf i 3 "Dage, om Morgenen tidlig før Solens Op-"gang, 1 Portion hver Dag, saa skal Syg-"dommen blive læget." Det er ellers bekiendt af lærde engelske og andre Skrivter i Medicinen, at Luus er bleven optaget iblandt de Midler, som kan læge Guulsoet, og derfor er ikke at undre over, at Bønderne ogsaa falde paa at bruge dem iblandt deres Kompositioner, men hvad Nytte deraf flyder under hysteriske Omstændigheder, maae Recipienterne selv bedst vide. 11) Siges Øreskarn at være godt for flydende og rede Øine. 12) Bruge Bønderfolk, for at trække Hævelse og anden Usundhed af Beneue, den saa kaldte Arv alsine, media som paa Indsk kal-

des Ar, lagt raa under Fodsaalerne, og har jeg selv prøvet, at dette Middel giør meget gode Virkninger. 13) Blev jeg engang vaer, at en Kone tog i Haanden koghede Gulerødder, hvoraf Haanden og Armen i en Hast blev næsten magtesløs. Ved at røre ved eller holde paa alt for varmt Tin, har jeg og anmerket, at kan foraarsage selvsamme Tilfælde. Og endelig 14) Er mig ved Leilighed faldet i Hænder følgende Recept, hvoraf de saa kaldede kloge Koner paa Landet og andre omløbende Qvaksalvere betiene sig, for at optrække den eenfoldige Almue:

"R. Cyp. Univ.

"I Jesu Navn gaaer jeg ud, gaaer jeg "ind. Herren er med mig paa alle mine "Veie. Fri er jeg Anne Jensdotter fra "Troldom, Forgiørelse, Colika, Mave-Moer, "onde Vinde, alt Ondt, baade indvortes og "udvortes, ja al Spøgerie og Fandens List, "min Frelser er Jesus Christ."

Amen. Amen. Amen.

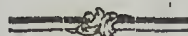

Si Deus pro nobis, opis Coutianos.

Naar

Naar de Syge have sovet paa denne Ordination, og betalt skikkelig derfor forlods ud, forsikres de om, at alting skal have sin Rigtighed, og imidlertid reiser Afladskræmmeren, for at afsætte flere Recepter af samme Suurdei, og sætter slige og andre Ting den virkelige Lægekonst ikke i en liden Mistillid blandt Bondestanden. Korsene betyde ventelig Locus Sigilli, eller andre Hemmeligheder, som Udstyrerne ventelig ikke engang selv forstaae sig paa. Opis Coutianos tilkiendegiver ellers omtrent Oprindelsen til slige Folk. Hornqvæg og fornemmelig Stude pleie desuden ofte at blive angrebne af den svære Sygdom, at ale, eller pisse Blod. Denne Sygdom, berettes af Bønderne, at blive lægt ved, at tage en Egepind stiltiende og opgrave med den, den Tørv eller Grønsvær, hvorpaa Studen har alet, da Tørvklumpen siden vendes om, og derpaa skal Sygdommen ophøre. Ved Koer bruges samme Middel. Dette som sympatetisk Raad kan lade sig prøve. Men Aarsagerne ere ellers Lægerne vel bekiendte. Videre, Hest at giøre lam, uden at nogen rører ved den. "Tag et Søm af en Liigkiste "og slaae ned i Jorden, hvor Hesten nylig har "trædt paa, saa skal Hesten blive lam, hvis

 "det

"det skeer om en Torsdag." Naar en Hest bliver syg af Fæbel, der sidder under Øinene som en Pose, "da lader man en fastende 12 "Aars gammel Dreng staae op paa Krybben, "og lade sit Vand i begge Hestens Øren, og "skal man da med Forundring skulde kunde see, "at Hesten bliver frisk, i hvor vanskelig denne "Sygdom end er for Hestelægerne at faae ku= "reret." At fange Ræve med Kranskager, gaaer saaledes til: "Man sætter et Studehorn "eller Koehorn ned i Jorden, hvor Ræven har "sin Gang, og naar Hornet er frosset saa fast, "at Ræven ikke kan rive det løs med Kløerne, "fyldes Hornet med Fidt og fiinrevne Krans= "kager, som blandes vel med hverandre. Ræ= "ven kan ikke komme til at æde det hele Qvan= "tum paa eengang, ligger altsaa ved Hornet og "slikker deraf, indtil den døer og dratter om= "kuld. I Følge Dyrets Natur synes denne Maade at være meget beqvem. Ovenstaaende smaa Anmerkninger vilde Læseren i øvrigt tilgive, at ere anhængiggiorte dette Kapitel, da de ikke syntes at kunde finde beqvemmere Sted.

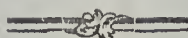

Sextende Kapitel.

Om
Forsøg med Jordboeret.

I Tanker om at kunde opdage noget nyttigt enten i en eller anden Henseende, anholdt jeg kort for min Afreise fra Kiøbenhavn til Schagen hos da værende S. T. Herr Conferenceraad Holm, men nu Geheimeraad Holmskiold, en Mand, der besidder uforlignelig store Indsigter i de fineste Dele af Naturhistorien, ja, er besielet med de Gaver i saa Fald, som visselig mange savne, og som Efterslægten taknemmelig vil erkiende i sin Tid, hvis jeg ikke tager feil, om at faae et Jordboer gratis meddeelt og forfærdiget paa den Kongelige Porcellainsfabrikes Bekostning, hvilket naadigst strax blev bevilget, og i Aaret 1782 og ved andre forefaldende Leiligheder følgende Forsøg dermed giorte, fornemmelig i den Henseende, om mueligt, enten

at kunde finde en Art af Porcellainsjord, eller og ildfast Leer m. v., som Fabriken i sin Tid kunde have Haab om at hælde sig til, hvis de allerede opdagede Sorter paa Bornholm og udi Island uformodentlig skulde slippe og blive forbrugte, men uagtet at det ikke lykkedes mig, at opdage ovenmeldte Jord= eller Leer = Arter, saa har jeg dog giort Undersøgelser paa adskillige Steder, om hvis Udfald Læseren herved meddeles en sandfærdig Efterretning, nemlig: 1) Det første Forsøg med Jordboeret skede tvers ud og norden for Veirmøllen paa Schagen i en sidlænd Egn, kaldet Hans Hanses Eng, hvor Folk, naar tørre Sommere indfalde, pleie at skiere Sandtørv, og hvorom tilforn er giort behørig Forklaring. Men uagtet at baade Bukkeblade og Engeuld, som pleie at være temmelig sikre Kiendetegn paa, at Tørv findes der, hvor disse voxe, enten i mindre eller større Mængde, saa udviste dog Jordboeret, at 3½ Qvarteer neden for Dagen, bestod Grunden af tør Sand, hvorpaa fulgte Vand, blandet med Qvæksand, indtil 1½ Alens Dybde, da Borhullet siden blev opfyldt med klart Vand, saasnart som Boret blev optrukket. Intet kunde være mere rimeligt, da Boeret trak det klare Vand

Vand op til Slutning, og af sig selv var villigt til at falde ned, end at slutte, at Afgrunden snart vilde møde, men intet har jeg saa ilde forsømt, i Mangel af vedbørlig Eftertanke, som at jeg ikke lod et lidet Lod falde strax efter at Boeret blev optrukket. Mine Tanker ere ellers, og jeg har Aarsag til at tænke saaledes, at f. Ex. ved de saa kaldede Broevande ingen Bund findes meer, naar man er kommen nogle faa Lagter forbi. 2) Blev atter giort Forsøg paa den nordlige Side af forbemeldte Eng paa det Sted, hvor Indbyggerne nylig havde opkastet Graver, for at lede efter Tørv, og hvoraf Laget ikkun var $\frac{1}{4}$ Alen i Tykkelsen, samt Tørven løs og ligesom støvet, og følgelig til saare liden Nytte, med mindre at Laget havde stukket dybere, som ved Jordboeret [dog ikke forefandtes, da det, efterat have løbet igiennem 10 Qvarteer Qvæksand, endelig antraf det klare Vand. 3) Da Rygtet foregav, at bag om Schagens Bye og omkring Broevandene formodentlig var Tørvjord at finde, blev Jordboeret paa adskillige Steder og langs ved begge Sider af Vandene nedladt, skiønt forgieves; thi Grunden bestod først af 5 til 6 Qvarteer grov Sand, dernæst $\frac{1}{2}$ Lagt muddret Sand, og ende-

endelig derunder vandblandet Qvæk, men hverken Leer eller Tørvjord. 4) Blev Jordboeret nedskruet paa et lidet Overdrev bag om Østerbye, der, hvor de saa kaldede Sibier eller Sef skal have voxet tilforn i en ikke ringe Mængde, men der fandtes heller ikke andet, end som en død, rød og ufrugtbar Sandjord. 5) Giorde jeg adskillige Forsøg paa og imellem de tilbageblevne Agre, tilhørende Schagens Bye; men der fandtes ingensteds det, man søgte efter, nemlig fine Jordarter, Tørv eller Leer, der alt tilhobe savnes paa dette Sted, ja Forsøgene overhoved sandede tydelig det almindelige Ordsprog, at Schagen er et Land, der flyder med Vand og Sand; thi naar Jordboeret paa de fleste, om ikke alle Steder, var nedsynket omtrent ¾ Alen, vældede strax Vand og Qvæksand op ved alle Sider af Boeret, og saaledes er Egnens Beskaffenhed i og omkring Schagens Bye, ligesom i de dertil hørende Marker og Sogn, om hvis sidste Beskaffenhed ellers i Forveien tydelig er bleven meldet. 6) Gik Forsøgene for sig paa Nørre Elkiers Gods, og da a) Kort østen for Herregaarden paa det Sted, som kaldes Dysig (det er, Dreck eller, Morads) hvor Boeret sænktes ned, og først

med-

medbragte en kridehvid, let, feed, fiin og ligesom støvet Leerart af 1 Alens Tykkelse, og derefter den selvsamme Jordart noget blandet med Sand 7 Qvarteer i Dybden, som siden afverledes med Qvæksand. Denne Jord brusede ikke med Skedevand, og kan følgelig hverken henføres til Kride- eller Kalkarterne, uagtet at den af udvortes Anseende meget ligner den saa kaldede Maanemelk eller Lærkesvamp. I Begyndelsen bliver denne Fremavl haard i Ilden, og smelter som Smør i Munden, endskient noget langvarig. Under en skarp Ild flyder Jorden til Glas. Vi vil kalde den indtil videre Sedimentum maris. Bønderne hviidte dermed deres Stadsestuer indvendig, som derved see ret nydelige ud. I øvrigt formodes, at denne Sort kunde anvendes til samme Nytte, som den Florentinske hvide Bolus, naar deraf fandtes Forraad, som der og for saavidt gier, da Jordarten af og til i tykkere og tyndere Lag lod sig ved Boeret optrække paa en Strækning af omtrent $\frac{1}{4}$ Miil i Runddeel. Dersom Vedkommende ansee de smaa afgivne Prøver nyttige under Udarbeidelsen til nogen Slags oekonomisk Brug, da skal deraf vorde forskaffet behørig Mængde, og som bedst kunde skee ved Udførsel

fra

fra Fladstrand. b) Falder i Dysigmosen en anden Prøve, mere guulagtig, end den forrige; men Farven uagtet, og den deraf flydende udvortes superficielle Forandring, indeholdt den dog ikke andet, end den hvide, og er altsaa en Variation deraf. c) Blev end videre giort Forsøg med Jordboeret i den saa kaldede Buebakke, beliggende ved Tværsteds Aae og udi Tværsteds Sogn. Sammesteds er det at Bønderne opgrave Leer, for at kline deres Huse med; men da den hele Bakke bestaaer af og til af guulagtig Sandmergel, 2 til 3 Alen tyk, burde den anvendes til Giødning, og ingenlunde til Væggearbeids Forbrugelse, efterdi Luften opløser al Slags Leer, som bruser med Skedevand, følgelig ogsaa Mergelen, og hvoraf flyder for alle Vedkommende et betydeligt stort Tab og Arbeids Spilde, som alle Proprietærer i Tide burde forebygge, og vænne Benderne til at betiene sig af de behørige Leerarter til Bygninger, hvor intet Teglbrænderie kan lade sig indrette, og ellers ikke. Denne Mergelart indeholder i øvrigt Svovelkiis, endskiønt ikke i nogen betydelig Mængde. d) Falder ved Østerbakken af Tværsteds Aabred, som er temmelig høi, en meget fiin og feed Jordart, omtrent

trent ⅛ Miil fra Havsiden, beblandet fast overalt med Østers og Muslingeskaller (b). Laget
Z paa

(b) Fiskerne paa Schagen have fortalt mig, og desuden nogle andre, som have været med paa Fiskerie, for 12 Aar siden, at i Nord fra Fyrtaarnet, omtrent ½ Miil til Søes, og paa 16 Favne dybt Vand skal være en Østersbanke, hvorpaa de fiskede med Borrebakker Østers, langt større, end de, der falde ved den sydlige Side, og ere dog disse heel anseelige og store paa sine Tider, men ikke kunde disse Folk med Vished berette, eller havde prøvet, hvor lang eller bred at denne Østersbanke er. Iligemaade er mig bleven berettet, at Fiskerne oppe ved Lyngbye, Kiulen og saa fremdeles, ligeledes af og til, blive Østers vaer, og opfiske dem med deres Fiskerkroge, saa at man, i Analogie med disse paa særskilte Steder samlede Beretninger, med temmelig god Grund kan slutte, at Banken maae løbe fra Rifet af langs med Landet, eller i det mindste 9 til 10 Mile op efter, om ikke langt længere, og at der have faldet i forrige Tider, og ventelig falde endnu ligeledes Østers uden for Tværsted især, det synes ovenmeldte med Jordboeret giorte Forsøg temmelig tydelig at kunne bevise, foruden at man af og til, og især henimod Rifet, finder opdrevne, endskiønt tomme Østersskaller, der ikke formodes og allermindst op til disse Tværsteds Bakker,

paa den nordøstlige Side, som vender til Aaen, var noget nær lodret ud til Dagen 1 Alen i Tykkelsen, og bestod af lutter blaat Mergel, men Resten underneden og ovenpaa af Sand. Dette Mergel er ligesaa lidet, som det forrige, fri for Kiispartikler. e) Berettede Bønderne, at vesten for, og kort fra Tværsteds-Aaen, skulde i Klitten falde hviidbleg klæbrende Leer, som og befandtes rigtig, endskiønt neden for 1 Alen tykt Sandlag, da der først mødte 2 Alen tyk bleghvid, og dernæst lyseblaa Leerart af 1 Qvarteers Tykkelse, der endtes med Qvæksand: og da ingen af ermeldte Leerarter sættes i Giering med Syrene, ere disse just de, som virkelig ere tienlige, deels til Teglbrænderier,

ker, der ligge omtrent 4 Miil fra Rifet, at kunne være forflyttede, og er det min Pligt iblandt andet, at bekiendtgiøre disse Jagttagelser til nøiere Eftertanke; men at gaae videre i saa Fald, strakte hverken Tiden eller mine Vilkaar sig til. Fangsten vil ellers i Tiden bedst kunde drives med smaa Byser eller Jagter, naar Banken var aflagt, der kunde løbe og flygte til Søes, naar det giordes fornødent, og ikke med aabne Baade, som paa den sydlige Side. Huc usqve ego & non ultra!

rier, og deels til at opføre Bygninger med paa Herre- og Bøndergaarde, i Mangel af ordentlig brændt Muur- og Tagsteen, hvilket sidste det Kongelige Danske Landhuusholdings-Selskab, og det vist ikke uden Grund, har ønsket, at maatte komme i almindelig Brug paa Landet, og i den Henseende, til Veiviisning for Landmanden, uddeelt en trykt Afhandling, som ansees følgeværdig i alle Dele, og især, da Indretningen koster saa lidet. f) Forefandtes vestre Ellebakken, saaledes kaldet af Eller, det er, underjordiske Folk, beliggende norden for Wollhoy ved Havsiden, og østen for Ugerbye Aae, at bestaae af den foranførte bleghvide Leerart, hvoraf undertiden føres noget til Høien og Schagen, endskiønt Veiens Længde er henved 5 Mile. Denne Ellebakke maae ellers have været meget behagelig, og anderledes, end som Naboestedet ved Odden østen for, at beboe, for de Ellerske Familier tilforn, efterdi at denne Bakke bestandig er bevoxen med Klittorne, der give et behageligt Syn, og især, naar de røde Bær ere modne. I øvrigt maae slige underjordiske Familier venteligt rangere temmelig høit, eller lavt, siden de aldrig ere at faae i Tale. g) Fandtes ligeledes

ledes ved Høebek, en imellem Wollhøy og Riis-ager beliggende Gaard, et temmelig tykt Lag, der deels bestod af Blaaleer og deels blaat Mergel, som baade er fiint og feedt. h) Kom mig for, som hele Aabredden op og ned efter, fra det saa kaldede Skidenva paa Elkiers Grund henved ⅛ Miil i Længden bestod af guul-agtigt Mergel, men Skedevandet udviste, at dette Lag ikke tykkere, end som 1⅛ Alen imellem Sand og Grønsvær havde kun inde at holde et grovt gruusblandet og guulagtigt Leer. i) Havde Bønderne opkastet Leergrave norden for en Bondegaard i Tværsteds Sogn, Slottet kaldet, hvori befandtes et lidet Lag af grov hvidegraae Sand, og gruusblandet, som neppe kan bruges til Bygninger, uagtet at denne ringe Fremavl dog ofte dertil anvendes. k) Anmerkes, at i Bløden, et sumpigt Sted, beliggende i den saa kaldede vester Tværstæds-Hede, som er meget stor, og dog mestendeels overalt udyrket, blev Jordboeret nedsat 18 Qvarteer dybt, som, naar det blev optrakt igien ved Hielp af en Buk og dobbelt Thalie bevidnede, at den øverste Deel under Jordskorpen indeholdt 6 Qvarteer tyk Lag af bleghviidt Mergel, og 12 Qvarteer derneden for ligeledes Mergel, som

dog

dog endda ikke havde Ende, eller man kunde trænge igiennem, da det medhavende Mandskab var for svagt til længer at kunne omdreie Boeret paa dette Sted. Vel grave de omkring liggende Bønder det Leer op, som de bruge til Huusbygning, i Bløden, men sig kun selv til Skade, som før blev meldet, da den hele Hede med største Nytte kunde optages og bemergles, i Mangel af anden Giøde, og besynderlig den Deel deraf, som er suur og fugtig, ja de der næst tilgrændsende Bøndermarker tillige, da Bløden frembringer en stor Overflødighed af denne kostbare Materie, som uskyldig har paadraget sig Folks Mistanke, Landet til en ikke ringe Skade, allene i Anledning af Misbrug og vrange Fordomme. Alting kan misbruges, og følgelig ligeledes Mergel, som er en hidsig Giøde, hvormed Jorden kan udpines saaledes, at naar der i Rad og uden Hvile blive tagne 6, 7 til 8 Kierrer, den da aldrig vil bære meer, og er følgelig ikke at undre over, at Mergel kan giøre Faderen rig, og Sønnen fattig; men deri er Mergelet aldrig Skyld, men uforsigtig Brug af Mergel allene. Denne Guldgrube, som Danmark har i sin Værge baade fiern og nær, er saa uskatteerlig, at jeg snart ikke

kiender nogen Metal, som dermed kan sættes i Ligning. l) Besandtes kort fra den Hunsmands Vaaning, som kaldes Kallehauge eller Kallehove, beliggende i Tværsted Sogn, under et 3 Qvarteer tykt Sandlag, 5 Qvarteer tyk bleghviid fiin Leerart, som, for dens Feedmes Skyld, meget roeses af Bønderne, ligesom den og bruges af dem til Udspækning, deels allene, og deels blandet med Kalk, (endskiønt denne er meget dyr nu paa Stedet) efterdi deraf findes en ikke ringe Forraad. Denne Leerart bruser ikke med nogen Slags Syrer, og er altsaa tienlig til det Brug, som den af Bønderne anvendes, ligesom til Teglstene og Pottemagerarbeide. 7) Bleve følgende Forsøg giorte paa Steenbeks Gods og Eiendom, nemlig: a) Tæt ved Herregaarden selv i Molledammen, hvor man strax imod Dagen antraf et bleeghviidt, fiint, feedt Leer, 1 Qvarteer af Tykkelse, og af samme Art, som den næst foregaaende, samt siden derneden for et 7 Qvarteer tykt Lag af graaeagtig Mergel (Marga Cinerea Vallerii. S. 23), og endelig tilsidst mørkeblaat Leer. b) Kom den hvidegraae Leerart, som en Briuk, beliggende ved Enden af den saa kaldede Leergravs-Ager, kort fra Gaarden Barkholt, frembringer i Mængde,

lige-

ligesom formodentlig hele Brinken øster efter af og til, ganske overeens med det under No. 6 Litr. L. ommeldte Leer, undtagen for saavidt at dette falder mørkere, hvorfor Stedets Eier og Beboer har i Sinde, at anvende det til at brænde Teglsteen af. c) Bleve giorte adskillige Undersøgelser med Jordboeret, langs op og ned ved Siden af den Aae, som paa den vestre Side løber imellem Elkiers og Steensbeks Herregaarde, men Grundens Beskaffenhed var af selvsamme Forhold, som paa den modsatte Side No. 6 Litr. h. d) Udviste Forsøgene ved det saa kaldede Steensbeks Kier østen Bekken, at Grunden der heller ikke bestod af andet, end grovt gruusblandet Blaaleer, uagtet at jeg dog der havde tænkt, at finde Mergel. e) Lod jeg Boeret stikke ned ved den saa kaldede Ladefogeds-Mark paa Steensbeks Gods, hvor det optrak først graaeagtig 3 Qvarteer og siden blaaagtig $2\frac{1}{2}$ Qvarteer tykt Mergel, meget fiint og feedt, som, da Brinken, hvori Mergellaget ligger, har fordeelagtig Direktion i Henseende til Naturens vedtagne Orden, upaatvivlelig maae falde i Mængde, og blive Godset til stor Nytte, især efterdi Stedet ligger beleiligt for Udkierselen paa Agrene, og den opkastende Grube har

 et

et vel passet Affald, dog med behørige Forbygninger, saaledes at den ikke skal kunde giøre Indbrud eller Arbeiderne Skade. f) Falder midt inde paa Nørre Bindslevs Byes Gader der, hvor Bønderne opgrave Leer til deres Huusvægge, graat og mørkeblaat feedt Mergel i Overflødighed, hvilket sidste og er blandet med Müslingeskaller, uagtet at denne Bye ligger temmelig langt fra Havet. Stedet har Affald, og ligger meget beqvemt, for derfra at udføre Mergelet paa den i Nærheden beliggende og udyrkede Hedejord. Jeg fortalte disse Bønder, at der og der fandtes Mergel tienligt til fordeelagtig Giødning, hvorpaa er stor Mangel paa sine Steder, men de studsede ved denne Fortælling, frygtende for deraf flydende alt for svært Hoverie, som jeg dog ikke har fornummet i Jylland at overgaae de almindelige Grændser, men snarere under, som vel er, da Folk begynder at indsee, hvad Skade et overdrevet Hoverie medfører. Om Fælledsskabets Ophævelse har jeg derimod ikke hørt nogen synderlig opmuntrende Taler. Imidlertid begyndte Bønderne i Bindslev af sig selv at opgrave Ao. 1785 og udføre Mergel paa deres Sædeland, og var det at ønske, at Bestyrerne af Godserne vilde

holde

holde Opsigt med, og underrette Bønderne om, paa hvad Maade med Nytte, og ikke Unytte, Mergel kan bruges; thi da Mergel giver som ofteſt overflødig Afgrøde, saa blive Bønderne saa hidsige paa dets idelige Brug, at de tilſidſt udtømme Jordens egen naturlige, medſkabte og frugtbargiørende Feedme, med mindre at de holdes i Tømme af deres Foresatte. Der kan ikke forlanges af en Bonde andet, end Bonde-Forſtand, og denne er undertiden nok saa underholdende, som andres, formedelſt den lange Erfarenhed de have, men at indprente dem noget Nyt, endſkiønt til Nytte, falder heel vanſkeligt, og derfor maae de føres ved Haanden til Maalet med al Sagtmodighed, samt Fornuft og Overlæg, som synes at være deres Foresattes Pligt, ſigtende til fælles Nytte. g) Laae paa den veſtre Side af Nørre Vindslevs Broe og den ſøndre Side af Aaen et ſtort Lag af ſandblandet og ſvovelflugtende ſort Leer, samt derovenpaa et andet guulagtigt opfyldt med Gruus. h) Stak ligeledes frem ved den nordlige Aabred paa det Sted, som man kalder Karen Halls Hul, eller Hals-Houll, et Lag ſort Leer, som i Ilden blev middelmaadig haardt, og bekom en guul Farve.

8) Gik jeg over med Jordboeret til Bøgstæds Herregaard og Gods, og giorde dermed iblandt andre et Forsøg i det saa kaldte Skidensige, beliggende kort fra Herregaarden, hvor Godsets Eier S. T. Herr Ritmester Bolvig havde ladet opkaste en heel stor Mergelgrav, og til at opnaae hans Hensigter først skurvet Jorden 3 Al. dybt, indtil at Mergellaget begyndte, og dernæst besørget deraf udført 3 Alen tykt Stratum; men da hans eget Boer var alt for svagt til at undersøge, hvor vidt Mergelet stak ned i Jorden, fik jeg mit eget til at falde 5 Alen dybere end hans, og kunde dog ikke trænge igiennem Mergellaget, formedelst Vand i Gruben af nylig indfaldet Regnveir, der betog Arbeiderne den behøvende Omdreinings-Force, tilligemed den Glathed, der var i Gruben. Nok alligevel, at paa dette Sted var betydelig stor Forraad, og, om ikke en Guldmine, saa dog noget, som dermed kan sættes i en Slags Ligning, hvilket og denne Patriot og opmerksomme Landmand virkelig har indseet, og i Følge deraf sørt en stor Deel af Gaardens fra Arilds Tid udyrkede og sure Marker i Brug, til Hvile for den anden Jord, og som nu bemerglede fast overgaae hine giødede Marker, saavel i Hensigt

sigt til Rug-, Byg-, som Havresæd. Fremgangsmaaden er mig ikke ganske bekiendt, men at Flid altid fortiener en passende Belønning, er noget, som jeg ikke behøver at kalde i Tvivl. Tæt omkring Herregaarden selv falder ogsaa Mergel, item ved den Herregaard Odden, hvis Eier, nemlig Herr Pors Munch, deraf skal have høstet ikke en ringe Nytte, endskiønt det Mergel, som der falder, lader til at være mavrere, end det ved Begstæd, som kan have sine Aarsager, da dette sidste stikker mere op imod Dagen, end som det første. 9) Bleve Forsøgene fortsatte paa Schaarup Gaards Eiendom tilhørende Herregaarden Leerbek, men forgieves, da Egnen bestaaer meest af lyngbevoxne Sandbakker, som for en stor Deel ligge udyrkede, og følgelig reiste jeg længer frem til Bondegaarden Overgetvee, og fandt a) I en stor og lang Brink, beliggende kort østen for ommeldte Gaard, under et 5 Qvarteer tykt Sandlag og hvidgraae Leer, et kompakt Stratum af lyseblaat Mergel, der stak 7 Qvarteer dybt i Jorden, og hvoraf hele Brinken eller Bakken efter al Rimelighed bestaaer. b) Var mig blevet forebragt, at i den saa kaldede Overgetveemose, som ligger neden og østen for

nys-

nysommeldte Brink, og hvor Folk for nogle Aar siden ere begyndte med at grave Tørv (c), skulde falde en særdeles fiin Jordart, hvorfor jeg paa 6 forskiellige Steder i Mosen eftersøgte den, men fandt ikke det mindste Spor dertil, undtagen paa et eeneste Sted, hvor Jordarten forestilte sig ligesom smaa Gryn, indsprængt i Tørven, og var lyseblaa af Farve. Bønderne berettede ellers, at Lagene undertiden kunde være af 2 til 3 Tommers Tykkelse, og omtrent 1 Alens Længde og Brede, hvoraf følger, at Qvantitæten maae være heel ubetydelig, om den end med Nytte kunde anvendes til den Slags Huusfornødenhed, som Bondestanden bruger den til, nemlig at male et og andet blaat med,

(c) Iblandt andet tilkommer den veltænkende, vittige og i Praxi øvede Landmand, Herr Jørgen Bragaard, Herre til Leerbek, den Ære med Rette, at have først opfunden denne store Tørvemose, som siden er bleven anvendt alle Vedkommende til Nytte. Ikke at tale om, at han, som et Mønster for mange andre paa denne Kant af Landet, paa egen Bekostning har indgrøvtet alle Godset tilhørende Skove, til en ikke ringe Nytte for ham og Efterslægten.

med, efterat Jorden er reven og meleret med Melk eller Fløde, i Steden for med Linolie. I øvrigt forandres denne lyseblaa Farve strax, naar Jordarten enten bliver kogt med Melk eller Fløde, og bliver mørk eller sortebruun. Denne Effloressents, som saaledes opskyder sig i Mosen, er intet andet, end Berlinerblaat, indeholder omtrent ¼ Procent Jern, og var meget nyttig, naar deraf fandtes Mængde. Bønderne formeente ellers, her at have opdaget en Indigomine, holdende for, at Indigo bliver opgravet af Jorden, som et Minerale.

10) Forflyttedes Touren til Leerbeks Herregaards Eiendom, hvor Jordboeret paa adskillige Steder blev nedladt, men dog fornemmelig ved Enden af det paa den sydlige Side til Gaarden grændsende Agerland, som helst syntes at vilde spaae et godt Udfald, uagtet dette slaae feil; thi hele Grunden bestod først af et tyndt Lag Sand, derefter ½ Alen tykt Lag hviidguult Leer, siden fiint hvidt Strandsand, og endelig Qvæksand, undtagen udi een Bakke, som adskiller Leerbeks og Ellinggaards Eiendom,

og ligger ved en Bæk, der løber imellem begge Gaarde, dog paa Leerbeks Side, hvor der fandtes et Lag af lyseblaat fiint Leer, blandet med Muslingeskaller, og som følgelig brusede der, ligesom Mergel, med Skedevandet, hvor Vandet blev slaaet paa disse, som indeholdende et Alkali, og ere det formodentligen de, som have bevæget Eieren af Ellinggaards Gods Herr Moldrup til at ansee, som let kan skee, det af ham fundne Leer for Mergel, uagtet at det ikke skal have giort den behørige Virkning paa Agrene, som det og ikke kunde i saa Fald, men derfor taber det virkelige Mergel ikke noget af dets sande Priis og berømmelige Egenskaber. Findes ellers ikke Mergel en Steds i bemeldte Bakke, vil det ventelig falde vanskeligt at faae det opdaget paa andre Steder i en saa sandig Egn; og da jeg i Anledning af Grundens Beskaffenhed, der fast overalt bestaaer af sandagtige Dele, ikke havde Haab om, at kunne fyldestgiøre Fabrikens Hensigter, maatte og derhos ile hiem igien, saa frastod jeg aldeles, at have videre med den Sag at

giøre.

giøre. Imidlertid sees af Forsøgene, at Jylland uden Tvivl, som vel er, maae besidde Mergel i Mængde, ligesom og, at derhos berettes, at ved Bagersvogns Herregaard, eller kort derfra, skal findes en rød Jordart, eller formodentlig Bolus, hvoraf jeg endnu ikke har fundet erholdt Prøver, uagtet skrivtlig Anmodning derom til Vedkommende.

Syttende Kapitel.

Om

besynderlige Ord og Talemaader i denne Egn.

Ingen bær vel Tvivl om, at der jo endnu findes, især iblandt Bondestanden, endeel gode Ord og Talemaader af det gamle nordiske Sprog i Jylland, og især i denne Egn, hvis simple Beboere leve som for dem selv, paa den nødvendigste Omgang med Naboerne og især de Besøg nær, som fremmede Nationers Søefarende ugierne giøre dem, og derfor desmere have bevaret deres Fædres Sprog. De Ord og Talemaader, som jeg, medens jeg opholdt mig her, har under høiere Pligter kundet lægge Merke til, deels som meget sieldne, deels noget afvigende fra det almindelige Sprog enten i Udtale eller en og anden Bemerkelse, har jeg troet at kunne finde her et ikke ubeqvemt Sted. I Henseende til Retskrivningen i disse Ord har

jeg,

jeg, saavidt muligt, fulgt Udtalen, endskiønt samme ofte er heel vanskelig at udtrykke. Desuden anmerkes, at Døbenavnene gemeenlig forandres og forkortes af gemeen Mand, f. Ex. Karen til Koyen, Johanne til John, Rasmus til Ras, Mette Andersdatter til Medast m. v.

A.

Aaske, Aske.

Aske, Æske.

Alle, visse Blod (om Qvæg).

Atkvast, Rognbælger af Rognkelsen, som opdrive af Havet (rimelig af det nordiske Ord: At, Snavs, og Kvast, Knippe eller Klase).

B.

Baus, Buxer.

Beise, bisse, være uroelig (om Qvæget, naar det plages af Insekter).

Bels, en Knøs paa 16 eller 17 Aar.

Betændelse, stærk Forkølelse. Ellers faae snart alle Sygdomme paa Stedet og omkring i Egnen Navn af Betændelse, især naar de paakomme pludselig.

Bise, vugge.

Bolke, Fiskeline.

Bollinform, Melonform.
Borst, Børste.
Byndse, giøre et Kar læksrie, item varme sig.

D.

Degneluus, en Skilling (ironice).
Demle, mumle om.
Dovver, Middagsmad. (Paa sine Steder betyder det Frokost.)
Dreng, ugivt Mandsperson, som tiener en privat Mand.
Drotte, drenke (især om Haner og Andriker).
Drov, Avlelyst (om Tæver).
Dvalt, ækkelt (om Mad).

F.

Fæder, Fødder.
Fændsel, Troelovelse.
Fi! Fy!
Fidde med en Pige, sove hos.
Fidena, Vilderede.
Fiig, Fnug.
Fim, rask.
Fiolter, Drog, Stakkel.

Fliuse,

Fliuse, Flue.
Fog, en Halvaars gammel Griis.
Foldbænk, Slagbænk.
Framers, Kiøkken.
Frynnet, angrebet af, eller, som har ansat Forraadnelse.
Fumren, klosset.
Funke, ugivt Fruentimmer, som har faaet Barn.

G.

Geed, (i denne ironiske Talemaade: Hun er saa hellig, som Peder Hedes Geed).
Genster, strax.
Gild, pyntet, smuk.
Giusen, avlelystig (egentlig om Køer).
Granfoged, Oldermand.
Greishoppe, Græshoppe.
Grille, Skind paa Melk.
Groben, og
Grobing, Grøvt.
Guffe, at giøe.

H.

Hoeser, v. Hoeser, Høns.
Hambriit, Hase.

Hammel, grim.
Havguse, Taage fra Havet.
Hægen, behagelig (om Mad).
Hæsk, kræsen (han er ikke hæsk).
Hellemesse, Allehelgen.
Hemte, lette, reise.
Hesteſtader, Spiiltov.
Hiamſk, flygtig, levende.
Hiel, Giel, Huus, hvori Fisk tørres.
Hielt, Klid af Byg.
Hiump, lam, halt.
Hoel, (i denne Talemaade: slaae Hoel i Vand,) slaae op med En.
Hoſſom, maadelig, stille.
Hovlad, Grime.
Hvaan, oeren (om Korn).
Hvonnig, Orne.
Hvons, hvorledes (andre sige, Huns).
Hugg, Drøbel i Halsen.
Huus-Egener, Indtømmer.
Hylie, Lae.
Høes, Hoved (om Sviin).
Høes, hees.
Hvio, stivt Tørklæde, som Pigerne binde over Øinene om Sommerdage.

J. Jaen,

J.

Jaen, Fork.
Jel, løbe jell, rippes (om Katte).
Jerntyv, Høefork. (NB. Jern og Staal omvexle ofte Bemerkelsen, for Ex. Staal-Gryde, Fyr-Jern.)
Jisangel, Jistap.
Jont, jevnt, sagte, for Ex. vi skal løse eller læse jont, d. e. sagte.
Jsterad, Stuehuus.

K.

Kaarer, Karder.
Kakkel, Kakkelovn.
Kantler, liden Hest.
Karum, Ballie.
Kiap, Stok, Kiep.
Kieling, Killing.
Kiendelse, Angeltømmer.
Kiol, Brønd.
Kiørmisse, Kyndelmisse.
Kleg, Gedehams.
Klit, Sandhavre.
Klithor, Rødder af Sandhavre.
Kloj, Plag (om Heste).
Klod, idem.

Knev, knøv, ferm.
Knovring, Kulde og Knuen i Kroppen, Skotring, it. Ende af et Tov.
Knupstud, Aars gammelt Nød.
Knyste, nyse.
Komp, gammel Hest.
Kompeien, ligeledes.
Krogel, Snække med Dyret udi.
Kruk, Hane.
Krobing, Krybbe.
Krygler, alle Slags smaa Snækker, især af Nerit-Arterne.
Krytte, knurre.
Kul, Lampe.
Knue, ælte (om Dei).
Kvæge, være med Lam.
Køjter, Hoben Penge.
Køje, Grønkaalsspire.
Kvan, Qværn.

L.

Laſs, Genitivus, af Lak.
Lak, Lærred.
Legg, Kal paa Benet.
Lejle, Planker, item Legen, en Dunk af Træ.

Lemmelse, Lamhed.
Lod, Faar.
Lode, farve blaat.
Loe, være med Kalv.
Lulak, Skiul, Giemme.

M.

Mandvoren, mandolm, som søger Folk, (om Tyre).
Melder, Mellemmad.
Minke, Sting under Skuldrebladet.
Miserel, min santen.
Mirringe-Haar, Kindhaar, Bakkenbart.
Miserei, særdig.
Misig, særdig.
Mogg, Møg.
Moge, skuffe Møg ud.
Molløse, Rygaas, Mønning.
Muse, gribe En i sin Tale.
Mysk, suur.
Mønne, tække det Øverste af Taget.

N.

Nevre, pille, rykke.
Nødes, Koestald.
Nøst, Koe-Baas.

O.

Oplod, den øvre Deel af en Særk, naar den er syet af to Slags Lærred, Overbul (islandsk Uphlutur).

Østling, Østers.

P.

Pain, Pande.

Piuse, Hare.

Poleje, vild Krusemynte.

Pransk, net og peen i Klæder.

Prantse, være serm.

Pras, Skum paa omrørt Fløde eller Melk.

Pynke, pykke, lave til Barsel.

Q.

Qvader, Jisskum.

R.

Raa, hastigen.

Rajs, Randers.

Ragtov, grov Uld.

Rams, gammelt overstaaet stort Græs, it. det samme som Havguse.

Ramse, staae med Havguser.

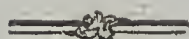
Ramſet, blandet med Havguſer (om Veiret).
Ratte ſig, pusle ſig, række ſig.
Reen, Staug, ſom Høns ſidde paa.
Ridt, løsagtig Qvinde.
Rundier, løbe (om Vædre).
Ruſt, Kar, man kommer Malt i.

S.

Sanmænd, Giær, ſom ſamles paa Øl, naar det ikke er vel proppet. (Nogle kalde det Hvalp.)
Sax, Pølſe, et ældgammelt godt Ord, it. Sax, et Slags Uldentøi.
Særſiel, Bundſiel i Vogn.
Særing, enkelt Ting, Individuum.
Segedokke, og
Seger, lad og doven Krabat.
Selſoet, Soelſort (en Fugl).
Silkemaag, Meduſerne overhoved, iſær meduſa aurita. Fi, Silkemaag! I ſeer ud, ſom jen Snat. Fy, du Skidne! du ſeer ſnottet ud.
Soj, Suppe.
Skieghat, Fruentimmers Hovedkappe.

Skoffin, sært Dyr eller Skabning, opdrevet af Havet.
Skrade, og
Skradekorn, Hanekam, Rassel.
Slee, at tøe.
Sleeveir, Tøeveir.
Smutte, Aabning ved Taget, hvorigiennem Høet indkastes.
Snat, Snot.
Snip, Korsklæde.
Soeg, lummervarm.
Spaa, Spade.
Spielsom, vild, lystig.
Steigers, Brygghuus.
Stiat, Stiert paa en Vogn.
Stol, Yver paa Hopper.
Stole, være med Føl.
Strag, smuk.
Strendetræ, Haspetræe, Vinde.
Svalehul, see Smutte.
Svingel, Insekt, som i Siælland skal kaldes Skralle.
Sølvstof, Sølvtomling.
Sømm, stille, ærbar.

T.

Tader, Green, Arm.
Taderfisk, Blækfisk, Blæksprute.
Tælle, Line, hvormed Flyndregarn omfattes.
Tanser, Angeltømmer.
Tege, Faareluus.
Teiger, Rødder i Jorden.
Tisse, tæsse (om Uld).
Tommerkruk, kalkonsk Hane.
Trændeboer, Rendegarn.
Trudne, svolme.
Troves, trives.
Tvistiert, Øretvist.

U.

Ugen, fremmed, ulige (om Høveder).

V.

Vag, svag.
Vaghed, Svaghed.
Vingle bort, bytte bort, tuske.
Vinkel, Sneglehuus, Snække uden Dyret.
Viper, hurtig, levende.

Vogn-

Vognsæt, Vognsading.
Vrae, Avlelyst hos Sviin, løbe vrae.
Vrant, overløbet (om Faar).

Y.

Yven, Dine.

Ø.

Øghoved, enkelt Høved.
Øgsfelled, Fælledskab med Vogn og Heste.
Giøre Øgsfælled med en Pige, sove hos.
Øn, Koepande.
Øgkræter, Heste i Almindelighed. (De Udlevede kaldes Hellemysser.)

Attende Kapitel.

Om

Vind og Veirligt,

samt

deraf flydende Følger,

saavidt Schagen især

og de tilgrændsende Egne angaaer.

Fra den 1. Septbr. Ao. 1780 til Augusti Maaneds Udgang Aar 1785, har jeg, ved Hielp af et Barometer og tvende Thermometre, indrettede af Herr Lerra i Kiøbenhavn, efter Herr Reaumours Inddeling, anteqnet og giort stadige Jagttagelser med disse Glas Kl. 12 Middag og Kl. 10 Eftermiddag, nogle faa Dage undtagen, udi Værelser, hvor ingen Kakkelovnsvarme kunde have Indflydelse paa Qvægsølvet, og Solen direkte ligesaa lidet; men i fri Luft kunde Observationerne ikke skee, formedelst at

Vind

Vind og Sandflugt snart i saa Fald havde ødelagt Indstrumenterne. At indføre disse Jagttagelses-Lister Ord for andet i denne Beskrivelse, der beløbe sig til kompres skrevne 12 Ark, holder jeg for, at ikke allene vilde have foraarsaget Læseren Keedsommelighed, men og derhos blive anseet for heel unødvendigt, da et kort og rigtigt Udtog deraf, samt upartisk forfattede Betænkninger derover, synes at kunne giøre en og den samme Nytte til fornøden Oplysning. Vedkommende A) de barometriske Jagttagelser, erindres 1) At i September Maaned Anno 1780 holdt Barometret sig jevnlig og som oftest ved 27. 10½ Gr., men ikke under 27 — 2. Vindene blæste i denne Maaned meest fra Sydost, Nordost og Nordvest, med nogenledes smukt Veir. 2) Blev Barometret ved i Oktober Maaned at stige og falde fra 27. 10. til 27. 0. med afvexlende sydlige, nordostlige og vestlige Vinde. 3) Viste Barometret Stigen og Falden fra 28. 0. til 27. 9. i November Maaned, med Afvexling af meest nordostlige og nordvestlige Vinde, med Nordlys og Sneefog af og til. 4) Indfaldt i December Maaned temmelig godt og stille Veir, under Barometrets Anviisning fra 28. 9. til

27.

27. 5. 5) Var Veirliget i Januari Maaned Ao. 1781 afvexlende med Regn og Sneefog, men derhos stille imellem, da Barometret løb ned til 27 Gr. og op undertiden til 28. 10., og det som oftest med nordostlige og nordvestlige Vinde, hvilken første, i December, Januari og Februari Maaneder pleier at vise sin Styrke, og har jeg aldrig fornummet paa Stedet, at Qvægsølvet i Barometret er kommet over eller under ovenanførte Grader, hvorfor jeg ikke finder fornødent, at melde videre desangaaende; men erindrer ikkun, at et Barometer synes at være et ganske umisteligt Instrument, saavel i en stor, som liden Huusholding, og saavel i Kiøbstæderne som paa Landet; thi naar Barometret viser 28 Grader, eller saa omtrent, kan man være temmelig vis paa godt stille og tørt Veir i nogle Dage, hvilket kan tiene 1) En Huusholderske, og især den, som forestaaer stor Vask og andre meer betydelige Huusholdingsforretninger, til en fast ubedragelig Veiviisning. 2) Handelsmanden og de Søefarende, under den foretagende Seilads, samt Ind- og Udskibning m. v. Viser Barometret derimod 27 Grader og derunder, er Luften anspændt med Uveir og forestaaende Uroeligheder enten paa

en

en eller anden Maade, hvilket jeg saa ofte har lagt Merke til. 3) Er Barometret iligemaade umisteligt for de Reisende, som deraf kan have en fortræffelig Nytte, i Henseende til at reise, eller ikke reise; thi reise de imod ondt Veir, foreſtaaer dem Fare, og reise de ikke imod tilstundende godt Veir, tabes alt for meget under Expeditionernes Løb. Den blotte Fornuft og Sandser, uden Hielp, kan ikke veilede os saa sikkert, som var at ønske, til dette vigtige Skridt; men den bevægelige Aand, som er nedlagt i Qvægsølvet, kan bane den Vei, som fører temmelig sikker til Maalet, naar man ikkun vil give nøie Agt derpaa. End videre viser Barometret for Ex. 26 Grader og derunder, naar en Mand vil tage ud at fiske, eller reise til Vands, især paa de Steder, som betyde noget, da udfordres visselig gode Redskaber, Mandskab, og en passende Agtpaagivenhed, om at bierge, om ikke andet, saa dog Livet, under de fleste Tilfælde; og endelig 4) Er Barometret saavel for den ene, som for den anden Landmand, af høi og lav Stand, gandske uundværligt, og det saavel i Henseende til Korn og Høe, som Ildebrands Indhøstning og Indsamling, ja nyttigt for Fiskevirkningen tillige; thi

Baro-

Barometret viser ved Grader, hvad Veirligt der vil blive en, to eller flere Dage i Forveien, besynderlig for saavidt Regn og Storm angaaer, og er dette ikke lidet for en Land- og Søemand, at være vel underrettet om i Tide. Men hvad der B) angaaer de Thermometriske Jagttagelser, da meldes a) At i September Maaned Ao. 1780 befandtes Varmen paa Stedet at stige høiest ved Middagsstunden til 15 Grader, og falde om Aftenen især jevnlig til 12 a 7 Grader, besynderlig naar taaget Veir indfaldt, men ikke derunder. b) Betegnede Instrumenterne i Oktober Maaned den stærkeste Kuld ved 2 Grader, og den største Varme ved 10., men som oftest 7, 8 til 9. c) Kom Thermometret i November til at vise den stærkeste Kuld af 3 Grader, og den høieste Varme af 5 til 5½ Grad, samt derimellem. d) Befandtes i December Maaned, at Kulden jevnlig holdt sig til Frysepunkten, og naar nogen Afvexling skede, da steeg dog Varmen ikke høiere, end som til 2, 3 a 5 Grader. e) Holdt Januarii Maaned ved Ao. 1781 med Kulden fra 5 til 0½, men f) Februari Maaned derimod med 2 Graders Kuld, og gav ikke høiere Varme, end som 2 Grader. g) Var Varmen

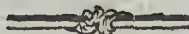

i Marti Maaned samme Aar 6 Grader i nogle Dage, og for Resten mindre, men ingen Grader af Kuld. h) Kom April Maaned jevnlig frem med 3, 4 a 5 Graders Varme, undtagen den 29de, da den steeg til 9 Grader. I denne Maaned var ellers Veirliget temmelig roeligt. i) Blev Varmen i Maji Maaned anmerket, heiest at lebe op til 13 Grader, som var den 30te Dag i Maaneden ved Middagsstunden, men den mindste Varme var 3 Grader. Den 6te faldt Snee og Hagel paa Jorden, og den 9de ligesaa. k) Medførte den 27. og 28. Junii 17 Graders Varme, og ingen anden Dag i Maaneden ringere end 12. Veiret var jevnlig stille, men ved denne Varme og Tørke toge Væxterne i den sandige Jord megen Skade, og ligesaa l) I Julii Maaned, som lignede den forrige, endskient meer almindelig varm, det er at forstaae, at Varmen som ofteft steeg over 12 Grader, og indtil 17. m) Holdt Varmen endnu ved i Augusti Maaned, som oven meldt, den 9de undtagen, da Thermometrene viste 19 Grader ved Middagsstunden. Den 15de var Veirliget roeligt, med Tordenskrald, som er temmelig usædvanligt paa Schagen, da de sammenstødende Have der saa meget formindske des-

lige

lige Luftvirkninger. n) I September Maaned nemlig den 4de og 6te, var Varmen 16 Grader, og de øvrige Dage derunder indtil 10 Grader. o) Havde man i Oktober Maaned høiest 13 Graders Varme, som f. Ex. den 2den og mindst $5\frac{1}{2}$ Grad, som den 30te og 31te. p) Bestod November Maaneds Varme af 2, 3, 4 til 5 Grader, som i sidste Tilfælde den 10de, 19de og 23de Ejusdem. q) Løb Qvægsølvet i Varmmaalings-Glassene under en jevnlig Afvexling i December Maaned fra 3 Grader supra og til 2 a $3\frac{1}{2}$ Grad infra Degelations-Punkten, og da jeg saa kort, som mueligt, har givet Efterretning om Luftens Tilstand m. v. sidst i Aaret 1780 og i Aaret 1781 paa dette Sted, grundet paa faste Jagttagelser, saa synes iligemaade nødvendigt, at der og bliver noget meldet om den efterfølgende Tid, indtil at Observationerne ophørte, og deraf følgende Suiter, for saavidt at Næringsveiene angaaer; og var da a) Aaret 1782 ligesaa ufrugtbart af Regn i den Tid, det helst kunde have giortes nødigt, for at vederqvæge og afkiøle den varme og skarpe Sandegn, som det foregaaende, hvorfor og Tabet i det Hele blev anseeligt. b) Forholdt Kuld og Varme sig omtrent, som fore-

gaaende Aar, nogle faae Dage og paa 1½ Gr. nær undtagen. De skarpe vestlige og nordostlige Vinde pinede, efter Sædvane, Egnen ud, men Sandflugten fik dog ikke saa stærk Overhaand i dette Aar, som siden. Den 24. November 1781 Kl. 9 36 Minuter Eftermiddag var Vinden sydlig og sagte Blæst med klart Veir, da i en Hast opstod omkring Maanen et stort Blus eller Ildfakler, der vare lysere, end som Maanen selv, og faldt ned imod Jorden kugleviis, og med adskillige Farver, i en utroelig Hastighed, dog uden synderlig Bragen eller Knagen i Luften, men spredte sig derimod overmaade vidt ud, og gav Knal, især der tilsidst, hvor Skuddet stødte imod Havet; og ansaae Almuen dette Luftsyn ikke med ligegyldige Dine, men som Forvarsel for Krig, dyre Tider eller nye Paalæg, som gierne pleier at skee under slige Tilfælde. Stierneskud var at see hist og her paa samme Tid, og siden faldt stærk Riimfrost ovenpaa om Natten, med taaget Veir paafølgende Dage. Aar 1782 den 17. September Kl. 8 Eftermiddag var halv tykt og rusket Veir med S. S. O. Vind, da Maanen atter gav fra sig et stort Blus, der fordelte sig i Skyerne, og var at see omtrent i 1

Mi-

Minut. Ved en hastig Omvexling af Vinde fornemmes undertiden svære Kastvinde, især af Nordvest, paa Schagen, som f. Ex. Natten imellem den 19. og 20. November 1782, da Blæsten foer frem brølende, og ligesom geleidet med Torden, ja havde noget nær omvæltet nogle Huse. c) Gav Sommeren Ao. 1783 ikkun liden Grøde fra sig paa Stedet, da der manglede Regn, og Solens Varme betog Sæden dens Styrke og Kræfter. Varmen gik i Augusti Maaned til 19 Grader, og holdt sig ellers jevnlig imellem 10 og 16 (d). Vinterkulden i Aaret 1783 holdt sig jevnlig til 6 a 8 Grader, undtagen i Januarii og Februari Maaneder, da den som oftest blev ved 10. i Middagsstunden, og nogle Dage faldt Qvægsølvet til 13 Grader, med Storm, Snee, og fast ondt Veir hver Dag, lige indtil Foraaret. Denne Vinter og Sommer forbedrede ikke Schagens ringe endnu i Behold værende Markjord, men Sneen især, blandet med Sand, efterlod sig

(d) I dette Aar saaede jeg 5 Tønder Havre, og fik igien een Trave og nogle Neger, og andre i Byen efter Proportion, hvoraf kan sluttes, at Agerdyrkningen paa Schagen giver som oftest maadelig Fordeel i disse Tider.

meget ubehagelige Følger. d) Var vel Sommeren Ao. 1784, i Henseende til Regn, ikke saa meget at klage paa, som de forrige, men saa snart det har regnet f. Ex. fra S. S. V. eller N. O. i 1 til 2 Dage eller kortere, da opsluges gemeenlig disse ædle Safter af en hæftig Storm fra N. V. og da ryger Sandet igien inden faa Minuter, uagtet det synes at være vel igiennemblødt, ligesom Støv og Aske (e). Denne

(e) Denne Sommer fik og Schagen og Schagens Sogn deraf en klækkelig Portion, og hvad Vedkommende ikke fik om Sommeren, det tilveiebragte den sneefulde og haarde Vinter ganske troefast, endskiønt til liden Fromme for Næringsvæsenet. Heste især paaføres ofte ved slige Leiligheder den visse Død; thi at æde og drikke Sand i sig bestandig, er Naturen en Vederstyggelighed, og renser man endog Brønde 2 eller 3 gange om Ugen, ere de atter strax opfyldte med samme Suurdei som forhen, ikke at nævne, hvad Kreaturene maae døie paa Marken, da Tænderne endog tilsidst falde ud af Munden. Leiekøerne malke ikke, men blive syge, og fast ingen vil laane dem til Byen, med mindre at deraf gives en overdreven Leie, og Underpant tillige, hvis Koen døer, hvilket Borgerne med Veemodighed maae gaae i Møde. Ao. 1785 kostede

Denne Odde er og, som andre Udhukker ved Havet, udsat for Havguser, som jeg har fornummet, at være saa bidende paa dette Sted, og andre tillige, der boe ved Vesterhavet, at de ikke allene i en Hast komme Løv og Bark til at forsvinde, men og udtære saavel Mark- som Kiøkkenurter, naar de vare længe, ja ere desuden saa skarpe, at de inden en føie Tid angribe Brystet, naar Munden ikke er tillukket, eller Folk bære i Munden Angelika eller andre aromatiske Ting, som Antidotum imod Luftens deslige Giftigheder. Kulden i dette Aar, eller rettere sagt, Vintermaanederne, og fornemmelig i Januari, Februari og Marti Maaneder, var jevnlig ved Middagsstundtu 10, 11 til 13 Grader med nordvest, nord og nordostlige Vinde og Snee i Overflodighed, (der gierne er Rugen en Vederqvægelse, og medfører frugtbare Tider) saa at Havet ved den Leilighed paa begge Sider blev tillagt med Iis saa langt ud, som man kunde see, hvilket dog

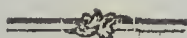
 ikke

kostede Leien af en goldmalket Koe 4 Rdlr., hvilket tilforn skal være uhørt, og er langt fra, at Nytten kan svare til disse Udgivter; men Nød bryder alle Love!

ikke er ret almindeligt paa Stedet, da Isen, formedelst Uroe af Storm, Strøm og Havbrud, ikke saa lettelig kan faae Leilighed til at hæfte fast ved denne Udhuk. Imidlertid er det vist, at uagtet Kulden Norden for har langt flere Grader, end som i Nørre Jylland, saa har jeg dog aldrig seet der de Følger deraf eller Virkninger, som her, og allermindst paa de fireføddede Dyr, samt flere Kreature, hvortil Aarsagerne magelig kan udledes, og som nedstamme fra den idelige Blanding af Sand og Vand, der er saa skadelig i alle Dele. For saavidt ellers at Næringsvæsenets Vedligeholdelse eller Fremvæxt anbelanger, da kan de, der boe paa Stedet, med en Slags Misfornøielse see paa at der 4 til 5 Miil fra Schagen falder Regn over Landet i mange Dage, og dog ikke en Draabe paa Schagen, hvilket i Følge Oddens Beliggenhed vel ikke kan kaldes noget usædvanligt, men er dog til en overmaade stor Skade for det lidet overblevne Agerbrug paa Stedet, hvor Jorden om Sommeren er meget trængende til Vand. Og endelig e) Bliver at erindre ved Aaret 1785, 1) at paa Schagen fast den hele Vinter, som ellers ikke er almindeligt, var passende Kaneføre, og følgelig Odden i en lang

Tid

Tid tildækket med Snee, men Kanerne mangelede, og altsaa blev ogsaa denne ufkyldige Sindsfornøielse og vederqvægende Udvandring til intet. De unge Mennesker derfor, som ere overgivne af alt for stor Munterhed, tilraades ikkun, at flytte til Schagen, da de der vist nok skal finde et tilstrækkeligt kiølende Middel imod denne Sygdom. Imidlertid laae ellers Naturen ikke stille; thi i denne Vinter og paafølgende Foraar beskadigede Sand og Blæst de Eiendomme, som siden har været begrædeligt at see paa, og dette for dem især, der havde giort sig størst Flid, og anvendt meget paa, at sætte sig in Salvo for Sandflugten; men forgieves; hvorpaa om Sommeren 1785 til al Uhæld paafulgte jevnlig Varme af 12 til 20 Grader, som den 28. Julii og følgende Dage i Maaneden, samt først i Augusti Maaned, uden at der faldt Regn paa Jorden, nogle faa Dage undtagen, og dog ikke, førend Grøden allerede var bleven undertrykket, og ikke igien kunde erholde dens naturlige Styrke og Kræfter, hvoraf fulgte, at der kom Antændelse i Havren paa Marken, uagtet al den derpaa anvendte Giøde og videre Bekostning. Kort sagt, Agerdyrkningen paa Schagen begyndes og endes nuomstunder med

idel Tab og lutter Fortredeligheder! Men i forrige Tider maae det have været en stor Glæde, at see alle Schagens Marker i fuld Flor, og hvorom troeværdige Folk af Stand og Alder have afgivet deres nøiagtige Forklaring, som tilforn er meldet. Vinterkulden Aar 1785 lignede den i Aaret 1709; thi d. 4 Marti 1785 var Kulden 11½ Grad, den 5. Dito, da Jorden og Klitbakkerne begyndte at revne, 12½ Gr., item d. 10. Dito 10½ Gr. og saa fremdeles, endskiønt med nogen Forskiel. Barometret vedblev dets 28 Grader i den strængeste Frost. Men fra den 19. til den 25. var det fremfor ellers overmaade ustadigt, saa at det i en Tid af 5 Qvarteer spaaede smukt Veir, og i lige lang Tid det modsatte. Vind og Luft vare og meget foranderlige en heel Uge i denne Tid, saa at Qvægsølvet snart ikke kunde være sig selv mægtig. Ao. 1787, efterat jeg var bortreist, skal Sandflugten have giort endnu større Skade paa Overdrevet, Huse, Haver og Markjord, end nogensinde tilforn.

Nittende Kapitel.

Om
Forslag
til
Schagens Kiøbstæds og Sogns Opkomst og Forbedringer.

Naar man betragter ikke allene den store Skade, som Byen og omkringliggende Egn har lidt ved Sandflugten, der tiltager Dag fra Dag i Følge foregaaende udførlige Anmeldelser, men og at hele Raabierge Sogn, noget af Ellinge-Sogn, og derhos en stor Deel af Elkiers Gods er samme Uleilighed underkastet, endskiønt paa de sidst benævnte Steder i meget mindre Grad, saa vil falde temmelig vanskeligt, at give fuldkommen sikre Raad, hvorved denne store Skade kan afhielpes, og følgelig Schagens Opkomst, for saavidt Landvæsenet angaaer, igien kan lade sig forbedre, da Naturen er bleven tilladt, at giøre

giøre alt for stor Vold i Forveien. Nogle fornuftige og erfarne Mænd, som jeg har talt med, ere ellers af de Tanker, at et General Forbud om Klittens og de sandstillende Urters Ødelæggelse, alt under taalelig og formildet Straf, men derhos kraftigen haandhævet af bestandig Patrol nogle Aar i Rad i den hele Omkreds, snart vilde blive det eeneste Middel til at qvæle Sandflugten, eller i det mindste forhale noget dens hyppigere Fremgang, og synes dette Forslag ikke at være ilde grundet, naar ikkun Patrollen udviiste Troeskab blev understøttet troefast af Øvrigheden; og Planen lagt fornuftig, især for saavidt Udviisning til Kreaturer m. v. angik. Til Udgivternes Bestyrelse maatte hvert Sogn og Grundeier kontribuere forholdsmæssig. Ikke at nævne flere Bestemmelser, som Iværksættelsen og Udøvelsen af Planen vilde giøre høist nødvendige, og som efterhaanden vilde blive at indsee, naar der først blev lagt Haand paa Værket; men dog synes derhos høist nødvendigt, at man ved kyndige Mænd blev vel forsynet, deels fra Engeland, deels Sverrig, og deels fra andre Steder, med de sanddæmpende Urters Frøe, som under ovenmeldte Patrols Beskiermelse kunde

faae

faae Leilighed til at fæste Rødder. Kort sagt, skulde dette vigtige Arbeide nogensinde blive foretaget, da udfordres dertil 1) Folk, som have udstrakte Begreber om Væxteriget og Væxternes Forplantningsmaade m. v. og 2) Ikke en ringe Kundskab i Lov og Politik, hvorhos synes nødvendigt, at en passende Haardhed og Mildhed bleve blandede imellem hinanden under Forretningernes Løb. Men nu vender jeg mig igien til nogle af Sandflugten flydende og ligesom uformerkte Følger, som ere: a) At i Anledning af at Landnæringen, Schagens Kiøbstæd tilhørende, noget nær intotum er den betaget, saa følger deraf, at ikke allene de faae saa kaldede Kiøbmænd, som boe i Byen, og Naboebønderne tillige; men og de nærmeste Jordegodseiere ligesom kappes om, at forhøie Levnetsmidlerne for den fattige Fiskerstand, der dog udgiør Mængden. Til at forebygge Varernes utidige og skadelige Optingelse paa Landet af Kiøbmandsstanden, saavel som Landmandens høie Priser paa sine Tider, de Fattige især til Undertrykkelse, synes raadeligt, at der to gange om Ugen, nemlig Onsdag og Løverdag, allernaadigst blev befalet, at Torvedage bleve holdte midt i Vesterbye, og at de Fattige, samt andre,

dre, der ikke handle, blev forundt Forkiøbs-Rettighed indtil Kl. 12 Middag eller Kl. 2 Eftermiddag, alt under anbefalende Opsigt; og troer jeg, at Konsumtionen under en saa ordentlig Fremgangsmaade heller vilde til- end aftage, lad være at de Egennyttige vist nok vil sætte sig derimod. b) Synes Markeder tvende gange om Aaret offentlig holdte paa Schagen, nemlig For- og Efteraar, at vilde give Omsætsen meer levende Afvexling, til Borgernes og især de Kongelige Intraders Nytte, som staaer til at prøve, uagtet at nogle ogsaa have villet sat dette Forslag iblandt andet overstyr, men hvis Indvendinger jeg ikke har kundet anseet grundede; i det mindste giøre slige Markeder Byen ingen Skade. c) Deels til at understøtte de Fattige, og deels til at holde Kornvarene i taalelig Priis, som indføres saavel til Lands som Vands, synes ganske umisteligt, at der bliver paa Schagen oprettet et lidet Kornmagazin, bestaaende, om ikke af meer, saa dog af eet Hundrede Tønder eller to. d) Smaae Mannfakturer eller i det mindste Spinderier, hvor fattige Folk kunde erhværve Brødet ved. e) At Flyndretolden blev oppebaaren som tilforn, og denne anvendt til Belønninger for Fiskerne, og Fiske-

rierne

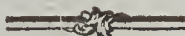
rierne opmuntrede i andre Maader paa det kraftigste, da disse ere just Stedets rette og fast eeneste Næringsvei for Tiden. f) Vilde det blive Byen gavnligt, og forebygge Sildens utilbørlige Udstyrtning, Undergang og Forraadnelse, at der ikke allene bleve forfattede og uddeelte paalidelige, sikre og trykte Efterretninger om Maaden, at fange, røge, spege og salte Sild paa m. v. men og at virke eller brænde Tran deraf paa svensk Maade, som jeg har merket, at Indbyggerne helst vil beqvemme sig til, naar de ikkun havde ret Begreb om dette sidste Foretagende og Fremgangsmaade, vel vidende, at Tran er en almeennyttig og kostbar Produkt, og at Lysning paa Schagen just ikke alle Tider er saa let at bekomme, eller til ringe Priser. Den Sild, som væltes ud af Baadet paa Sandstranden, især naar det er varmt i Veiret, er ikke at lide paa, at er duelig til Nedsaltning, enten saa den er feed eller maver, da den mister derved Skiellen som oftest, men Silden bør tages lige af Baadet, behandles vel, og nedsaltes strax paa Stedet eller Stranden, og er dette visselig gierligt, naar ikkun 3 til 4 Interessentere med og ved fornuftige Anstalters Indretning, vilde passe paa og lade alle Baadene

dene møde med Silden paa 2 Stæder under Afvexlingerne, som f. Ex. ved Rifet i første Tilfælde, og ved Enden af Vesterbye i det andet, hvor Salteriehytterne mageligst synes at kunne staae. g) Endskiønt der ikke i Mands Minde, efter Beretning, ere antrufne saa svære Stimer af Graasei tæt inde ved Strandbredden paa begge Sider af Schagens Udhuk, som i Junii Maaned Ao. 1785, da denne Fisk var færdig, under dens sædvanlige hastige Fart, og jagende efter Silden, at omkaste Baadene, som tilforn er meldet, og hvoraf med Dybsvaad en stor Hob blev fanget, endskiønt med stor Forliis af Baadene, som vare alt for svage i slige Tilfælde, saa sees dog deraf, at denne Fangst endog fortiener at komme i Betragtning, og behøver kraftige og opmuntrende Midler, samt stærke Redskaber, der ere brugelige paa andre Steder, efterdi at Stimene altid løbe Udhukken forbi om Foraaret, endskiønt ulige langt fra Landet og i ulige Mængde. I forberørte Skynding blev ellers Graaseien deels sprængt og tørret, og deels virket til Klipfisk, da der var nok af Salt at faae paa Stedet, hvorhos Leveren og ikke gav en ringe Fordeel. Overalt bestaaer ellers Hovedsagen fornemmelig i at hæmme Sandflugten,

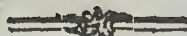
flugten, og kunde dette mageligere lade sig giøre, end ellers, dersom man havde Forraad nok af Græusvær til at bedække de sandbedærvede Steder med; men derpaa er ingenlunde at tænke, da fast hele Overfladen af Schagen, Schagens og Raabierge Sogne er noget nær underlagt. Ved den nordlige Side af Landet kunde vel samles 1 eller 2 Læs Tang om Dagen, som er af ingen Betydenhed. Om Efterhøsten især falder ved den sydlige Havbred af og til en temmelig Mængde af Zostera Marina, men naar den er tør, føres den bort af Vindene nok saa hastig som Løvblade, eller og tildækkes af Sand. Mine Tanker ere derfor, efter at have betragtet Sagen fra alle Sider, saavidt min ringe Forstand tillod, at de Hovedmidler, som bør bruges, allene blive at finde i Planteriget. Hvad Raad der ere blevne brugte til at stille Flyvesandet i Siellaud, udvise Kommissions-Akterne, som væntelig ligge bevarede i det Kongelige Rentekammer, og som her kunde tages til Hielp, endskiønt Sagen upaatvivlelig er af ulige Beskaffenhed. Flyvesandet har paa adskillige Steder udenrigs giort stor Skade, ligesaavel som her, og Folk været beskiestigede med at stille det. Den lærde og ædeltænkende Herr Professor

 Abra-

Abraham Kall har været af den Godhed, at laane mig en Disputats, angaaende Flyvesandet i Skaane, som skal være rar at bekomme, og da den indeholder saare vigtige Ting i slige Henseender, og kan give Vedkommende Adgang til adskillige med Forsigtighed prøvede sandstillende Midler, saa har jeg holdt det nødvendigt, at indføre den i denne Beskrivelse, som et Tillæg, Ord for andet; thi jo flere Midler der kan optænkes, jo lettere kan man siden med fælleds Overlæg gaae denne store Skade i Møde. At jeg ikke oversatte denne efter mine Tanker nyttige Disputats, kom deels deraf, at Tiden ikke tillod det, og deels at jeg formodede, at hvis der skulde blive giort noget ved Sandflugten, dertil da vilde blive brugte studerte Folk fornemmelig. Man lærer ellers 1) Iblandt andet af denne Disputats, at der ikkun er 10 Daler S. M. Mulkt fastsat for dem, som angribe de sandstillende Væxter. §. IV. 2) At Elymus Arenarius lader sig baade saae og forplante, som er meget nyttigt for Jylland. 3) Viser §. V. Hollændernes Fremgangsmaade og Flitighed i at dæmpe Flyvesandet, ligesom §. VI. de Svenskes. Og 4) Sees af §. VII., at Salix alba &c. ogsaa er nyttig i slige Tilfælde, ikke

ikke at nævne Anis og Fennikelfrøe m. v. saa det er troeligt, at naar Regieringen allernaadigst vilde tage sig af denne Sag alvorlig, meget da med Forsigtighed kunde udrettes. I de saa kaldede Leipziger Sammlungen, VIII. B., S. 256 ꝛc. tilraades fornemmelig Asp og Birkeplantning, ikke saa meget for at stille Sandet, men meer til Skytning for de mindre sandstillende Væxter, som vil blive nødvendigt. Flere Skrivter, som handle om Sandflugten, og siden kunde tiene til ydermere Veiviisning, forbigaaes paa dette Sted; men imidlertid er vist, at skal Landet ikke ødelægges, da er det hei Tid for Vedkommende, at faae denne forskrækkelige store Skade afværget jo før jo heller, hvortil ønskes megen Lykke! Store Saar behøve en god Læge! Endelig bliver det en urynggelig Sandhed, som baade Erfarenhed og troeværdige Skrivter bekræfte, at i alle de Landskaber, hvor Sandflugten har giort Skade, der ere Folk meest begierlige efter at indsamle de Ting, som egentlig høre til at hæmme Sandflugten, og kommer dette ikke deraf, at nogen med fri Villie i Almindelighed vil overtræde Lovgivernes hellige Forskrivter, men allene af Nød og Trang paa slige Steder, da enhver

Familie søger at bierge det Nødvendige til Livets Ophold saa længe den kan. Saaledes er det tilgaaet i Scaane ꝛc. ꝛc.

Endelig tilkommer Schagens Beboere den Roes med Rette, at de ere særdeles godgiørende imod Fattige; thi Vinteren Ao. 1784, 85, da der kun vare saare ringe Levnetsmidler i Byen og de Fattige fra Landgodserne strømmede ind i Flokketal, saa deelte endog de fattigste Familier den sidste Skierv med disse deres nødlidende Medborgere.

Tillæg.

Tillæg.

B. t. D.
DISSERTATIO GRADUALIS
DE
ARENA VOLATILI SCANENSI,
EJUSQUE
COHIBITIONE,
QUAM
DIVINA AFFULGENTE GRATIA,
CONSENTIENTE AMPLISSIMA
FACULTATE PHILOSOPHICA,
SUB PRÆSIDIO
VIRI AMPLISSIMI ATQUE CELEBERRIMI
D. Mag. ERICI G. LIDBECK,
HIST. NAT. PROF. REG. ET ORD. DIRECT. PLANT
SCAN. PRÆF. HORT. BOT. REG. ACAD. SC. SVEC.
MEMBR. ATQUE FAC. PHIL. h. a. DECANI
PUBLICO EXAMINI SUBMITTIT
OLOF BRING,
AD DIEM XX. MAJI MDCCLX.
HOR. ET LOC. CONS.

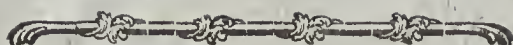
VIRO
Admodum Reverendo & Præclariſſimo
DOMINO
Mag. JÖNS BRING,
Præpoſitio atque Paſtori Eccleſiarum,
Auſaabs & Ströſwelſtorp.
Meritiſſimo.

PATER CARISSIME!

Quibus verbis mentem meam erga Te gratiſſimam exprimam? Pater Cariſſime, quo praeconio Tua in me merita extollam? Quando enim Paterna Tua beneficia, mihi ab ineunte aetate praeſtita, mecum reputo, amoris Tui Paterni, quo ſemper me tibi devinxiſti, tot ac tanta exiſtunt documenta, ut verba certe apta, meae in Te pietate teſtandae, deſint. Ne autem indecore partes meas negligere videar, opuſculum hoc qualecunque Tibi ſubmiſſe offero. Suſcipias, Pater Indulgentiſſime, juvenile ſpecimen, ut teſtimonium animi mei gratiſſimi, conſveta Tua benevolentia, ſupplex rogo atque obteſtor. De cetero Supremum Numen calidiſſimis ſollicitare votis nunqvam deſiſtam, velit, in meum omniumque noſtrorum commodum ac emolumentum, Te in Pyliam usque ſenectam Salvum Soſpitemque conſervare; ſic vovet vovebitque

CARISSIMI PATRIS

Filius Obſequentiſſimus
OLOF BRING.

§. I.

Omnes qui ſyſtemata mineralogica compoſuerunt, Arenam inter illas ſic dictas terras (Jord-arter) enumeraverunt (*), hæcque terra omnium terrarum maximam certe ſibi partem orbis noſtri vindicat, eamque ob cauſſam Celeberrimus LINNÆUS, Arenam circa principium mundi unicam fuiſſe terram (a), dicere auſus eſt; Unde deinde adjumento Elementorum totum Regnum Lapideum vel Minerale originem ſuam ducere; ſe poſſe demonſtrare exiſtimat. Hypotheſin vero hanc aliis dijudicandam relinquimus, quoniam ad noſtrum non pertinet ſcopum; ex dictis ſatis eſſe apertum comperimus, Arenam copia & abundantia ceteras omnes terras ſuperare (b), cum enim ſtrata terræ conſideramus, humum atram proximam ſuperficiei telluris, poſtea ſtrata alternantia Arenoſa, Argillacea & Terreſtria animadvertimus; Cum vero, quoad ejus fieri poteſt, terræ noſtræ vi-

(*) Cfr. Valler. Mineralog. pag. 29.

(a) Cfr. Linnæi Syſt. Nat. Holm. 1748. p. 219.

(b) Cfr. Leibnitii Protogæa, pag. 86.

viſcera montiumque ac telluris ſtrata luſtramus, Arenam invenimus, ex qua Helmontius, aliique intima terræ ipſumque Antrum conſtare veriſimili conjectura crediderunt. Obſervamus porro, quomodo Arena integra & propria ſtrata, compoſita juga, colles & montes formet, quare jure meritoque primum principium Cotis & pars quædam Montium noſtrorum petroſorum & ſaxoſorum vocatur. Omnis Arena & præcipue Arena Volatilis habet vim unice auxilio venti componendi ejusmodi colles & juga; (c) qualia hodierno quoque die in ipſa continenti terra longius ab oceano maribusque ſejuncta colligi videmus, hoſce eventus, qui hypotheſin de diminutione aquæ amplectuntur, viribus & vehementiæ non venti ſed aquæ tribuunt, quamvis utraque hæc Elementa diſſimili modo hos efficiant, & cum unum tum alterum ejusmodi Phænomenon naturæ producere valeant. (d) Species Arenæ dantur variæ; Omnes autem in eo conſentiunt, quod nullam vim elaſticam habeant. Arenæ in aqua conjectæ, nec ibi ſolvuntur, nec emolliuntur, nec conglutinantur, atque quando palpantur, aſperæ & aridæ ſentiuntur, ac ſolæ & per ſe conſideratæ, minus fertiles minusque aptæ plantis nutriendis reperiuntur. Plurimæ, ut nuperrime diximus, Arenæ ſunt ſpecies, qvædam tam tenues ſubtilesque, ut eas vix ac ne vix quidem perſpicere queamus, utrum particulis terreſtribus an lapideis conſtent, e. g. Arena *ſubſarinacea*,

(c) Cfr. Linnæi Iter Scaneuſe pag. 309. 348.
(d) Cfr. Bar. Hårlemans Itinerar. pag. 57. 167.

cea, quædam variis particulis heterogeneis, atque respectu magnitudinis inæqualibus, quædam variis particulis Metallicis, aliæ iterum illa proprietate gaudent, ut a vento dispergantur, circumvolent, & in magnos tumulos convolvantur; quam speciem Arenarum Arenam Volatilem, Svec. flygsand, vocamus. Tenuissima hæc Arena triplici (e) modo sese nobis potissimum offert. Primum occupat locum, qwällen, Arena sive glarea impalpabilis, mobilissima, albicans atque fluida, quæ in terra, ubi nullum adest impedimentum, sicut aqua fluit, & cum baculus in eandem demittitur, est quasi nullus esset fundus, & si pondus quoddam in illam cadit, tanquam in aqua demergitur, Arena hæc etjam sæpe supra superficiem telluris quasi ebullit ex fontibus & scaturiginibus, & dum arida & sicca evadit, a vento facile circumducitur. (f) Secunda pestiferæ hujus Arenæ species, qwiksand, aut skursand, Svec. audit, quæ quartzosa ac tenuior est, particulis fere æqualibus & interdum coloribus albis rubris & flavis variat. Tertio denique nobis sese offert Arena illa præcipue sic dicta Volatilis, interea tamen omnem illam Arenam, quæ a vento ducitur, & in colles & tumulos conjicitur, seseque dispergit, atque instar gangrænæ campum corrodit, uno verbo Arenam Volatilem vocare possumus.

§. II.

(e) Cfr. Linnæi Syst. Nat. Edit. Nominat. p. 208. n. 2. 3. 4.

(f) Cfr. Wallerii Mineralogia. pag. 31.

§. II.

Arena Volatilis, quæ non solum ad littora marina reperitur, & ejicitur ex abysso maris, sed etjam in ipsa terra est obvia; §. I. majorem minoremque perniciem infert, utut loca plus atque minus ventis sunt exposita. Arabia Arabiæque Deserta & Ægyptus satis superque vehementiam Arenæ Volatilis probant, scimus enim ex Historia, illos, qui per tractus hosce arenosos iter faciunt, sibi dorso Cameli (a) quasi domum ædificare, & Pyxidem Nauticam illis ad iter suum conficiendum inservire (b). Interdum enim sæva Arena tanta violentia circumvolat, ut vix loca decem passibus a se remota videre liceat, & sub itinere contingat, ut aquæ inopia laborantes, Camelos suos mactare & sitim compescere cogantur aqua illa, quæ in qua-

(a) Cfr. ap. Bochart. Hieroz. T. I. L. II. Cap II. pag. 81. Dorso suo, inquit, gestat domum, in quæ degit homo cum cibo & potu & vestibus & vasis & pulvinaribus suis, & supra domum tectum, & his omnibus onustis iter facit.

(b) Hadrianus Romanus in Theatro urbium pag. 244. Prope hanc civitatem, *Panchalin*, *urbem Arabiæ felicis*, ait, est mare Arenosum sive Sabulosum, juxta quod Mercatores proficiscentes utuntur pyxide nautica, tanquam si per mare periculosum proficiscerentur & revera patiuntur pericula plurima, debentque supra Camelos, certis cistellis inclusis vehi, in quibus existentes aërem hauriunt per foraminula. Quod si ventos habeant adversos, submerguntur omnes homines Arena,

quatuor illius ventriculis, & præfertim fecundo reperitur (c). Accidit etjam itinere nondum ad finem perducto, ut hæc aqua deficiat, & Arena Volatilis effrœnato ventorum impetu adeo moveatur, ut nullo vitæ confervandi Viatoribus relicto refugio, morteque imminente, fub Arena fepeliantur; ubi deinde inventa exficcata ac velut balfamo peruncta horum cadavera nomen Mumiæ humanæ accipiunt (d) Quibusdam etjam locis domos, arbores & ipfas filvas ab Arena Volatili tectas reperimus, quod in perfodienda terra ad viginti & plurium ulnarum profunditatem obfervatum eft. Magni illi Montes Belgicorum arenofi Belg. *Duynar*, in littoribus Lacus auftrulis Belg. *Zuyderfée*, ad

(c) Cfr. Linnæi Syft. Nat. Edit. Holm. 1758 Tom. I. pag. 6‸. Ventriculus fecundus Cellulofus pro aqua pura diutius affervanda per Siticulofa Decerta.

(d) Cfr. Defcription de L' Egypte T. II. pag. 366. Jl s' eft trouvé quelques fois des Caravanes entieres enfevelies fous les pois des fables, dont cè vent eft fouvent chargé, & on n'a decouvert les cadavres de tant d' hommes & d'animeaux, engloutis par ces deluges de pouffiere, que lorsqu' apres plufieurs années, un vent oppofé avoit repouffé les Sables d' une autre coté. It. Thevenotius Gallus perhibet an. 1658 in itinere ad Meccam, una nocte occifa effe duo hominum millia, Vid. Collection of curious Travels and vogages, Vol. II. pag. 471. Plura qui cupit, conferat Kortens Reife dem gelobtem lande. Henr. Bluntz Morgenländfche Reife Doppers Befchreibung von Sina; Voyage du P. Philippe Lib. II. etc. etc.

ad urbem Harlem siti, ex Arena Volatili congregati sunt, ipsaque terra Belgica hisce montibus quasi vallo septa tenetur, & Plantationibus arte institutis ad Arenæ hujus cohibitionem impediunt mare, quo minus terram submergat depressiorem. Arena Volatilis etjam nobis Boream hanc regionem, incolentibus est molesta, præcipue tamen locis illis, quos mare alluit, e. g. Oelandia, (e) Gotthlandia, Scania, & Hallandia, & his plus atque minus affert icommodi, utut loca magis atque minus ventis periculosis sunt exposita.

§. III.

(e) Linnæus in Itin. Oelandiæ & Gotthlandiæ pag. 138. talar således härom: Flygsanden drifs up utur hafwet; genom en stark Sunnanwind, flygandes åt Norden, läggandes sig öfwer hela feltet han passerade, men stant doch innet förr än han kom till skogens lugn, där stormens wåld intet ägde widare kraft; heraf såg man de stora Sanddrifwor ligga likasom stora snödrifwor wid sidorna af skogen, i sig begrafwande de stora Furuträden, at ofte näppeligen ½ del af Tall-toppen kunde koxa up utur sanden, på sanddrifworned inre sida. Således förqwafdes efter hand träden, då sanden intet lemnade något regnwaten eller fuktighet igenom sig till trädets föda. Altså förfallnade efter hand de yttersta träd, och snödrifwan flyttade sig årligen alt mer och mer inåt skogen, der war artigt löpa på deßa sanddrifwor, at Botanicera emellan Talltopparna. It. pag. 204. Item Linnæi Iter Scanens. 334. & Bar. Härleman in suo Itiner. pag. 57. 86. & 167.

§. III.

Ostensis itaque locis ubi dira hæc lues occurrit, nostrum erit, detrimentum quod natale hoc nostrum solum Scanicum ex illa capit vivis coloribus depingere, mediaque indigitare, quibus facillimo cohibeatur negotio etc. etc. Loca sub Prefectura Christiansandensi hac Arena maxime cruciata, sunt inter alia Engelholm, ubi tamen laudanda solertia adeo huic malo obicem posuerunt, ut ejus Arena Volatilis nihil fere detrimenti civibus jam inferat. (a) Åhus, ubi ad littora fluvii cujusdam est ejecta, (b) qui locus una cum tractibus ad Orientem a Hwittsköfle & Eswerödd, (c) plagam sitis cum aliis in Territorio Villandiæ & Gärts, etjam addebitam sui curam & auxilium cupit & exspectat. In Satrapia Malmogiensi noxia hæc Arena ad Wäm, Blentarp, Södde, Eswerlöf, Stora & Lilla Rödde occurrit, præcipue autem tractibus circa urbem Ystadiæ Sandhammar scilicet & Swinabäck, (d) maxima tamen locis ad Scanör, Falsterbo & Kämpinge infesta ac prope funesta comperitur, quæ posteriora loca præ aliis attensionem nostram merentur. Regio inter Kämpinge & Falsterbo, quæ ad quartam partem milliaris sese extendit, magnis Arenæ tumulis & collibus onusta jacet, conjectis in terram ex mari, ad orientem a Falsterbo usque ad Kämpinge sinum formante; Alioquin

(a) Lin. Iter Scanens. pag. 340.
(b) Lin. Iter Scanens. pag. 76.
(c) Lin. Iter Scanens. pag. 108.
(d) Lin. Iter Scanens. pag. 264.

quin tota hæc terrarum pars circa Scanör, Kämpinge, Falsterbo, Lilla hammar, usque ad Rågn Arena hac Volatili tecta est, Ericeta vel pascua Scanöræ vocata, Scanörs ljung, qui maximus Arenæ campus longitudine ad unum fere milliare & latitudine ad dimidiam quibusdam vero locis non magis quam ad quartam partem milliaris se extendit. Terra tamen inter Kämpinge & Falsterbo, ut antea dictum, Arena Volatili maxime laborat, quod Incolæ vici Kämpinge haud exiguo cum damno maxime sentiunt; Mensibus enim Aprilis & Martii, priusquam teneræ plantæ, quæ in arenosis crescunt, e terræ gremio proveniunt, Vulturni præsertim furore evellitur Arena, & nivis ad instar circumvolat, nec cessat, priusquam colles vel alia quædam impedimenta illi obviam veniant, ubi in magnos montes congregatur. Interdum etjam usque ad vicum Kämpinge sævit Arena, Incolarumque domos tegit tanta copia, ut magno suo labore aratro, asseribus facto, & ab equis vecto ingratam tollere hospitem coguntur, vel etjam penates suos in alium transferre locum. Tempore hiemali eodem Incolæ periculo subjecti sunt, præcipue terra gelu obrigente, plerumque Euronoto Circioque sævientibus: Indolem illam quam nivi tribuimus, maxima etjam ex parte Arenæ vindicare possumus hæc enim quasi nix circumfertur apud tubera, sepimenta, ipsasque domos in magnos tumulos, qui apice attenuati & quasi crusta quadam tecti duriterque coagmentati fiunt; Quare de tumulis Arenæ facile ferat judicium, quicunque cumulatam nivim ante oculos ponit. Tumuli hi

Are-

Arenæ partim ad venti flatum curſum ſuum dirigunt, partim ad ſituationem loci ſeſe adcommodant, interdum etjam in agros & prata conjiciuntur, qui per aliquod tempus inutiles redduntur, donec illos Laborioſa Natura in priſtinum ſuum ſtatum reſtituerit. Quotidie etjam vidimus fatales hoſce Arenæ Volatilis progreſſus, ubi vis parvum illud ſupremum humi atræ ſtratum tollitur, vel plantæ; quæ luctuoſa Arenæ Volatilis incrementa impedirent, auferuntur, vel jumentis & ſuibus liber patet aditus terram pedibus proterendi & fodiendi, Arena enim teterrimi canceris in modum magis magisque dilatatur ſecundum ventorum violentiam ac humi atræ earumque herbarum inopiam, quas Natura ad luctuoſam hanc peſtem ſedandam plantavit. De cetero notatu dignum eſt, quomodo ad Kämpinge ſub ipſa Arena Volatili integra ſtrata humi atræ usque 3, 4, 5 a 6 ulnarum profundum inveniantur, eamque ob cauſſam arbores quædam ætate provectæ & præcipue Ulmus ibi vigent ac creſcunt, quando ad illud ſtratum humi atræ pervenerunt; quod ſatis ſuperque demonſtrat, quomodo Natura cum noſtris tum antiquis temporibus iterumque reædificaverat, ac nobis anſam conſiderandi præbet, mutationes, quas orbis noſter terrarum in his aliisque rebus ſubſit, ſi ad ſcopum noſtrum propoſitum pertineret.

§. IV.

Cum tractum circa Scanör una cum locis illis in antecedenti paragrapho nominatis, & præcipue illum

illum ita dictum Ericetum (Scanörs ljung) ante oculos ponimus. Reperimus Imo, ubi terra circa Scanör exculta, & ab Arena Volatili sit liberata, varias arbores crescere, e. g. Tilia, Ulmi proceritate & pulchritudine conspicuæ, variæ arbores frugiferæ, Salix, Fraxinus, glandifera Quercus, Sambucus, Corylus, Sorbus, Populus, Rosa Canina, Fagus & Hippocastanum, etc. etc. 2do Salices & præcipue Salicem albam Ulmumque lætam & vegetam agere vitam in reliquis locis nimirum Fallsterbo, Kämpinge & Lilla Hammar. Observamus 3tio, quod in magno illo Ericeto circa Scanör, ubi parvum quoddam stratum humi atræ ad 1, 2, raro plures digitos Arenam hanc Volatilem tegit & constringit, variæ plantæ, ut *Erica vulgaris & Tetralix, Salix Arenarea, Empetrum nigrum, Myrica Gale* crescant; Illi autem detestandum facinus committunt, qui, ut sæpissime contingit, privata utilitate ducti una cum radicibus plantas hasce evellunt, Arena Volatilis sic liberiorem nacta campum, agros & prata vicinia miserum in modum vastat licetque Supremus Magistratus jusserit, omnes, scelus hocce perpetrantes, decem thalerorum Argent. Mulcta puniri, teneris tamen utillissimisque hisce plantis parcere nequeunt. Incolæ currentis anni hieme diuturna & frigoribus infesta coacti, nimia crudelitate terram hanc tractaverunt, quia cespites & glebas terræ, superius stratum in hisce arenosis constituentes, loco lignorum contra hyemalia frigora adhibuerunt, ita ut non sine caussa luctuosum illud fatum timeremus, quod huic provinciæ contigit anno 1709, quo Incolæ

eadam

eadem ferocitate terram nimis sauciaverunt, unde Arena magnum afferre damnum cœpit, cujus stragis perquam lugenda sunt documenta tumuli illi magni Arenæ adhuc superstites. 4to Omnibus hisce in locis nulla sunt stagna turfonibus apta, desunt silvæ, quibus ad furnos calefaciendos, aliasque necessitates domesticas uti poterant, ipsamque humum atram in Ericeto hoc aggrediuntur Incolæ circa Scanör, Falsterboe, Kämpinge, Lilla Hammar & Rägn, quæ ab illis Lapptorf vocata, lignorum vices sustinebit, illis etjam ad sepiendos agros & ad tectorum cacumina regenda inservit, atque quo humo huic parcant, fimus Svec: kokasor in focis Vulcano immolatur (a). Quis miserum

Dd hunc

(a) Cfr. Prof. E. G. Lidbechs Inträdes Tal, hållet för Wett. Acad. 1755. pag. 11. 12. som således till en del lyder: Utom des, är skadan för Landtmannen ganske kånbar på många stället, i det, at matjorden, som är den båsta födan för wäxterna, ofta genom torfskärande borttages, hwaraf händer, at flygsanden, som foljer på swartmylle hwarfwet, börjar utwidga sig, och göra det ena stycket efter thet andra ofruktbart och mindre nyttigt. Den som sedt Scanörs och Falsterbos Hushållning härutinnan, kan ej annat, än rysa derwid, huru gödslen, som borde nyttias till åckers och plantagers upodlande, uppbrännes och anwändes til bröds bakande og annat dylikt; ty torfgrawar äro icke at tillgå, och det lilla hwarfwet af swartmylla, som är 1, 2 sållan flere tum och täcker flygsanden, samt årligen till landets största skada afflås, är knapt tillräkeligit till deras jordwallar, som almänt brukas till stängsel. m. m.

hunc statum Incolarum non lugeat, quo etjam malum adhuc magis irreparabile posteris imminet, quando enim ejusmodi turfones, lapptårf, nimis imprudenter suis usibus adcommodant, hostem hunc periculosum paratum ad quamcunque violentiam inferendam esse persentiunt. 5to In his aliisque Scaniæ locis Arena Volatili cruciatis, præter antea dictas, hæ etjam plantæ solum exornant, *Elymus* nempe *arenarius* in locis arenosis circa Falsterbo, ubi indigenis *Cass* audit, quem hic olim plantatum narrant, licet præsenti tempore rarus & parva in copia occurrat: *Spartium scoparium*, *Arundo arenaria*, *Stæchas citrina*, *Festuca ovina*, *Medicago falcata*, *Astragalus arenarius*, *Phleum arenarium*, *Dianthus arenarius*, *Carex arenaria*, una cum pluribus aliis arenosa hac patria læta capiunt incrementa.

§. V.

Hisce allatis, ad ea, quæ ad Arenæ Volatilis cohibitionem, viriumque ejus imminutionem pertinent, pedem promovemus; Quare in hac paragrapho ostendere volumus, quomodo sedulitate & prudentia clarus Hollandiæ Incola sibi ad Arenam Volatilem sedandam viam patefecit, cujus in paragrapho secunda mentionem fecimus. *Elymus Arenarius* & *Arundo Arenaria*, præcipue tamen posterior Belgice vocata **Helm**, illæ sunt plantæ, quibus Belgicus utitur æque ac nos Engelholmiæ ad Arenam Volatilem plantationibus cohibendam, in eo tamen differunt, ut radices solum Belgicis inser-

inserviant suis in plantationibus, aut primo vere mense Martii aut Autumno mensibus Octobris & Novembris institutis; Posterior tamen plantatio est omnium optima, licet multi illi Cuniculi cinerei montes hosce arenosos habitantes, radices hujus plantæ lubenter edant, atque ita magnum plantationibus eorum afferant damnum; hisce capiendis Hollandi Mustelam quandam instruxerunt, Latine *furo* dictam, Gallice *furet*, Belgice *freet*, quæ cuniculos fossis suis in campum expellit, unde eos jaculando exstinguere possunt, quem modum venandi in deliciis summopere habent; *Arundo arenaria*, Belg. Helm, radicibus fortissimis altéque terram ingredientibus instructa, evellitur, ubi nimis dense crescit, ut cetera melius vigeant & augeantur. Ubicunque tempestatis impetu ac violentia agitata Arena per late diffusas terras vagatur, ita instituuntur plantationes, versus plagam illam, quæ montibus hisce Arenosis maximum apportat damnum; linea recta in fossis ad hunc usum ejectis 5 a 6 digitorum altis, deponuntur fasces stramentorum Tritici & potissimum Secalis, 2 fere pedes inter unamquamque; atque inter hos fascium ordines tres pedes circiter a se invicem sejunctos radices evulsæ foveis in terra ad dimidium pedis effossis plantantur; singulis in foveis manipulus *Arundinum* imponitur, deinde Arena ejecta pedibus compingitur, (a), atque hoc modo 3 personæ dimidium jugeri, tunnelano, unius diei spatio facile conserere valent, dum unus fossam ejicit, alteri duo plantationi sedulam dant operam.

Dd 2 §. VI.

(a) Cfr. Act. Holm. 1759. pag. 136.

§. VI.

Arundo arinarea, Svet. Margräs, radicibus altioribus perpendicularibus, atque *Elymus Arenarius*, Svet. Sandhafre, radicibus inclinatis horizontalibus gaudent, utrique folia ſunt mucronato pungentia, & uterque prima ſubſellia occupat inter plantas in Arena Volatili præcipue creſcentes, quibus omnibus in locis utuntur ad cohibendam Arenam tum apud Belgicos tum apud nos, ea tamen differentia, ut Belgici radicibus, nos autem ſeminibus ad urbem Engelholmiam plantationes inſtituimus. Quem uſitatum modum plantandi Inclyti Viri Liber Baro HÅRLEMAN in ſuo Itinerario pag. 172, Archiat. LINNÆUS in Itiner. ſuo Scanenſi pag. 337 & Dnus. Præſes in Actis Acad. Scient. Holmenſ. anno 1759 pag. 133 antea locuti ſunt, quorum ex ſcriptis ac ſuccincta illa relatione, quam mihi Direct. Frich Egelholmiæ communicavit, qui circa præſens tempus in hac re laudanda ſolertia eſt occupatus, noſtrum erit in hac paragrapho oſtendere, quomodo plantationis negotium Engelholmiæ ſuccedat. Imo exſtruuntur ſepimenta verſus plagam illam, unde Arena Volatilis venti directione venit; atque cum ad hanc ſepem in mediocrem tumulum plurium ulnarum altitudine collecta eſt, (tamen obſervandum eſt, quod quo magis hic tumulus augetur, eo altius ſepimentum erigendum eſt, donec tumulus deſideratam eam nanciſcatur magnitudinem, quam campus ipſe poſcit,) 2 alia ſepimenta ad ſitum cum primo parallela, & quidem unum a ſingulo ejus latere, ad mille ulnarum

rum distantiam struuntur, quæ impedient, quo minus ad primum nominatum vel medium sepimentum aditus Arenæ Volatilis pateat. 2do Tumuli hi Arenæ hoc modo congregati adæquantur, sed non citius, quam seminibus conseri simul possunt, alias enim magno labore collectos tumulos ventorum impetus dispergunt. 3tio Hoc modo deinde ex Operariis instituitur plantatio, unusquisque nimirum eorum, in foveis 3 vel 4 digitorum altitudine calce pedis fossis, a se invicem dimidium ulnæ distantibus, serit tres vel quatuor spicas mixtas *Arundinis & Elymi*, quæ illi ad manus in sacculo quodam sunt corpori alligato; quo peracto altero pede iterum fossam complet, atque ita usque ad finem pergit. 4to Tam cito quam plantationis opus procedit, quotidie etiam unum erigitur sepimentum ad conservanda ea, quæ plantata sunt, ne vehemens procella quibusdam horis præterlapsis diei operam destruere queat. 5to Totus sic satus campus, straminibus, virgultis, præcipue tamen *fuco* serrato & *fuco* vesiculoso, *Zosteraque* marina adeo obtegitur, ut nulla terræ pars nuda appareat, quæ omnia & potissimum *fucus* illam afferunt utilitatem, ut Arena non iterum a vento circumducatur, humor conservetur, calorque solis impediatur, ne fervente æstu semina comburantur, terraque inde fertilior evadat, ac tantum efficit, ut semina undique radices spargant, & vires Arenæ Volatilis hoc modo frangant. 6to Tempus sationis a mense Martio usque ad Autumnum durat, Optimum tamen est mensibus Aprili & Majo, cum spicæ illæ *Arundinis* atque *Elymi Arenarii* hoc

 tem-

tempore ſatæ, experientia teſte, ex terra menſe Auguſto vel Septemb. progerminant, priores autem menſe Septembri terræ commiſſæ Julio vel Auguſto anni ſequentis demum genitricis terræ e gremio enaſcuntur. 7mo Varii fecerunt periculum ſerendi ipſa ſemina terendo excuſſa, compertum autem eſt, plantas illas ex ſemine provenientes non tam ſpatioſe fruticare quam plantæ ex ſpicis enatæ, eamque ob cauſſam potiſſimum ſpicis utimur. 8vo A pecorum inſultibus immunes erunt ejusmodi plantationes, ne Arena Volatilis iterum evellatur atque noceat: Poſteaquam plantationes hoc modo ſunt ad finem perductæ, ſepimenta tamen 6 vel 8 annos plerumque permanent; tribus vero annis præterlapſis folia *Arundinis* & *Elymi* abſcindi poſſunt, & pecoribus ad victum ſervire. Engelholmiæ tentarunt ſemina Alni & Betulæ menſibus Novembri & Martio una cum ſurculis Populi tremulæ Arenæ committere, quod etjam ex ſententia ſucceſſit. Hæ plantationes *Elymi Arenarii* & *Arundinis Arenariæ* anno 1749 duce Domino Lieut. Sivers iterum inſtitutæ ſunt (a).

§. VII.

Nobis videtur, ex hoc quod dictum eſt, merito poſſe concludi, quod 1mo omnes illi tractus Scaniæ arenoſi, §§. 3, 4. & præſertim loca circa Scanör & Falſterbo, ubi multa centena jugerorum agri quaſi deſerta inveniuntur, ubi quotidie Arena regioni majus malum minatur, & Incolæ ad maximum

(a) Cfr. Linn. it. Sc. p. 339.

mum detrimentum regni paululum a censu suo liberari expetiverunt, & in posterum procul omni dubio majorem desiderant liberationem, vigili cura radicibus *Elymi Arenarii*, & *Arundinis Arenariæ* Belgicorum modo plantari debeant; § 5, & quid utilius? tot enim sepimenta erigere opus non est, & quod reliqvum est, citius etjam plantationes per radices, quam semina perficiuntur. &c. &c. 2do Salix alba, quæ lubenter iñ Arena crescit, 3 vel 4 duplici ordine contra Arenam Volatilem plantaretur, eo modo, ut unaquæqve arbor in una linea medium occuparet locum inter duas alias arbores in altera linea; intra quas lineas aliæ arbores ac herbæ, plantari possunt, ut *Elymus arenarius*, Rosa canina, &c.; nec magnam illam utilitatem reticeamus, quam Salix alba suis cultoribus affert, suppeditat enim ligna ad focos & Brasei confectionem, nec minus quibusdam necessitatibus domesticis inservit, & ex ea fabricari possunt Axes, Temones; & sic porro Plantationes Ulmi præcipue suscipiantur; hæc enim arbor Arena delectatur, cujus rei sufficiens exemplum præbet Vicus Kämpinge, ut etjam plantationes variorum aliorum seminum, quæ terra ipsa sæpe sine adjumento producit; §. 4, nec plantationem Pini negligemus, quæ una cum aliis jam est incepta (a) cura

 &

(a) Cfr. Swänska Mercurius 5te årgången, månaden Januarius pag. 57. 58. Däreft Prof. E. G. Lidbeck ingifwit berättelse om Skånska Plantagerna för åhr 1759. Orden därutur äro desa: Med wid Sandtrakten bort emot Scanör lät jag iwäras utfå allahanda sorter frö af wilda trän och buskar,

& Vigilantia Celeb. Dom. Præsidis (b). Plus de plantationibus silvarum tum locis Arenosis, cum aliis per Provinciam nostram qui legere cupit, perspiciat

samt Sandhafre; men förmedelst den ofta nämde torkan hafwa inga flera upkommit, än Furu och sandhafre, doch torde några wisa sig till wåren, som Ask og dylika, hwars frö året öfwer ligga uti jorden; emedlertid wisar detta lilla försök möjeligheten, at göra deßa widtlöftiga och eländiga Sandfält nyttiga och fruktbara.

Mera nytta har man ordsak framdeles at wänta sig, sedan genom Lands-Höfdinge Ämbetets i Malmö berömwärda omsorg flere tunneland ned wid Stora Hammar blifwit instängde, och en del redan besådde, samt sedan Högbemelte Lands-Höfdinge Ämbedet på Herr Prof. E. G. Lidbecks föreställning förordnat en till sina mognare år kommen och af bemälte Herr Prof. uti plantering tilöfwad Student wid namn Mathias Solberg, såsom Planteur nedre wid Scanörs trakten.

(b) Till widare wedermäle af Prof. E. G. Lidbecks omtanka, att genom plantering dämpa flygsanden, införes här des till Lands-Höfdinge-Ämbetet i Malmö ingifwne Ämbets Memorial, angående påyrkande af flygsandens hämmande ned wid Scanör Falsterbo, etc. etc.

Jag tackar allerödmjukast för Tit. Höggunstiga skrifwelse under d. 30 i förl. Mars månad, samt för underrättelserna om hwad, som blifwit i wärket stält angående skogs planteringen m. m. och det i anledning af mitt Memorial under d. 23 April 1757.

I hänseende så wäl härtill, som de anmärkningar, jag under min resa nu i förl. Augusti månad, öfwer Skånes söder slätt giordt, torde jag i ödmiukhet följande puncter få andraga. 1mo Näm-

spiciat Dom. Adjunct. Ebbe Bring Disp. de Silvicultura Scaniæ; habitam Lundæ die XIV. Maj. 1757 sub præsidio Dom. Præsidis. 4to. Observan-
Dd 5 dum

nes i Tit. berättelse under nämde dato, såsom swar på min 3die punct af mitt nyßåberopade Memorial af d. 23 April 1757. dels at de ställen på slätten, hwarest Alm wäxer, hwarken äro Tit eller Herr Öfwerjägmästaren Hammarberg bekante, dels at Jägeriebetjenterna icke weta, huru Almfrön böra, samlas, eller handteras, och ändteligen at hwarken Tit. eller Herr Öfwerjägmästaren Hammarberg tro, att med Almfrön på Sandtrakterna någon synnerlig nytta göras kan; Härwid torde jag i ödminkhet få erindra, att hwad det första eller okunnigheten af Almtråns frödiga och myckna warande på Södra slätten angår, bör jag berätta, at ingen by, som jag reste igenom sågs där icke nog Alm wärte, således finnes stora och wakra Almar wid Naffentorp, Tygelsiö, Geßie, Wällinge, Norra Horslöf, Rängn, Scanör, Falsterbo och Kämpinge, där flygsanden gör måsta skaden, med ett ord, wid alla byar på slätten. Hwad åter okunnigheten af Jägeribetjenterna wid deßa fröns samlande widkommer, lyda orden i mitt Memorial af d. 23 April 1757 och des 2dra punct sålunda: *Som jag funnit, at på många ställen på slätten finnes sköna Almar, hwars frö äro mogna litet för midsommaren, och hwilka på sandjord och i synnerhet på Skånska slätten wilja fort, tyckes nyttigt wara, at genom Jägeribetjenterna låta samla flere tunnor frö, som till en del 8 a 14 dagar efter samlandet kunna utsås, ock en del till en annan wår, m. m.* Hworaf mig tyckes nogsamt kunna indtagas, så wäl fröns samlande, som handterande, och hwad det 3die eller sidsta i denna puncten angår, så blir jag i min förre tancka, att Alm med nytta kan planteras; ty af

dum est, quod nobis quotannis, conferente Regis Regnique Colleg. Comm. Indice mercium, 30000 libræ Anisi afferantur, unaquæque libra I. thal. moner

erfarenheten ser man, at han trifwes wål i starkaste Flygsanden wid Kåmpinge, Scanör och Falsterbo, jag wet och at Almfrö på sand blifwit uppdragne, och år detta tråd utomdeß ganska nyttigt, så till skogs winnande, som allehanda slögder, och hwilket ingen obekant år: i anledning håraf synes nödigt wara, att i små planter hagar wid Södra slåttens byar utså des frö 8 a 14 dagar efter samlandet eller och om efterhösten eller wåren, doch har jag funnit den första tiden wara den båsta; Frön sås i början på smårre sångar och ofwermyllas till en tum djupt, då de merendels efter 14 dagar eller 3 weckor uppkomma, och böra deßa plantor ståndigt hållas frie ifrån ogrås, ifrån det frön utsås, til des de om 2ne år utflyttas, som bör ske i första kållåßningen, ut på större fålt, dår de åfwen i början böra hållas frie för Boskapen och alt ogrås; på et sådant sått tror jag ansenliga Almplanteringar skola winnas wid alla byar på slåtten, wåra efterkommande, hwars wålfård bör wara wåra tiders medborgare om hjertat, till en owårderlig skatt. 2do Pilplanteringen hwad angår, så år den Slått Bondens endaste plantering, och hade i synnerhet Norra Horslöfs samt Kåmpinge-boarne giordt ansenliga planteringar, och synes för min del nyttigt wara, om utom de almånna Pilhagarna, Pil planterades i jorddiken til 7 eller 8 alnars distance, då korn sås i wången, hålst den året dårpå besås med råg, och således får Pilen 2ne åhrs tid at rota sig på, og altsaa båttre kunna emotstå Boskapens ofredande. 3tio Synes nödigt wara, at de 5 tunneland jord, som ligga ett litet stycke ifrån Stora Hammar, på Nordwåstra sidan af stranden, och genom Tit. berömwårda omsorg till trådplantering

monet cupr., efficit summá 30000 thal. cupr. atque 12000 libræ Fœniculi, unaquæque I. ½ thal. cupr. 18000 thal. cupr. & fere 6000 libræ seminis

blifwit upkörde, nu oförbröjeligen blifwa inhängnade, och delte imellan Åboarne i Kämpinge och Stora Hammar, som nu härpå gordt första kästnaden, samt till wåren helt tidigt med frö af Fur, Ek, Alm, Ask och Lönn besåddes; Furu frön kunde genom tidig anstalt fås ifrån skogsbygden, och kunde samlas i Februarii och Martii månader, samt strax derpå utsås; Almfrö, efwen Furu och Gran har jag något at meddela, Lönnfrö äro redan färdiga at hämta, och wid denna tiden framåt Ask och Ek, utsåningen synes wara Jägeribetjeningen bekant, och jemte Furu frön kunde på några ställen försökas at så hafre, som ved bärgningstiden ej får för nära wid roten afslås, utan lemna temmelig hög stubb: Plantorna kunna antingen utgallras, dör de stå för tätt, eller efter 2ne år, just då, när winteren om wåren will gå bort, tagas jemte jord wid roten, och widare utflyttas. Kunde instängningen kring deßa tunnaland nu i höst ske, så kunde på sina ställen efwen i efterhöst Ekollon, Lønn och Askefrö utsås, hwilka frö nu i år äro att i myckenhet bekomma, och som jag funnit, det Askfrön ofta ligga året om innan de wisa sig, så får man utmärka stället, hwar hwar sort sås, och blir som jag tilförna nämdt, angelägit, att hålla de besadda ställen fri från ogras. 4to Borde wid hwarje by på slåtten små täppor intagas och besås med alleshanda af sagda frö, och på samma sätt handteras, med widlöftigare utflyttning kring gårdarna, sedan de wunnit 2, 3 eller 4 åhr i denna lilla Planterschola, och ingen läxer neka, at ju arbetet betalar sig i längden. 5to Borde de strängaste mått och steg tagas till at förekomma, det den sa kallade Scanöis ljung, som består af en med ljung, pors,

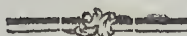

'nis Coriandri 2 thal. cupr., 12000 thal. cupr. Conjunctim 6000 thal cupr. Quæ plantæ & præsertim Fœniculum lubenter in terra Arenosa crescunt,

marwide, kråkebärsris och andre wäxter öfwerwuxen trakt, och håller widbas 1 mil i längden, och ½ samt på sina ställen allenast ¼ i bredden, icke så oförswarligit handterades, ty ehuru wid 10 Dal. Sm. witi är förbudet, at med rötter uptaga porsen, marwiden med de flera wäxter, som binda flygsanden, så sägs likwäl sådant wara skedt, och folck deromkring wiste åswen at berätta det samma; blifwer förfarandet framdelas sådant, så hotas hela landet med en swår påföljd, och wet man, att 1709 wid den starka winteren borttogs deßa wäxter med rötter och alt, då flygsanden först ifrån den tiden började göra största skadan, och synes ännu wid Falsterbo och Kämpinge de hårdaste spår och lemningar häraf, där Sandbergen ligga stora som hus. 6to Borde Swin Creaturen, på deßa flygsandstrakter ej få, som allmänt sker på slåtten, gå oringade, och rota up wäxterna, hwarigenom, så snart flygsanden får luft och öpning, strax förorsakas skada. 7mo Borde Scanörs och Falster boarne i sina täppor utså oftanämde frö, och i synnerhet wårda de små telningar af Alm, som af de många Almar, som wäxa på deßa ställen, uppsticka, deßa frö på sin tid samla, åfwen sätta och plantera Ekollon, af de fruktbärande Ekar, som jag såg därstädes, ja frö af Ask och dylika, och i öfrigit wore wäl, om deßa Städers Borgerskap uppmuntrades till plantering af färjegräs och mulbärs-träd, med hwilka frö jag wil förse Borgerskapet, enär det sig i tid hertil anmälder, och torde fördenskull, om det icke redan skedt, nödigt vara, at meddela deßa Städer Rikssens Högloflige Ständers Manuf. Cont. tryckte Kundgiörelser af d. 1 Dec. 1753. och 19 Octobr. 1757. angående de hederliga premier som bestås för

fcunt, quare Incolæ Scanöræ ejusmodi plantationum curam agerent. Pofcunt hæc omnia itaque repentinum auxilium & ex dictis nemini non cognitum

dylika wärters plantering. Af de Furu och Granfrön jag lemnat Borgmäst. de la Rose för några år sedan at utså, sågs någon enda qwar, men mig syntes de samma af ogräs wara förqwafde, och som bemälte Borgmästare sådt, som jag menar, tillstånd, at intage en håjda till försök af allehanda fröns utsåendе, så borde den dertill i synnerhet nyttjas. 8. På Östra och Södra sidan om Falsterbo gör altid flygsanden största skadan, och där ligger ett fält af 60 eller flere tunneland, som i fall de blefwo instängde, kunde göras fruktbara, och är denna kostnad så mycket drägeligare, som denna trakt icke behöfwer at instängas på flera, än 2ne sidor, om icke Siösidan blefwe den tredie, hwilket jag för min del hållar nödigt, hälst i annor håndelsa Sjön uti Mars och April månader bryter sig in öfwer deßa Sandfälten, och förderfwar alt det Arbete, som blifwit gordt. Denna instängning, som Herr Borgmäst. de la Rose berättade wara tillämnad, är ganska nödig och nyttig och med tiden lönande, och hwilka efter mitt tycka till en del borde besås med Furu och andre trädsfrön, samt med frö af Sandhafre, som hår och där finnes waxa wildt; men eljest kan nog fvs ifrån Engelholm, och täcktes, hwarom jag ödmjukast anhåller, Tit. draga den försorg, at 1 och ½ tunna Sandhafre genom Lands-Höfdinge Ambetet i Christianstad blefwo i Engelholm upköpt och Scanörs boarne tillstäld, att till näste wår med den samma kunna giöra försök, och will jag af de få anslagne Plantage penningar denna bekostnad bestå, i fall Tit. så skulla befalla. Wid denna nämde instängning gorde jag redan 1753 påminnelse hos Magistrat. i Scanör under d. 22 Augusti, och kan 1 och 2dra slutsatsen af mitt då inlämnade Memorial tjena Scanörs och Falster-bo-

nitum esse oportet, summam, quam hæ antea nominatæ Plantationes afferunt utilitatem. Vigeant itaque & floreant Plantationes, loca deserta in prata

arne till underrettelse, huru denna trakt bör skötas och handhafwas, åtminstone i anseende til första början, sedermera will jag gerna säga mina tankar, huru härmed bör förfaras, när jag får weta tiden då wederbörande äska mitt råd. Blefwe nu denna trakt wederbörligen instånad, så kunde hela Sandfälten ända uppföra åt Kämpinge sedermer efter hand göras nyttige, och hwad båtnad det wore så för det almänna, som Fallster boarne i synnerhet, är så tydeligit, som bewisligit. 9. Borde i mitt oförgripeliga tanka en Jägeribetjent eller Sokneträgårdsmästare ständigt uppehålla sig wid Scanör, Fallsterbo, Kämpinge, Rängu och Stora Hammar, för att jemt kunna tilse planteringarne, hwilka fordra en ständig tillsyn af någon, som har insigt och förstår dylika saker; ty eljest kan man plantera i alla tider och ingen ting ändå blifwa deraf. 10. På andra puncten af mitt Memorial under d. 23 April 1757 nämner Tit. i sin höggunstiga berättelse, at wid de uti 2dra puncten omnämde ställen, planterings hagar blifwit inhägnade, hwilka förledit år och åfwen i år skola blifwit med Furufrö besådde; men jag har hört efter och til en del sjelf sedt, at allenast wid Wåfwered, Krutladan, och Hasla-mölla början blifwit gjordt, fast deßa planteringar icke ännu hunnit långt, dock har jag sedt af de planteringar af Furu och Gran, som Hejderidaren Årrberg i Vosaholm gjordt, och til hwilka jag lemnat honom frö, at Fure Planteringen på Sandtrakten däromkring lyckeligen aflöper; Det är således angeläget, at enwisas med saken, och synes mig, at de ställen, som i synnerhet fordra bot för flygsanden, hwilket åfwen är ett angelägit ämne, äro Våm, Blentarp, Efverlöf samt Stora och Lilla

prata viridia & fructuosa commutantes; crescat in dies singulos Civium solertia, culmen omnigenæ felicitatis attingat carissima Patria, ut grata ali-

Nödde, og som en hel hop frö åtgå så till deße, som Scanörs trakterne, Kämpinge och Stora Hammars nya tillåmnade intäppningar, så torde Tit. göra den berömliga anstalt, at Furufrön blefwo hämtade från Skogsbygden uti Februarii eller Martii månader, samt udsådde då straxt, i synnerhet förder Scanörs jord tidigt utsåde, hälst där nedre år gerna 14 dagar förr wår, än på andra ställen, och will jag åfwen meddela en hop goda Furu och andra Frö, allenast wederbörande sjelfwa i rättan tid dem afhämta låta. I öfrigit tror jag med Tit. at det är swårt, förmå Bonden til intäppningar eller planterings hagar wid byarne, och i anledning hwaraf Tit. förmenar säkraste och allerbästa plantering til skog år, at hjelpa naturen med intäppningar på skoglöpande mark, häremot har jag icke det ringaste at påminna; Men som quæstion både nu, och i mina förra Memorialer warit, at få skog, åtminstone större skogs lunder kring alla slättens byar, där ingen skoglöpande mark wore, så blir jag wid min fattade mening, at sinå intäpningar kunde ske wid byarne, uti hwilka alla Byamännen borde taga del, där upbraga frön på små fångar, där rånsa och sköta de samma, och efter några år af dem giöra kring alla gårdar utflytningar, härigenom wunno de med tiden lugn, och mycken besparing af halmens och på sina ställen gödslens uppbrännande, de förlora genom sådanna intäppningar intet af sin åker, som kan swara emot den fördel landet i framtiden har häraf; och i anledning af hwad nys sagt år om skoglöpande mark, så synes för det 11. nödigt wara, at alla sådanna ställen, där så kallat kratt eller porre wäxer, blefwe från Boskapen några år fredade, samt kratten ock porren årligen uppgwistad, hwar-

aliquando posteritas majorum suorum prudentiam dignis celebret encomiis & nostri temporis memoriam pia & venerabunda mente recolat.

igenom på kort tid waker skog skulla winnas och Landtmannen årligen få en myckenhet fagoter eller knippor af sönder huggna qwistar till brånne och dylika behof. Detta ömma åmnet, som endast har affeende på Framtiden, fordrar en ömsint åtgård, och skal jag för min lilla del aldrig undandraga mig, at hårtill bidrage så myckel jag kan och förmår, och som jag årligen hår wid Lund til försök uppdrager allehanda tråd och buskar af frö, och hwilket alt lyckeligen aflöper, så wore icke utur wågen, om de Jågeribetjenter, som hafwa til fålle, at bese deßa försöken, wille göra sig den mödan; och tillika då göra sig kunnige om det sättet jag brukar, och emottaga mina tankar samt nyttja gemensam öfwerläggning i ett så granlaga, och detta landets hushållning så nåra rörande mål. m. m.

Lund d. 5. Octobr. 1758.

E. G. LIDBECK.

TANTUM.

Trykfeil.

Side 11, Lin. 2. Segl, læs Seil.
— 13, — 5. befordre, læs befordres.
— 45, — 22. Foranslaltning, læs Foranstaltning.
— 55, — 18. fra, læs for.
— 61, — 1. dyb, læs dybt.
— 110, — 26. armeria, læs armeria.
— 117, — 9. maritima, læs marina.
— 26. ꝛc. Elimus, læs Elymus.
— 119, — 4. fastuusa, læs fastuosa.
— 157, — 3. spids, læs spidsere.
— 313, — 25. utroelige, læs utroelig.

Kobberstykkerne indheftes bag i Bogen.

Tab. I.

Tab. II.

Fig. 1.

Tab. III.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Tab. IV. & V.

Tab. VI.

Fig. 2.

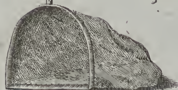

Fig. 1.

